

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

P. NAGY ISTVÁN, FEHÉR KÁLMÁN
ÉS KONTRA FERENC VERSEI
BOGNÁR ANTAL ÉS BORDÁS GYŐZŐ
REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
SZELI ISTVÁN HETVENÉVES – BORI IMRE,
BÁNYAI JÁNOS ÉS GEROLD LÁSZLÓ ÍRÁSA
MAGYAR LÁSZLÓ PAPP DÁNIELRŐL
UTASI CSABA MAJTÉNYI MIHÁLYRÓL
VAJDA GÁBOR MIHAIL BULGAKOVRÓL
HERCEG JÁNOS ESSZÉI

KÖNYV-
SZÍNI-
KÉPZŐMŰVÉSZETI

KRITIKA

1991

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Dorde Beara, Bordás Győző, Bori Imre,
Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losoncz Alpár, Maurits Ferenc,
Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva, Utasi Csaba, Várady Tibor,
Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- P. Nagy István:* Körömvess 861
Bognár Antal: Óvertúra (regényrészlet, 2. rész) 862
Fehér Kálmán két verse 870
Kontra Ferenc versei 872
Bordás Győző: Fűzfásíp (XIV., Főlkészítés az avatóra) 875
Kerekes László: Berlin–Batschka–Gemälde (verses esszé) 890

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Szeli István hetvenéves

- Bori Imre:* Az eszmetörténész Szeli István 898
Bányai János: A térképraajzó irodalomtörténész 904

KÖRÖMVERS

P. NAGY ISTVÁN

elmenőknek és ittmaradóknak

lesétált a cipóm talpa
mely talpamat eltakarta
hosszú út – a láb maradna
útnak fáj ha járnak rajta

hová mennék patkolatlan
a föld elkopik alattam
a kavicsok simogatnak
mily védtelen puha talpam

eltörhetem vándorbotom
elnyűhetetlen bocskorom
melegét nem érzem már rég
a világ a körmömre ég

ÓVERTÚRA (II.)

Regényrészlet

BOGNÁR ANTAL

Anyai öregapám 1929-ben, a nagy gazdasági világválság idején nyakába vette a világot, kihajózott Kanadába. Éves se volt a négy lánygyerekek közül a legkisebbik, anyám. (Az egyetlen fiúgyerek kiskorában meghalt.) Négy éven át dolgozott az óceánon túl, valahol Ontarióban, Winnipegben vagy Vancouverben, ezalatt öreganyámra maradt a négy leány. Vásárokba járt öreganyám, lacikonyhát tartott, a nagyobb lányok a kisebbekre vigyáztak, amíg a legkisebb is be nem tudott segíteni; volt, hogy egymaga kötötte ki a disznót a fához, úgy szúrta le, s kútba engedve hűtötte a friss húst.

Négy év alatt öregapám nyilván megkereste a rávalót, hogy kifizethesse a kompániát, amelyik a kivándorlókat verbuválta, megvolt a hájójegyre való. A moholi vasútállomásra érve még maradt annyi pénze, hogy fiákeron hajtatott haza. Megjött Kanadából egy fitying nélkül. A lányai nem tudták, ki ez az ember. De különben is mintha kicserélték volna, mikortól visszajött az ígéret földjéről a földet túrni, ivásnak adta a fejét. Az apai nagyszülők rég elhaltak, vele még felnőtt fejjel is szót váltottam, akkor fedeztem fel, milyen csodálatosan tudja fűzni a szót.

„Ez hát az az undok skribler, érett férfikorában!” – szakadhatna fel Prózai Énemből a keserű sóhaj ott, a csupaszon meredező ágak alatt, a szemlátomást egyre vastagabb sugarakban özönlő napfénytől felbátorodván, vagy mert felrezzentette révületéből és nagyobb önuralomra s erélyre készítette az első néhány távoli csikorgás, morgás, mellyel a város szörnyei jelezték ébredezésüket, hogy beleremegtek az utcákban a házfalak, mint újraélesztett testben az erek ropogó falai. „Most bezzeg tetszelegne a gondos utód szerepében, hivalkodik a szegényszaggal, amelyet egyébként ildomosabbnak lát, mint annyi hasonszórú, levakar-

ni, takargatni. Most jó annak lenni, amit szégyellett, gyerünk hát nagy-dobra verni! Most tüntet vele, de csak azért, mert így akar leborulni saját maga előtt! Lelketlen svihák! Mit lendített azon a nyomorúságon, tett-e keresztül szál szalmát, megtett-e mindent, amit csak tudott, ami módjában állt, hogy segítsen rajtuk, öregapján, akire most olyan büszke? Alig-alig. Hát nem tudta, milyen nagy dolog az, ha tanult fiúgyerek lesz a családban, arra majd számítani lehet ebben a cudar világban, ha el kell intézni valamit az ügyvédnél, huncut hivatalokban. . . Mert mindig szarik az ördög valamit. Ő pedig, a fáradt idegzetét preparátumokkal ingerlő és preparátumokkal csillapító kókler, aki méltóságán alulnak tartotta ilyesmivel vesződni, ilyesmire fecsérelni drága idejét, kérkedni akar a pusztá tudomással, olyan szenvedést takar ki, amelynek jobbára tétlenkedő szemlélője volt. . .”

Óírósága mélézva ült a felerészben kocsányos tölgyerdőből, felerészben angolkertből álló zsenneyei park kastélyának délkeleti fekvésű ablakában, melynek üvegén a hártvás szárnyú fátyolkák kifelé igyekeztek, a fénybe, madáreledelnek, ült kis fekete, Kappel gyártmányú írógépe előtt, könnyű szerelésben, s bár Prózai Énemnek természetesen semminemű értesülése nem lehet arról, hogy a városi szörnyek horkanása után egy hosszú percre újra beálló idilli béke valójában talán Óírósága kínosan hosszúra nyúlt hallgatása volna, a válaszadót hiába kereső szakvból kifoggyván elbizonytalanodva hozzátehetette még: „Te híres. . .”

Úgy, mintha maga is hallaná a kényszeredett idillen át a kiszáradt torokból mégiscsak előpréselődő csendes kérdést: „És te? Hol voltál te, kisapám, ezalatt? Mit csináltál? Hiszen ha legalább halvány segédsejtelmed lenne arról, ki is volt Esti Kornél. . .”

Prózai Énemnek talán mégse kellene annyira lelkére vennie az önvádnak minden paskolását, amennyire toporgása árulkodik erről, meg a sok nyűg, teher és kötelesség riadt elősorolása, a menet közben szükségtelennek ítélt számadás, mely így utólag mindig hazug mentegetőzésként hat, akárhogy is, hiszen ki győzné végighallgatni, kinek nincs magának is elég baja: hol voltam, hát hol lettem volna, okos könyveket bújtam, okosakat és divatosakat, azokban kerestem malasztot, mindent megmagyarázó bizonytságot, tápot a világfájdalomnak, ha ugyan nem csálódtam örökre mindegyikben az utolsó betűjéig, miután vagy mielőtt a kezembe vettem volna valahányat, mentem mindenestre birka módra, ahova tereltek, álltam a sorban, kénytelen-kelletlen önszántamból, fogamhoz vertem a garast, hogy birtokomban ne látsszam kevesebbnnek, hanem inkább többnek, mint a másik, csakúgy cselekedvén, mint más teszi, világos, támadjon inkább száz irigyem, hogysen egy is

megsajnáljon, pénzt, tudást és hatalmat akartam szerezni, és mindig mindegyikből valamivel többet, de közben mindegyre elébem terpeszkedett a saját átkos gyengeségem, gyávaságom, tunyaságom, mert ha gáncsot vetettek, nem volt lelkem megbosszulni, és inkább félreálltam, holott aki ezt megteszi, az egyszer talán majd képes lesz eltérni mások, védelemre szorulóknak bántását is a szemé láttára, ha ugyan magamagának is meg nem enged egy-két apró csalást, hisz minden szentnek maga felé hajlik a keze; mindez egyszerűbben szólva a hajszoltság látletele, vagyis a hiábavalóságé, amit Prózai Énem abbéli, mindennapos érvénnyel elhatalmasodó meggyőződésében él át, hogy neki ebben a kurva életben semmi se sikerül, hiszen már örülni se tud semminek. . .

Hol volt Óírósága, hol volt Prózai Énem, hol voltak, amikor a tét nem ez a vacak regény volt. . .? A regény, amelyik egyelőre persze nincsen, csak lebeg az eshetőségek valószínűség-halmazában, hiszen a vitatható kezdőpontja tisztázásánál, vagyis a kezdet kezdete előtt tartunk még. De hát ha ők, hol van, hol volt már akkor a család! Az apai, a Bognár ágon, amely Riegereket, Szegfűket, Homályokat, Bazsókat olvasztott be, egy sarokház úszott el Zentán, pénzváltáson talán, s Csan-tavérról a hat testvér, az élen és leghátul egy-egy fiú (ez utóbbi apám), nemcsak szerteszéledt, hanem némelyik látni se kívánta a másikat szökőévnél gyakrabban, vagy még annyiszor se. A leszármazottak, vagyis az unokatestvérek oldalán meny és vő akad belgrádi szerb, isztriai horvát, bosnyák és szabadkai bunyevác a magyarok mellett. Az anyai Acsai ágon a négy lánytestvér közül csak a legkisebbik, anyám szült. Benne éveken át lobbogott az elkeseredett vágy a családiás, nagycsaládos összetartozás után, amelynek azonban nem volt semminemű tapasztalati fedezete. Mindig minden dugába dőlt: nem adatott meg sem az, hogy hosszú éveken át ágyban fekvő öreganyámat nálunk ápolhassa (olyan kevésből állt ez a nálunk), nem hozhatta oda megözvegyült öregapámat, s a legidősebb nővérét se, amikor az megözvegyült vajdasági szlovák ura után (ők egyébként keresztzüleim voltak). A két középső lányt Magyarországra sodorta a háború.

Összesen tíz felnőttkort megérő testvér után a mindössze tucatnyi unokatestvér számszerűen se sok, s az egyik napról a másikra bekövetkezett városiasodás, elszigetelődés, járulékos nyelvváltás az összes beilleszkedési zavarral együtt véletlenszerűvé tette a közelmúltat is, amihez az embernek, pláne ha kitörni vágyik, végképp nem sok köze lát-szik lenni. Talán ezzel kellett megfizetni az általánosabbá kiterjesztett egzisztenciális felkapaszkodás esélyéért.

A rokon az a ritka vendég, aki feltűnően kedves hozzánk, megenged-

hetőségből enyhén elkapatott, élehetetlen gyerekekhez, s akihez szüleink is csoda hálásak, ennél fogva tőlünk is ezt várják el. Aki viszont nem rokon, az idegen. Az árthat, ha a gyanakvást nem is illik kimutatni. Ezt a titkolózást túl is játsszuk, már-már mimelve a legfelső fokot, a hálát. Érdemet eközben nem is feszegetünk. . . Ebből következhet aztán, hogy famíliánk új nemzedékeinek az élete alighanem csupa toldás-foldás: abban annyi a hiány s a pótlás, hogy mindenkinek egyszerre több szerep jutna benne. Úgy látszik, vannak a világon nemzetségek, minden időkbén, amelyek eszik, falják, bekebelezik a világ tágas térségeit, melyekben mozogniuk adatott, s ellenkezőleg: más nemzetségeket megesz, elszopogat, elemészt a világtér. Elnyelik őket más nemzetségek is, természetesen. Nagy átlagban különben is a népességnek csak mintegy a felére vár utódlás, a másik fele nem adja tovább a nemzedékeken át felhalmozott, benne érlelődő vagy silányodó tulajdonságokat, mindenestül kihull a lét körforgásából. Azt az egyedet viszont, aki közösködésnek áll más emberekkel, alig néhány, akarva-sejtve sem remélt nemzedéken át úgy széthúzza, szétszedi a szétrajzó utódlás, hogy maga sem ismerne magára, mint ahogy ő maga is pár nemzedékkel a világra jötte előtt ezernyi ezer vadidegen emberben hevert ezerszeres és ezredszeres szikrájaként a megtestesülés, a megtestesülése esélyének. Ha valahol lennie kell, otthon kellene lennie az embernek, az ember gyerekének, lett légyen akárki, hol van hát akkor a család, melynek felőrlődése, egyszer csak eszébe jut, egyszer óhatatlanul ez jut eszébe, az ő lelkén is szárad? Sehol sincsen. Holott adott esetben ez még csak nem is az errefelé nem ritka csonkák, terheltek, félresiklottak közül való. Családok, igazi családok talán úgy lesznek, hogy vannak. Megadatik lenniük.

Hogy családja van, hogy idekinn, a teraszon ő, és odabenn az élete párja meg a két gyerek, ez család, az ő családja, azt Prózaí Énemnek tudnia kellett azon a boldog, szomorú hajnalon is, amikor úgy lépett ki a hajnalpírban úszó novemberi ködbe, azzal az eltökéltséggel, hogy már ez sem tartóztatja itt, nem tartóztathatja itt semmi sem. Néhanapján azonban, s egyre gyakrabban, nem természetességet érezte át családi állapotának, hanem csak azt érezte világosan, hogy görcsösen akarja, magáénak akarja, magáénak akarja tudni ezt a családot, s belőlük is, az asszonyból és az ártatlan gyerekekből ez a már-már elviselhetetlen akartság sugárzott, mindegyikük saját magának akarta őt kisajátítani, s ő is őket, mindőjük mind a többit, egymás ellenében akár. Mintha el akarnák szakítani tőlük, vagy tőle akarnák őket elragadni rejtélyes, sötét hatalmak; akarták, csak akarták egymást, akarta, csak akarta őket,

mint a reménytelen szerelmes, vagy beszélőn a rab, akitől karnyújtásnyira az, aki, ami elérhetetlen, és ezt a vad kapaszkodást úgy szorította egyre összebb a vakvéletlen fenyegető sötétje, hogy végképp elenyészni látszott az egyetlen fontos dolog: hogy hiszen választotta őket, s ők őt választották és elfogadták, e választás az, ami örökre hozzájuk köti, nem összeverődött utasok kipergő sorsa léket kapott hajón. . . Akarta hát, akarta őket, s éppen ezért próbálgatta e pusztá akarás teherbírását, váljék el hát, tévedésre épült-e léte, vagy valóban sorsszerűség irányítja, vállalta inkább, hogy kihívja maga ellen a sorsot a megbizonyosodásért, mert a törvényszerűt, azt szolgálni lehet, de az esetlegesség csak ide-oda löki a boldogtalan embert. Ha csak ennyi és nem több az élet, ha ilyen röviden egybefoglalható: hogy piheg kisgyermekként ágyában, elnyújtózik férfikora teljében a heverőjén és apaként, hanyatt, mint majd végezetül, ereje fogytán, és mindközben ifjú női arc mosolya ragyog rá, az arcába közelről, tisztán, az emlőjét kínáló anyáé, a szeretőé, s a bimbózó kislánynevetés, ebbe a múlhatatlan látványtöredékbe, látványegyüttesbe sűrűsödik minden tapasztalása, már ez is elégtétel, kárpótlása a szenvedésnek és örök értékű ajándéka a létnek.

Ez a mély fenyegetettség ad erkölcsi jogot Prózai Énemnek ahhoz, hogy ne tágítson, s Óírósága szellemi fölényén (vagy inkább fölényeskedésén) túltéve magát szemére vethessen egyet-mást, amit tömören ezzel az egy szóval próbál kifejezni: „Te híres. . .” Ebben benne foglaltatik mélységes rosszallása afölött, ahogyan Óírósága az ő semmibe vett, elvetett, megtagadott múltját egyszeriben bitorolni merészeli, élőben és holtakban akar vájkálni, akiket nem is igen törekedett megismerni, nem átallana eseményeket kiszínezni elegánsan, s boldog-boldogtalanat kizsigerelni, csak hogy produkálhassa magát. „Formaművészet? Hogy ez csak forma? Formalin! Kimondom, formalinba akarod tenni ezt az egész hóbelevancot, ezt a csudaságot. Akárhól, akármikor kezdődik is ez a történet, és tudd meg, akárhogyan talál végződni, érted, akármilyen módon, ha velem történik, velem kezdődik, akkor sem fog teáltalad! Az én történetembe te ne rondíts bele! Az én vesémbé akarsz belelátni, onnan, a helyzet ukmukfukk kiszemelt magaslatáról, meg akarsz tükrözni, egy grófi monoklival akarsz méregetni, sítapálcával megpiszkálni? Engem? Vagy egyáltalán bárkit? Óíróságának mi volt a család attól fogva, hogy a csipája kinyílt? Háttérszolgálat, pelenkaszervíz! Az élmény a fontos, a szellemi kaland, a megfoghatatlan! Se lát, se hall, meg a hatvanhat démona után, felhődémonok, járadadémonok, papírdémonok után, megteheti, hiszen dárdát szegező lovag ő, aki a Semmi Neszére fülel, s fennen kiált majd Nesze Semmit! Ment, kos-

latott, futott a szimata után olyan gyanús helyekre, ahol a hasonszőrűeket megraktálják, szövetkezett az éjszakával, és vitette magát, hagyta vitetni fekete szánon, és végigöklendezte az anyaföldet, ment, futott a farka után, tette minden épeszűnek a fordítottját, s mikor magából kivetkőzve, kifacsaródva és kifacsarodva vonaglott és nyüsztetett, még elvárta volna, hogy szeressék. . . Vagy talán most nem ebben sántikál? Hogyha engem akar látni abban a boldog és szomorú történetben, mert amiben leledzem, ha ezt egyáltalán történetnek lehet nevezni, fárasztó és borzalmas, ha engem akar beletenni úgy, ahogy vagyok szőröstül-bőröstül, minden erényemmel és minden gyengémmel együtt, ha meg akarja látni, ha látni akarja, ahogy a házam teraszán állok zúgó fejjel, elanyátlanodva, mert el kell mennem, mindent itt kell hagynom, hogyha szándéka tényleg komoly, hát akkor a mindenét, igenis itt marad, legyen itt, nézzen meg mindent, kérdezzen, lássa a saját szemével, mi ez! Ez itt a való. Ki tudja, mit agyalna ki ott, a fene nagy kényelmében. . . Mindig kényesen vigyázott a függetlenségére, távol tartotta magát tőlem, közönségesnek fitymált lényemtől, hányattatásaimtól, mondván, ez nem rá tartozik, mert ő magasabbra tör, őt magasztosabb témák vonzzák, elvégre nem élhet kettős életet, fizikailag se lehetséges. Hát akkor hagyjon engem békén!”

Olcsó és átlátszó lejárata volt az Óírósága minden ócsárlás és gyalázkodás ellenére igenis kitartóan pislákoló küldetésstudatának és sokat ígérő jellemzőségeinek, nem kevésbé a belső ellenkezését vonakodva legyűrő rugalmasságának, mely segített osztályosának nem éppen titulálható testi-lelki társa céltalan és tervszerűtlen, észbontóan meg gondolatlan cirkalmait, bosszankodva bár, de néha még a saját ártalmatlan szeszélyeit is félretéve követni árkon-bokron keresztül, szárazon és vízben, igaztalan vád volt hát, vagy legalábbis rosszmájú túlzás, ebben a regényben, mint egyébként az életben is, nem az első és nem is az utolsó, ha gyorsan megsúgnánk, hogy Óírósága keze ügyében egy piciny kerek asztalkán, a tálcán, a pótolhatatlan neszkávémellett égetett szesz áll zöld üvegben, vadászvermutnak keresztelt ürmös almaborból, az üveg címkéjén egy élethű, bőgő szarvassal, amelyik mintha innen, a park indiánrezervátumokét idéző fenyveséből lépne éppen elő, nyilván emlékeztető jelzésül annak, hogy aki ezt mind megissza, az úgy fog bőgni, mint ez itten, ez a szarvas, és hát Óírósága, miközben a kastély ablakából kémleli az ég alját azon a novemberi napon, egyet-egyét kortyol belőle; félrevezető volna rásütni, hogy csakcsupán az ürmösből meríti azt az angol hidegvért, amely adott esetben nem annyira a szegény szarvasra lehetne jellemző, hanem inkább beidegződés volna, tü-

relmesen kiérlelt módszeresség, jól begyakorolt vadásztulajdonság volna előbb, s amellyel az egész világgal hadban álló, feleselő Prózai Énemnek halkán és higgadtan visszaszólhatna. Ha nem félnénk a nagy szavaktól, azt is mondhatnánk, felindultságát mossa szét azzal a néhány korttyal, mert hiszen időnkénti hazavágyódásán kívül itt semmi nem zavarja meg összpontosítását, itt minden érte van, őt szolgálja, minden szava, szeszélye szent, kedvét lesik és csak a háttérben meghúzódva, önbizalma hát dagad, hiszen őneki virrad ez a nap, mind a pirkadattól napnyugovásig az övé lesz, övé a cinege röpte, a csend és megszólalás, főznek rá és felsöprik előtte az ösvényt, s talán ők húzzák el a tisztásról a bántó árnyat, birtoka lett a teremtett világ, ahogyan az ember kezére adta az Isten, s abban cselédje pillanatnyilag mind a többi ember, engedelmes, szófogadó matériája, mint annak, aki maga is, igen, az Istenhez, az Isten mellé akar emelkedni, s fölébe kerekedni adandó alkalommal; minden az övé itt, csak szegény riadt Prózai Énje csúszik ki a kezéből, a tökéletlenségre kárhozottatott képmás, amelyik törpe létében semmit fel nem képes fogni az egészből, evickél és prűszköl kölyökállat módra, melyet nyakánál fogvást a magasba emelnek; s a féltés és a düh remegne Óírósága hangjában, ha nem kortyintana az ürmösből, mielőtt fejére olvassa Prózai Énemnek a nyomatékos mondanóját.

„Bármiről írhatok, amiről csak akarok. Minden meg van engedve. Ha akarom, kivirágoznak a rétek. De ha úgy akarom, elfonnyad minden virág. Egy szavamba kerül, és őszi lesz. Parancsomra elered az eső. De ennél többet is tudok. Amit régi könyvekben leírva találok, azt kedvemre átalakítom, hozzáteszek vagy elveszek belőle. Nem érhet senki tetten, mert a világ el van foglalva magával, és a megmásítása néha egy kicsit még hízeleg is neki, úgy megkövesült a látszatokban, úgy elmerült a hazudozásban. Tiszttem a névadás és az elnevezések kiosztása. Az életekkel is szabadon gazdálkodhatok az összes történetben. Senkit és semmit nem vagyok köteles tiszteletben tartani. Összepárosíthatom a bolhát az elefánttal, ettől legfeljebb arányérzékem téríthet el; és megváltoztathatom a személyazonosságodat. Vagy most azonnal elvezetem ide hozzád az első szerelmedet, a világ bármelyik pontjáról. Földönfutóvá teszek vagy dúsgazdaggá, ha úgy akarom. Csak egy szabály van, s az éppen az, hogy a felismerhetőségnek minden nyomát, minden bizonyító erejű jelét, utalását el kell tüntetnem. Nem maradhatsz ebben a történetben, vagyis a történeted történetében az, ami voltál. Mondom, ezt bárkivel megtehetem, hát példának okáért éppen veled miért ne tehetném meg?”

Semmi sem olyan kegyetlen, mint a szabadság. Csak a még nagyobb szabadság. A kellemetlen érzésnél, hogy még mielőtt boldog, szomorú története elkezdődhetne, kénytelen-kelletlen kiszolgáltatottjává válik e történet egyáltalán nem óhajtott s arra nyilván óhatatlanul visszaható történetének, valami százszorta iszonyatosabb rosszullet fogta el Prózai Énemet, didergett belé, és megfordult vele a világ attól, hogy a saját megleckéztetésének kegyetlenségével egyszerre hasított bele a maga kegyetlenségének váratlan felismerése is. Nincs nagyobb kegyetlenség, mint valakinek szemébe mondani az igazságot, ha eltiporjuk vele. Talán csak az nagyobb kegyetlenség, ha hátat fordítunk annak, faképnél hagyjuk, búcsúszó nélkül elmegyünk attól, aki bizalommal és szeretettel csüggött rajtunk. Prózai Enemnek, aki úgy lépett ki azon a november 10-ei ködös reggelen a ház teraszára, hogy akármilyen történések is, lábra fog állni egy boldog és szomorú történetben, ott, a terasz sarkán, meg kellett támaszkodnia a korlátban, s annyi idő alatt, míg egy levél levált az ágról és ráhullt a könnyű dér kristályos, fehér bársonyára, homlokát kiverte a hideg verejték, megborzongott, s a keze fejével önkéntelen mozdulattal letörölte, úgy bámult a kezébe akadt, a korlátról felkapott kis spongyára. Egyszerre döböntette rá ez a különös őszi hajnal ott, Isten szabad ege alatt, hogy pici porszem esendő, veszendő porszeme nem is a világegyetemnek, hanem talán akármilyen tetszőleges, kontár történetnek, és hogy ugyanakkor pici porszem voltában is, ő maga is sért, karistol, horzsol. . . Hát minden szabadságoknak mindig élő sebek és megalázás az ára ezen a földön?

Szikkadó homlokkal állt ott Prózai Énem a terasz sarkánál, a lépcsők fölött, kezében sárgállott a kicsi spongya, dörzsfelületén ős száalakként kunkorodtak a sötétzöld alapon a hajszálfinom fémforgácsok, s lenn a kertben a hajnali köd összehuppant, a fák lábához lehúzódva ringott. Panaszos szeme könnyben úszott, mint a letaglózott baromé, így kérdezte, és egészen belefehéredett a kérdésbe, mert alakítóját szólította némán, azt, aki őt alakítja és akit ő alakít talán: „És látni, látni nem tudod, hogy amit megcsinálni tudsz, az jó-e? Így hát, mondd, így hát *bármilyen* történhet velem? Bármilyen megtörténhet velem ebben a történetben? És végig nem tudhatom, hogy milyen lesz a történetem?”

FEHÉR KÁLMÁN KÉT VERSE

HALOTT A GANGESZ VIZÉN

Barátaim kiengesztelésére

1.

*"Ők pedig kezdének szomorkodni
és néki egyenként mondani: Csak
nem én? a másik is: Csak nem én?"*

Gangesz vizében vergődök holtomban,
Lelkem szárazon lebeg és szorongat.
Testem két bambusz tartja, gúzsba kötve
Küzd, ezer nappal – ezer éjjel vízbe fojtva. –
Ó jaj, miért!? Ó jaj, miért!? Mindez miért?

Kopár és kietlen partok látják nem-halálom,
Esős felhők háncsbilincsem, duzzadásom.
Utamat kísérik lángoló égi világok –
Egek boltozatján: értelmem a megvakult hiányom.
Ó jaj, miért!? Ó jaj, miért!? Mindez kiért?

Madarak tolla két égnek áll,
Nem hoz rám jó szelet se tavasz, se nyár.
Rokkant eszű emberek lesnek rám a parton,
Integetnek felém, mintha kívánnák sorsom.
Ó jaj, miért!? Ó jaj, miért? Ó jaj, miért?

Legnagyobb magányom véremnek puhavas-folyása,
Két kezem hiánya – csak mások tapintása.
Idegen szemekben a látható világom,
Megváltó könnyeim – csak mások zokogása.
Ó jaj, miért!? Ó jaj, miért!? Van-e kiért?

Én szólok hozzátok! Én, ki megérdemelte sorsát. –
Öröklött bűnöktől szennyezve, testemben a megindult Ige.
Jó Anyám, ragadj ki! Ments meg engem, Apám!
Szórjatok, dobjatok könnyű anyaföldet!
Fiatok hánykódni miért is hagynátok?

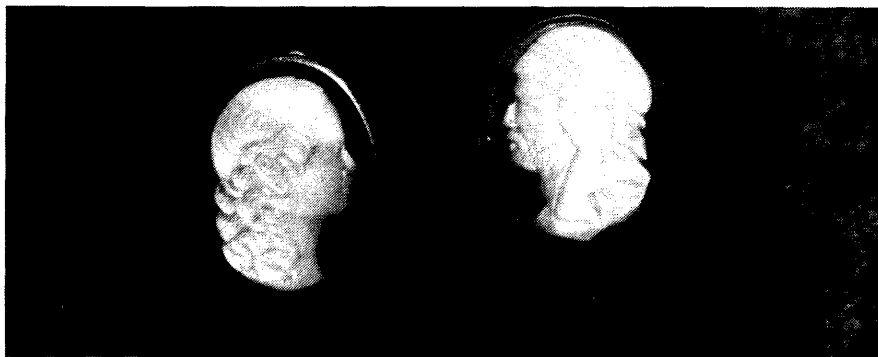
Ó jaj, miért!? Ó jaj, miért!?

AZ ISTENEK KORÁN KELNEK

Én – szívem lassan fölenged,
Mint fagyos földből kifordult
Rög: Hova lettem? Hol vagyok?

Hiszen helyén a kés, a kenyér.
Nem mozdul a pipa, de száll a füstje.
Fekete fakadék a csöndes este.

Bőrödzik a víz, fehér lepel rejti.
Vibrál bennem egy arc: már jég fedi.
Sem Nap, sem Hold nem tudják feloldani.

Viktor Hohlenko: Fülbevalók (gyöngyház, ezüst, obszidián)

KONTRA FERENC VERSEI

ELMENT EGY IDEGEN

nyílik az ajtó befelé várok
padlóhoz ragadnak a talpak
ahova küldenek sohasem érek
neve sem marad aki elindul
erdőket kuszál otthonom viszi a szél
ágyamról hordja mohón a földet
mihez kötődjön csontomig ropogva
meztelen tárgyak bújnak mellém
belefagynak a szemek az éjkocsonyába
álom nyílik a földig a székre vetve
felveszem holnap ha ébred a test is
galléromon hátul betűtlen nyelven
ki visszatekint beleolvas a sorba:
elment egy idegen

ÓLOMSÚLYRA FÜGGESZTVE

mint a szomszédból fogadott kutya
a beharapott ronggyal a levegőbe emelve
a csontban bízom:
hogy egyszer tenyerembe lapul
örökös játékban himbálja előttem a gazda
akit nem választottam
akibe martam
minden órában jóízűen

ahogy a kismutató a nagyot átharapja
ingáján az óra önmagán áthalad
messze kilengek az időből
amely magamtól elválaszt
kivégzett tapasztalja ezt holta után
ha kegyelemben részesül
és fellibben a lelke
a kárhozat létráján
elindul az inga örökös végpontja felé
mintha szabadulna kutyaóljából
valójában mindig mozdulatlan
ólomsúlyra függesztve a láncon

MÉLYSÉGEK FEKETE HALAI

izzó kályhába dobtak
kiszöktem a szemétégető rácsán
kialudni nagyobb szenvedés a gyulladásnál
maréknyi por valamire készlet
valamivel megbíz: ereszkedj a mederbe
nem mentett át a hajó a túlsó partra
beleszórt a vízbe
felettem az éjszaka
összerándult egy robbanástól
nem értem utól a lezuhant holdat
városok roncsai süllyedtek mellettem
térképek szökött kalózzai
ringva ereszkedtek
akár a pernye
recsegve szakadt szét
ami összetartozott
a víz pedig mindent egy síkba mos
se szaga se bűne
a felszín alatt megőrződik örökre
amitől mások lettünk: vizek és partok
mintha tudnák hogy fogytán a levegőm
mélységek fekete halai kerülgetnek

AZ ISTEN SZEME

az átoknyi mondatban holnaptól
sosem lesz együtt minden szó:
ne hagyj elveszni
erőt is adj
szétgurult a vétkes sor hatfelé
kalászban maradt a szem
elhallgattak az aknák a sötétség kazlaiban
bogarak futottak szét a felvillanó fényre
óvatlan kezek vigyáztak a rádió keresógombjára
muslincák felhősödtek a dinnyehéjon
a szemeteskanából kilógott a tegnapi újság
a ház előtt a gyerekek bogarat csináltak egy pillangóból
hulltak a szárnyak mint a szirmok
fenn a gépek vattacsíkokat hagytak
az isten szeme egy falevélen pihent

Viktor Hohlenko: Krisztus (csont)

FÚZFASÍP (XIV.)

FÖLKÉSZÍTÉS AZ AVATÓRA

B O R D Á S G Y Ö Z Ö

– Komoly meghülésről van szó, ezért jól ki kell izzadnia magát – magyarázta Kovács doktor Sauernek a házi vizit után még az utcán is, együtt tartva a kaszinói irodalmi délutánra.

– Aranka olyan érzékeny, mint a . . . mint a ciklámen – mondta Sauer, ez a kissé nehezen megtalált hasonlat pedig azért jutott eszébe, mert éppen a kertészek háza előtt siettek el, amelynek ablaka tele volt lila cserepes virággal, látható jeleként, hogy jeles ünnep, Katalin napja közeleg.

– Érzékeny a huzatra, ezért sűrűn megfázik. A lázát kell lenyomni. Éjjel is adjatok neki kámforos borogatást.

– Tudod, mit mond az új házunkra? Olyan, mint az alagút.

– Az lehet, de nincs tisztább levegője egy utcának sem. Vécsei sem véletlenül építkezett itt, a csatorna mentén. Itt aztán nincs por, mint nálunk a főutcán, a levegő meg olyan, hogy szinte harapni lehet. Akár a lillafüredi.

– Nem a portól menekült Vécsei – magyarázta Sauer –, a vizet akarja ő látni még a holdfénynél is. A múltkoriban azt mesélte, hogy ilyenkor tavasszal délutánonként a Kiss József sírjának kupoláján levő aranygömb pontosan a dolgozószobájának a tükrébe veri vissza a fényt.

– Ugyan már, ezt csak kitalálja, de hogy kanálisbolond, az biztos. Látad, vízrajzi térképekkel aggatta tele a szobáját, a Ligeti-vízimalom műszaki rajzát is úgy berámázta, mint Pichler festményeit.

– Zomborban még eredeti Kiss-rajzokat is talált. Te, nem fantasztikus, hogy foglyul ejtett francia katonákkal kellett megásatni a csatornát? Az egyik képén látni, hogy Spanische Reiterrel voltak bekerítve, belül a katonák korbáccsal hajtották őket, a kerítésen kívül pe-

dig szuronyos strázsa állt. Ha egy szakasz elkészült, a kerítést vitték tovább.

– Csak erőszakkal lehetett rábírní ezeket a fiatal francia forradalmárokat a kemény munkára – szakította félbe Sauert a doktor –, ezért ásták nem kevesebb, mint hat éven át. És ebbe az egészbe Kiss bele is örült. De tudod, hogy rajzait Wagner nem engedte kiállítani, mert ezek a térképek még ma is hadititoknak számítanak?

– Na, jól elkéztünk – mondta a kaszinó elé érve a zsebóráját elővéve Sauer. – Ez a Maléter még majd zokon veszi. Ugye, te olvastál már tőle valamit?

– A verseit meg egy-két novelláját a Haladásban. Jópofa anekdotákat ír, meg nagy Ady-barát. Pichleren kívül neki van levele tőle. Innen a barátságuk is.

Az igazság az volt, hogy Pichler és Maléter barátkozása nem az ú.-i Ady-rendezvényvel kezdődött. Matéter volt az egyik első „méltatója”. Nem műbírálatot írt róla, ehhez gimnazistaként még éretlen volt, de tény, hogy lejegyzett róla egy történetet, amit Székely beprotezsált Boros lapjába, a Haladásba, minden bizonnyal tudat alatt indítva el ezzel Malétert írói pályáján.

Maléter ugyanis néhány barátjával megbeszélte, hogy nyáron fölutaznak Bécsbe az ipartörténeti kiállításra. Székely igazgatónak tetszett a gyerekek kíváncsisága, meg is toldotta vékony zsebpénzüket, de meghagyta, a kiállítás mellett ne csak a Práterben időzzenek, hanem föltétlenül nézék meg a Schönbrunn, az Operát, de látogassák a múzeumokat és a képtárakat is. „Élményeitekről majd dolgozatot írtok” – mondta nekik, ami a gyerekek számára nemcsak szigorú parancs volt, hanem a kapott pénzzel együtt a bizalom jeleként könyvelték el. Azon viszont nagyon meglepődtek, hogy az igazgató tegezte őket, mert ez nem volt szokása. Később aztán észrevették, hogy szünidőben az igazgató minden diákot tegezett, a tanév alatt azonban még véletlenül sem.

Bécsben minden a terv szerint történt, s a dolgozatírás kínzó tudatában utolsóként egy kiállítási termet is meg kellett látogatniuk. Így vették a Monat Galériába. Ezt a képcsarnokot egy műkereskedő tartotta. Az érdekessége az volt, hogy a tulajdonos minden hónapban cserélte a tárlat anyagát, s a beküldött képek egyikét ő maga, minden zsűri nélkül, díjazta is. „A hónap festőjének” a képeit aztán harmincszázalékos feláron kínálta, a hasznot pedig megosztotta a szerzővel.

Maléter beszámolója szerint, amikor beléptek a képtárba, a sok impresszionista merészség, nyers és izmos akt és zavaros allegória közül egy zsánerkép emelkedett ki, s alatta ez a felirat állt: „Ambeste Mo-

natsbild”. Ezt fölírom a füzetembe, gondolta Maléter, s papírt és ceruzát vett elő. A képet is jól megnézte. Egy suszterinas, elbújva valami vashordó mögé, egy félig kész fal tövében szemmel láthatóan titokban cigarettára gyújt. *„Erre úgy megdobbant a szívem – írta Maléter –, mint mikor én akartam rágyújtani az első cigarettára, de apám észrevett, és akkorát csapott rám az ostorával, hogy egyből kihasadt a bőröm.”* Amikor közelebb ment, hogy a festő nevét is lejegyezze, még nagyobb lett a meglepetése. Ugyanis ezt olvasta: Joseph Pichler. A mi Pichlerünk, lelkenedett, és mutogatta a többieknek is.

– Egy bécsi színész festette – magyarázta volna nekik a galérista –, mire Maléter, legalábbis a történet szerint, megmagyarázta neki, hogy nem bécsi az, hanem bácskai, méghozzá az ő városából való. „So, gut” – mondta a tulajdonos, máris odafirkantotta a város nevét a festő neve mellé. *„Úgy éreztem – írta a beszámolójában Maléter –, mintha most egyenesen a történelemben vonultunk volna be.”*

Azt már csak Boros laptulajdonos és nyomdász tudhatta, hogy az ajánlólevélbe Székely igazgató neki személyesen ezt üzenté:

„Egy jelentéktelennek látszó emlék Bécsből, amely azonban a szerzőt a művészi igazság révén oldja föl a gyermekkori bűnbeesés szorongása alól. Városunk tekintélyének emelése szempontjából is fontos.”

– Nem is tudom, hogy német létére hogy lett belőle magyar író – töprengett hangosan Sauer már a sörözőn áthaladva, mire Kovács csak annyit jegyzett meg: – Ezt azért te jobban tudhatnád.

A könyvtárterem ajtajának nyikordulására Maléter, aki éppen egy mondat végére ért, félbeszakította a fölolvast, üdvözlésként biccentett a fejével a két későn érkező felé, amire Kovács doktor egy széles, elnézést kérő mozdulattal válaszolt. A harmadik sorból két hetedikes gimnazista ugrott föl, s állt az ablak mellé, hogy ők leülhessenek. Szabad hely nem volt. Csak miután helyet fogaltak, tolta följebb a kimondottan spicces orrának nyergébe a szemüvegét, köszörülte meg a torát, s folytatta:

„Most a keleti kapuból dübörgött lefelé a víz, az uszály már nem állt partmagasságban, süllyedt ökelme, és szelíden ringva vitte magával a mélybe a drága életet. Egy ingben voltam, kurta nadrágban és mezítláb, talpamat csiklandozta a búzaszem és égette a szurkos hajópadló, ám hűvös lett a fejem körül, a mohás kőpartok közt eltűnt minden, csak egy darabka kék ég csillant már fölöttem, amint sötétedett körülöttem a nedves gabona-koporsó. Szerencsére, egy lépésre tőlem szilárdan terpeszkedett és pipázott a kormányos. Legyőztem szorongásomat, és megpendíttem az árnyékos víz fölött lebegő rémületemet.”

– Te, ez a mi zsilipünkről beszél – súgta oda Kovács Sauernek.

– Valami erdélyi történet lesz, meglátod – válaszolta Sauer.

Maléter, akinek nyurga alakja úgy imbolygott olvasás közben a pódiumon, mint a jegenye, most gyerekes hangra váltva folytatta:

„– *Igaz-e, bácsi, amit hallottam, hogy újévre Isten a Bácskában mind elpusztítja a rossz embereket?*

– *Möglöhet, fiam – pöfögött egykedvűen a hajós –, de nem vagyok bácskai. Szögedi vagyok én. . .*”

Kovácsnak van igaza, restelkedett magában Sauer. Látszik, hogy ő itt született.

„*Elhallgattam. Loccsanva szálltunk alá az iszapos vízi bölcsőben; elől a hús tornácon egy macska nyújtózva ásított, majd a kormányosné is kilesett a rücskös gerendaházból, hogy kívül vált szót az ura.*

– *Hallod-e, asszony, a Bácskában télire istenítélet lösz, elvesznek mind a gonoszok, aszondja ez a gyerök.*

– *Jó, hogy keed nem bácskai! – és elbújt a menyecske a szobába, melynek a tetején volt a kormány. Férfi, asszony, macska, tán még gyerek is van a vízi járművön; furcsa így, egy háztartással, egy egész világgal elsüllyedni, míg végre leér az ember a mélypontig.*

Most kinyílt a keleti kapu, és mi nagy méltósággal siklottunk ki a széles alsó csatornára, ahol majdnem súrlódva úsztunk el egy másik uszály mellett.”

Méghogy újévig minden rossz ember elpusztul, mélázott el egy pillanatra Sauer, mit is akar ezzel mondani? De a következő percben már az jutott eszébe, hogy estére Pichlerhez hivatalos. De miért történt ez a meghívás is olyan titokzatosan? És ki lesz még ott? Ez a Pichler-féle dolog is olyan zavaros, mint ez a novella, amelyre nem is igen tudott ráhangolódni.

„*Isten jónap! kiáltással áttett a zsilipbe befelé rengő uszályba – folytatta az író, amire Sauer fölkapta a fejét, mert úgy tűnt, mintha e köszönés éppen őt ébresztené ábrándozásaiból. – Mint valami csomagot, úgy adott át, ajánlva, a másik kormányosnak:*

– *Ezt a levelibékát emeljétek ki majd a partra, hadd jósoljon! És megint a nyirkos katlanba kerülve, most ujjongani szerettem volna, mert éreztem, hogy a víz emelkedik velem! Megbátorodtam erre a fölszállásra, és szót kezdtem az új dereglye kapitányával is, ahogy az utasok szoktak:*

– *Mondja, jó ember maga?*

– *Mármint hogy én, fiam? Kitűnő ember vagyok én, mégpedig bajai!*

– *Szóval bácskai? No, ha kitűnő ember, akkor meghagyja Isten az újévi végítéletkor! Megmarad!*

– *Meg, fiam, megmaradok. . .*”

– Magnak, szoktam mondani a haláltól rémüldöző betegeimnek – súgta Kovács doktor a szomszédjának, de gyorsan elhallgatott.

„. . . megmaradok jóval szegényebbnek, mint itt a sleppen az egerek – és mosoly nélkül nézett rám a zord hajós.

De én nem engedtem a szívemre a zord keserűséget, mert fölfelé mentünk, és tágult a mennybolt fölöttünk. Mindjárt partra lépek, fél óra alatt ki a sírból, feltámadok.”

Maléter itt úgy ejtette a hangját, mintha vége lenne a történetnek, mire Veér azon nyomban tapsolni kezdett, azt érezve, hogy ez a végszó egyenesen neki, a lelkiatyának szól. Fölzúgott a terem, de gyorsan el is csendesedett, mert Maléter hosszú vékony mutatóujjával, akárcsak egy karmesteri pálcával, intett csendet, s folytatta, de Sauertől folytathatta, mert az ő gondolatai már otthon jártak. A sírról meg a feltámadásról neki most a felesége jutott eszébe. Nehogy tüdőgyulladás legyen. Meg ez a csúnya megfázás a szülést is elkomplikálhatja. Maga előtt látta Aranka pillantását is, amely Kovács doktorra nézve kérdezte: „Lázam nem hat ki a kicsi egészségére?” S ekkor mintha Kovács is zavarba jött volna, egy pillanatra csak, de nyugtalanság ült ki az arcára, s mintha idegesen kezdte volna tekergetni sztetoszkópja gumicsövét, újra s újra nekitámasztva a hallgatót felesége hátának, végigjárva azt az izzadt márványfalat a vállperectől a vesemedencéig, majd elől mindkét mell tájékát, sőt a duzzadt hason is végigpásztázott, mert mintha mindenünnen vészes hangok és zörejek érkeztek volna. Aggódott. Hogy elhárítsa aggasztó gondolatait, megpróbált figyelni, de ez nemigen ment, csak a falon hintázó árnyat látta, amit a pódium kis reflektora vetített oda az íróról, akár egy szellemet. Hang csak akkor jutott ismét a tudatáig, amikor Maléter már ott tartott:

„. . . újesztendő éjszakáján rémes álmom volt: a gonoszok, hogy ne csak ők pusztuljanak el, megnyitották egyszerre mind a két zsilipkaput, és árvíz öntötte el a nagyközségeket. Verejtékbe köpülve ébredtem hajnalban, s megtörtén köszöntöttem anyámra a boldog újévet. De mindjárt meg is kérdeztem:

– Mi van a gonoszokkal? Meghaltak mind?

– Meg azok, fiam! Már csak a jók vannak a világon.

Alig vártam, hogy sétálni mehessek. A fagyos kövezen fáztam és izzadtam egyszerre: mert egyre-másra bukkantam reá halálra kiszemelt rossz embereimre. A tanító úr, de édesanyám is becsapott! Kinek higgyek ezután?

Elégületlenül kötöttem délután korcsolyát, és kiszáguldtam a csatorna zsilipéhez. Vastag jégburok borított mindent, csak a kéreg alatt zúgott vala-

mi másvilági zajjal az örök folyóvíz. Állt a malom. Halálos álmom, dermedt fehér béka ült, körös-körül nem láttam egyetlen rossz embert sem. Egyedül voltam, és nem hittem volna senkinek, hogy ketten vagyunk ott a zsilipnél: egy jó fiú és egy rossz fiú.”

Maléter most teátrálisan meghajolt, jelezve, vége az irodalmi matinének, jöhet a taps. És jött is oly erővel, hogy talán még a por is fölszállt a hosszú kék ágyában fekvő százkötetes Jókairól, a Petőfikről és Vörösmartykról, Goethékről, Schillerekről és Zmajokról, s szállt volna a Révai-lexikonról meg a Tolnai Világtörténelméről is, ha azok történetesen nem üvegezett vitrinben lettek volna. Székely Sándor köszönte meg a kaszinó és a gimnázium nevében a Marosvásárhelyről hazalátogató Maléter Károlynak, hogy „az oly izgalmas adys verseivel és a helyi vonatkozásokat is tartalmazó elbeszélésével hozzájárult a húsvéti ünnepek atmoszférájának emeléséhez”. – Egyúttal tisztes kötelezettségemnek tartom – folytatta – ezen a helyen és ebből az alkalomból fölolvasni a Tekintetes Oktatásügyi Minisztériumból ma érkezett táviratot, amely szerint: „Folyó évi 113. szám alatt kelt előterjesztésre felhívom a t. igazgatóságot, fejezze ki köszönetünket Boros György nyomdatulajdonosnak azon készségéért, hogy a Himnusz és a Szózatot 200 példányban kinyomtatva az ú-i főgimnázium tanuló ifjúságának ajándékozta.” Midőn az idézett táviratot a tisztelt címmel közölni szerencsém van, felhasználom az alkalmat arra is – mondta Székely a pillanathoz illő hangsúllyal –, hogy e nemes ajándékért a köszönetemet a magam nevében és az itt jelenlevők nevében is kifejezzem.

Az újabb taps még el sem ült, Wagner jegyző emelkedett szólásra, aki azt közölte, hogy a Községi Tanács a Tekintetes Egészségügyi Minisztériumnál dr. Kovács Jenő urat a cukorbetegség megfékezése terén végzett sikeres kutatásainak elismeréseként, valamint dr. Sauer Jakab urat, főgimnáziumi tanárt a savanyúvíz feltárásában szerzett érdemeiért országos kitüntetésre terjesztette elő. Balogh kaszinóelnöknek ezek után már csak az maradt hátra, hogy bejelentse: „Tekintettel arra, hogy Székely Sándor úr, főgimnáziumunk megbecsült igazgatója a legközelebbi napokban ünnepi tanári működésének 40. évfordulóját, a kaszinó folyó hó 23. napját tűzte ki ezen ünnepség megrendezésére, amelyre tanártársait, tanítványait és a kaszinó valamennyi tagját egész tisztelettel meghívja. Az ünnepély kezdete délelőtt 10 órakor lesz, befejezését pedig díszebéd követi.”

Az ünnepelés azonnal megkezdődött, az emberek a nyilvános elismerésben részesült nyomdász kezét szorongatták, Kovács és Sauer sem győzte fogadni a gratulációkat.

Malétert is természetesen gyűrűbe fogták, s Kochán Alice mindjárt meg is kérdezte tőle, mikor ír regényt a gyerekkoráról.

– Meg kellene írnom, asszonyom – válaszolta –, azt kellene megírnom, hogy tőről metszett kétágú német iparos családjából származom, Zürichből az anyám családja, a Rajna mentéről az apámé. Apámat itt hidegkovácsnak csúfolták, mert kevés munkája volt, és nem tartott segédet. Ő fűjtatott a lábával, és kalapált a kezével. . . Anyám meg mosónő volt, de Shakespeare-t olvasott. Károly nagybátyámról is írni szeretnék regényemben, aki kőműves volt. Innen indult vissza Németországba, de negyvennyolcban megállt Pozsonyban. Éppen akkor, amikor ott Kossuth Lajos tartott beszédet. Erre beállt honvédnek. Isaszegnél sebesült meg. . .

– És azt is meg kellene írnia – vágott a szavába Székely –, hogy a hidegkovács fia hogyan került innen a mi gimnáziumunkból a Pesti Egyetemre, s lett kiváló tanárember, akit a múlt év szeptemberében Vásárhelyre hívtak, a német nyelv és irodalom katedrájára, de. . .

– . . . mégis magyar íróvá lett – fejezte be a mondatát Maléter.

Csak Sauernek tűnt föl, hogy itt mindezt milyen természetesnek veszik. Többször megütközött ő már ezen, de nem tette szóvá. A társadalmi felemelkedés valamiféle hamis zálogaként fogta föl, amivel természetesen nem tudott egyetérteni, de mert erről mintha illetlenség lett volna beszélni, csak Schuch egykori házigazdájával váltott róla szót, aki annak idején megjegyzést tett Pichler „magyarótságára”. Most is eszébe jutott, hogy egyszer Vécsei sem kis malíciával említett valami olyasmit, hogy ez a kanális „miattatok” épült, amiből kiérezte a megvevést is. De mindez csak villámként futott át az agyán.

– Tudják – mondta Maléter –, engem már elneveztek a vidéki lét írójának, de remélem, többre leszek képes. Azt szeretném bebizonyítani, hogy nincsenek kisebb és nagyobb kultúrák.

Erre Székely Sándor az egyet nem értés jeléül kissé összeráncolta a homlokát, de az iménti dicsérő szavak után nem kívánta cáfolni, viszont Stein tanár, aki német származása ellenére magyarságában mindenki fölé kívánt nőni, vitába szállt az íróval:

– Azért meg kell engednie, fiatal barátom, hogy bár a német civilizált nép, az államfenntartásban és a kormányzásban leggyakorlottabb a magyar.

– Nem tudom, hogy ilyen kérdés eldönthető-e, de ha magamból indulok ki: itt vagyok magyar írónak és származásra németnek, de aligha van itt közülük bárki is, aki jobban szeretné nálam a szerb dalt. De mondok egy meggyőzőbb példát. Itt láttam a nagy Jókai-sorozatot. Ta-

lán ő szerette legjobban a román népet, mégis a legnépszerűbb magyar író.

– Ami az átplántálódást illeti – vágott most közbe Sauer –, ebben nem hiszek. Még az állati mimikri sem találó arra, ami velünk történik. Mert a legkevésbé ösztönös jelenség az átnemzetiesedés.

– Igaza van – vette át a szót Maléter. – Ez a legáltalánosabb emberi funkciók egyike, amelyre a föld humánuma figyelmeztet: mindannyian egyek vagyunk, egymás változatai. Flachs úr Jehovára és Jupiterre szokott esküdni tréfásan.

– Én meg azt mondom – szólt most közbe Pichler –, bár egymástól nagyon idegen hangzású a Gott, az Isten, a Bog és az Allah, de micso-da istentelenség volna egyik megnevezést kisebb tartalmúnak hinni, mint a másikat. Európában, uraim és hölgyeim – a sorrend összekeverése miatt elnéző tekintetet vetve Kochán Alice-ék felé fordult –, az jelenti a kultúrát, hogy ennyiféle istenséggel megférnek egymás mellett a legkülönbözőbb emberek. Sosem értettem a politikához, de tudom, hogy Európában, e fajtákat kavargató üstben csak egyetlen kritérium van az ember hovatarozására nézve: az ember szabad akarata. Mindenki tudja, miért akar német, magyar, román vagy szerb lenni. . .

– Így vélem magam is – mondta Maléter.

– Azt akartam még elmesélni – folytatta a festő –, nemrégiben Fiumében járva találkoztam egy ügyvéddel. . .

Ha történetesen közelebb van hozzá, Alice biztosan bokán rúgja, de mert nem volt, így hirtelen támadt zavarában csak a zsebkendőjét kapta elő. Lelki forrását Sauer azonnal felfedezte, még csodálkozott is, mi történhetett Pichler és Kochánné között, az utóbbi időben mintha nem lenne olyan meghitt a viszonyuk.

– . . szóval ez az ügyvéd ízig-vérig horvát volt, olyannyira, hogy arra is rávett bennünket – szándékosan nem nézett az asszonyra –, nézzük meg Ivo Vojnović gróf Napraforgós hölgy című grand guignolját a színházban. Értelmi kíváncsisága azonban németre vallott, míg romantikája olasz volt, gondolkodásának fürgesége, szikrája és enyhe sznobizmus pedig zsidós maradt.

Ha történetesen jelen van Weis igazgató, nyilván lett volna most egyikét szava a festőhöz, de mert őt az irodalmi rendezvények nem érdekelték, meg egy kicsit rangon alulinak is tartotta, hogy fiatal, számára ismeretlen író hallgasson, el sem jött.

– Ez az ember – folytatta Pichler – a magyarságtól sem zárkózott el, bár egyfolytában hangoztatta, hogy műveltségének bölcsője közelebb rögött Nyugat-Európához, mint a mai magyaroké. Hát ilyenek va-

gyunk. S ezt kell elfogadnunk. Mert ha nem, akkor, sajnos, minden lehetséges.

Az esti találka meghívottjai érezték, hogy ez a példálózás már valaminek a bevezetője. Csak azt nem tudták pontosan, minek.

– Na, akkor a beszélgetést a sörözőben is folytathatjuk – szakította félbe a társalgókat a kaszinó elnöke, s indultak is kifelé. Ekkor, mintha csak forgószelet hozta volna, ismét Maléter mellé sodródott Kochánné, s már kérdezte is, hogy van megelégedve a vásárhelyi állásával.

– Nagyon tetszik.

– Szeretném, ha erről nekem bővebben beszélne, mindig is érdekeltek az erdélyiek.

– Ó, asszonyom, nagyon szívesen mesélnék, de ma este más kötelezettségem is van még, két nap múlva meg vissza kell utaznom.

– Akkor holnap. . . ebédre várjuk önt, tizenegy órára házuk előtt lesz a kocsink. A lányom majd gondoskodik magáról.

Sauer, akinek annak idején nemegyszer volt már része ilyen meghívásban, rögtön értette az asszony szándékát, de ez most hidegen hagyta, mert sok egyéb gondja volt. Örült ugyan a váratlan kitüntetési javaslatnak, de az otthoni dolgokra gondolt, meg az esti látogatás motoszkált az agyában. Búcsúzásakor azonban még hallotta Alice-t, amint megkérdezi: ismeri-e Lenau sásdalait, mire Maléter fönnhangon kezdte: „Durch die tiefste Seele geht mir ein süßes Deingedenken, wie ein stilles Nachtgebet.”

– Így csak a boldog szerelem imádkozhat – tette hozzá Alice nevetve.

Este Pichler és a felesége a vendégeket a nyitott teraszon, gyertyafénynél várta. Háromágú gyertyatartó állt a kerti asztalon, semmi egyéb. Kabátban ültek a fonott székekben, mert hűvös volt. Sauer, aki időközben hazament, sőt betért a kertészhez virágért, utolsónak érkezett. Miután csak ismerős arcok voltak, mindjárt elmesélte, mit látott:

– Egy hatalmas virágkosarat készített a Horák, tizenkét kálából és háromszázhatvanöt szál gyöngyvirágból. Gyönyörű masni is volt a kosár fülén, meg tele színes szalaggal, s a kertész csak úgy lelkendezett, hogy ilyen szépet már rég nem csinált. Eljegyzésre kell, volt meggyőződve a virágárus, s büszke, hogy a szabadkai vőlegény egészen ide utazott érte. Épp akkor, amikor az én ciklámenomat csomagolta, érkezett meg a „vőlegény”, fiákerrel, természetesen. A Horákné meg, kíváncsiságból is, természetesen, meg mert az illem így kívánta, megkérdezte, ki a boldog menyasszony, mire az a nagydarab legényember, tudjátok, mit válaszolt? „Nem eljegyzésre kell a kosár! Szakítani megyek vele!” S

már vitte is azt a nagy garabolyt, ami akkora volt, mint egy páva.

– Na ne viccelj már – mondta erre Vécsei mérnök.

– Csak láttátok volna a kertészék arcát! Úgy elsötétült bennük minden, mint egy lezsaluzott szobában. Panaszkodtak is aztán, hogy egész délután drótozták a virágot, az üvegházban meg minden most sarjadó aszparáguszt levágtak, mert biztosak voltak benne, hogy grófi vagy bárói eljegyzésre kell. Az asszony meg volt győződve róla, hogy a Vojnickéhez, mert ott van eladó lány.

Jót nevettek ezen a mesén, még megjegyezték, hogy nagyon szépen dolgozik az öreg Horák, nem véletlen, hogy már díjat is nyert egy bécsi majd egy pétervári vilákiállításon is, de aztán erről több szó nem esett, mert Pichler a műterem felé indult, onnan pedig föl, az emeleti – ahogyan ő nevezte – szeparéba. Fönt csak az olvasólámpa világított, a festőállvány melletti asztalkán földgömb, iskolai körző, vonalzó. Sauer azt gondolta, mindez a gimnáziumból került ide, szakasztott olyan volt, mint az iskoláé. Csak nem Székelytől kérte kölcsön? A fal melletti otománra ültette őket a házigazda, amely a képekről ismert rombuszmintázatú durva szőtéssel volt letakarva.

– Más nem jön? – kérdezte Kovács doktor Pichlertől, csak azért, hogy megtörje ezt a különös csendet, amely őt első gyónásának izgalmaival és sejtelmességével töltötte el. Valóban, mintha egy freskóval díszített kápolnában ültek volna. Sauer csak most vette észre, hogy a festőállványon és mellette félig kész fűzfák sorakoznak. Már festi a képeinket.

– Majd meglátjátok – válaszolta Pichler, de mielőtt bármit is kérdezhettek, előbb én beszélek.

Erre az intésre az orvos feszelegni kezdett a szűk pamlagon, nem azért, mert több helyet akart csinálni magának, hanem mert fonáknak érezte a szituációt, amikor nem ő diagnosztizál.

– Hármatok esetében a szavazáskor csak fehér golyók jelentek meg, s ennek értelmében a Nagymester elrendelte beiktatásokat. Így tehát a napokban a zombori páholyban testvéreinkké fogadunk és inasokká avatunk benneteket, ha meg nem gondoltátok magatokat.

Csönd volt, csak a falióra ketyegett. Azt, hogy Pichler tette meg a javaslatot a fölvetelükre, mindhárman tudták, hisz külön-külön ugyan, de megbeszélték már, viszont hogy ki volt a másik javaslattevő, ezt nem tudták. Megkérdezni pedig talán nem is szabad. Ha élne még Türr István, bizonyára ő lehetett volna, tanakodott Vécsei, hiszen személyes ismeretségben állottak, de hát ő már vagy öt éve nincs. Kovács doktornak is volt tippje, Pólya Jenő évfolyamtársára gondolt, aki ismert or-

vosprofesszor lett, s tud is a kísérletről. Róla már hallotta, hogy páholytag. Csak Sauer nem sejtette, ki lehetett a pártfogója. És vajon milyen fokozata lehet ennek a Pepinek? Mesternek képzelték, mi másnak. Még Weis is, akinek pedig számos megbízható információja volt mindenkiről, úgy vélte, mesterral van dolga. Meg is környékezte Pichlert tagsági ügyben, de a pesti Podmaniczky utcai rejtélyes házban minden gyorsan kiderült, így az is, hogy egyszer már kapott három fekete golyót. Egy tudományos kísérlet megghiúsítási terve miatt pecsételődött meg szabdközműves sorsa.

– Legalapvetőbb elvünk és eszménk a szabadság, az egyenlőség és a testvériség – magyarázta Pichler, mindjárt hozzátéve, olyan szigorú elv ez, hogy például XVI. Lajos is inkább az életét adta érte, mintsem megtagadta volna. – Zárt szervezet vagyunk, de tudnotok kell, nem az a lényeg, hogy valaki „ezüstkanállal született-e”, hanem munkájával hozzájárult-e az egyetemes emberi értékek gyarapításához.

Ezekre a nagy szavakra valami kellemes érzés bizsergett mindhárunkban, bár úgy gubbasztottak ott az ócska ottománon, mint az ázott verebek.

– A munka, az alkotás tisztelete, a fokozatosan szerzett tudás megbecsülése a célunk, de az etnikai tudat megőrzése, a liberalizmus, a tolerancia, a szabadgondolkodás. . .

Sauer majdnem tapsolni kezdett, de a mozdulatát észrevéve Pichler gyorsan tudatta velük, hogy a szervezet nem politikai, nem is vallási.

– Ezt is nagyon meg kell jegyeznetek. Mindenki lehet vallásos, függetlenül attól, hogy az Őszövetség teremtéstanát tagadjuk, de a materializmusunk sem végleges.

Az andersoni alkotmányról is beszélt Pichler, amely azt írja elő, hogy a páholytagoknak teljes szabadságukban áll a politikai és a közéleti tevékenység, de az intézmény nem jelenik meg a közélet porondján.

Akkor mégis igaz lehet, hogy a Világ a szabdközművesek lapja, jutott eszébe Sauernek, mert amit itt eddig hallott, valahogy rímelt mindazzal, amit ebből az újságból kiolvasott. Ott bukkant egyszer Hajnóczy-nak arra a mondására, hogy minden titkos társaságnál az történik, hogy azok, akik nem tartoznak hozzá, a függöny mögött többet sejtene, mint ami a valóságban történik, és százakat, sőt ezreket képzelnek oda, ahol tizen sincsenek.

Pichler már a fölvételi szertartásnál tartott, amikor lépések hallatszottak a falépcsőn. Pichler ajtót nyitott, lenézett, és folytatta:

– Az avatandót két mester a páholyház egy félhomályos szobájába, az elmélkedés termébe vezeti be.

Épp ekkor, mint egy időzített bomba, robbant be Maléter, akire mindhárman úgy néztek, mint a mesterek egyikére, életük végéig fenntartva azt a szilárd meggyőződésüket, hogy ő valóban mester, holott nem volt az.

– Szóval, ekkor majd bekötik a szemeketek – tért át Pichler ismét a többes második személyére –, bal lábatokat és karotokat lemeztelenítik, s jobb kezeteket szíveteken tartva elindultok a szentélyhez vezető úton. Minden nálatok levő fémtárgyat leraktok, így vetitek le magatokról világi előítéleteiteket, hogy tisztán álljatok a tanok befogadására. A szabadkőművesek ugyanis a „világosság tanai” szerint építkeznek! Mindezt csak vázlatosan mondtam el, talán még csak annyit, hogy a szertartás befejező részében a keresőt, tehát benneteket is koporsóba fektetnek, ezzel temetitek el korábbi életeteket, s abból kilépve, szabadkőművesként kezdtek új életet. Ennek az ősi szertartásnak, ami ma már valóban nevetségesnek is tűnhet, irodalmiasított változatát hallottuk ma délután – amire Maléter egy kicsit meghajolt, s mintegy végszóra, folytatta:

– Megérteni a szabadkőművességet annyit jelent, mint megérteni a szimbólumokat. Ezért a sok látszólagos hókuszpókusz. Ez adja meg különben a titokzatosság jellegét. A szimbólumoknak valóban hihetetlenül gazdag és komplikált rendszerük van. Minden címer, ugye, egy szimbólum, mesterségünk, családunk, nemességünk, zászlónk, országunk, egyesületünk. . . De szimbólum minden vállpánt, csillag, sapkárózsa, uniformizált emberek: a tábornoktól a bakterig. És szimbólum – most egy meredek példát mondok – az útszéli feszület éppúgy, mint a horoszkóp ábrái vagy a cigány kártya. De még a pecsétgyűrű, a nyaklánc érme, a zsebóra lánc is. És minden ember visel valamiféle jelvényt, amely szimbóluma pártjának, klubjának, szeretőjének vagy megtett utazásainak, sőt vágyainak is. Ezer és ezer jelkép van, s mindegyik mögött valami tartalom, a legegyszerűbektől, mint amilyen egy útszéli tábla vagy mondjuk, egy borbélytányér, egészen a filozófiai tartalmúakig, mint amilyenek a művészeti irányzatok, például.

– A stílusok sem mások, mint szimbólumok – ragadta vissza a szót Pichler –, a román stílus az erőt, a gót az átszellemültséget, a fölfelé törést, a barokk a fellengzős szellemet szimbolizálja. De mondjak még valamit? És akkor akár be is fejezhetjük, a szimbólumok az egyetlen dolog a világon, ami csak az ember tulajdona!

– Nono – horkant föl erre Kovács doktor, a nyelv, a technika. . .

– Akkor álljunk meg mindjárt. Azt mondod, a nyelv használata. Az állatok is beszélnek a maguk nyelvén, a technika primitív fokát pedig

elsajátítja állat, madár egyaránt. Gondoljatok csak a fészekrakásra.

– De a vallás, az már csak a miénk – bátorodott föl Vécsei – ne akard azt mondani, hogy van vallásos állat és növény is.

– Nem ismerjük eléggé az állatok lelkivilágát, de tudunk valami mást, azt, hogy egyes néptörzsek nem is tudnak a vallásról. De azért mégis emberek.

– És hogy állunk, vajon, a számok világával vagy akár a zenével – jött most indulatba Sauer is, mert fenntartás nélkül nem tudta elfogadni a tételt, miszerint csak a szimbólumok különböztetnék meg az embert minden mástól.

– Na, hogy állunk velük? Számolni még az állat is tud, a kutya például nem az ösztöneivel érzi meg, hány kölyke van, de ha leírom, hogy 3 vagy 7, mit tettem, szimbólumot használtam, ha pedig énekelek, ugyancsak szimbólumot továbbítok, hangszimbólumot, akárcsak betűket írnék, fát rajzolnék, templomot építenék.

Sarokba voltak szorítva az inasok, mintha csak Maléter apjának nagy satujában lettek volna, mozdulni sem bírtak, hiába próbálkoztak a természettan, az orvostudomány vagy a pszichológia bármely ágával, egyszerűen nem ment, be kellett látniuk, a szimbólumelmélet nagyon is ki van dolgozva, akár egy nemesen megformált mestermunka.

– Ha nincs több kérdés, akkor még azt jegyezzétek meg – mondta végezetül Pichler –, a szabadkőművesség soha senkit nem akar erőszakkal meggyőzni a saját igazáról, csak egyért küzd: a szabadgondolkodásért. Láthatátok, az indulatokat könnyen lángra lehet lobbantani, mi is itt már majdnem összevesztünk, de a dolgunk: eljutni a saját igazságunkig. Ez tarthat bennünket össze, s erre az összetartásra nagy szükség van, s nyilván lesz is.

Mint ahogy érkezéskor, távozáskor sem tartottak együtt. A kaszinó, majd pedig a kertészék háza előtt elhaladva Sauernek ismét eszébe jutott az a nagy és szép virágkosár, de az is, hogy Aranka nagyon furcsán nézett rá, amikor megmondta neki, hogy Pichlerékhez megy, mert a Pepi beszélni szeretne vele. Mintha ekkor zavarossá vált volna a tekintete, amellyel talán azt akarta neki mondani, hogy ne menjen. Megsejtette volna, miért megy? Vagy azt akarta, maradjon a betegágya mellett?

Hogy már mintegy tizenkétezer lennének – töprengett –, együvé tartozók?

Amikor a vendégek távoztak, Pichler a lámpa fölé hajolt, rutinosan

vázolta a három ázott verebet, majd tiszta papírt vett elő, tollat, tust, és írni kezdett:

Kedves Alice!

Az utóbbi hetekben irántam tanúsított magatartásán töprengök, és nem tudom, sokévi barátságunk alatt kialakult kapcsolatunk miért hűti le. Ön nagyon jól tudja, hogy betegségemben is maga a támaszom. S immár egyetlen, akiben igazán bízhatok. Körutunkról visszatérve szexuálisan is ismét erősnek érzem magam, de az ön tartózkodása, hogy ne mondjam, elutasítása, úgy érzem, e tekintetben is kihat rám. Nem is beszélve a munkámról. Az utóbbi időben nem érdeklődik festményeim iránt, sőt azt üzen-te, hogy a szarajevói sorozatomra sem kíváncsi, majd csak a kiállításon te-kinti meg. Pedig nekem szükségem van az ön ítéletére, mielőtt ezt a tár-la-tot megrendezném. Azt kívánnám, értékelje munkámat, mert csak az ön ítélete alapján tudok rajtuk esetleg korrigálni. Emlékezzen vissza, én Vil-lachban meséltem magának arról, hogy képeim miben különböznek más festőkétől. Úgy vélem, festményeim alapértéke a ritmus, amely a formák fölépítésében, a színek kompozíciójában és a vonalak szintézisében nyilván- nul meg. Sajátos jellege pedig az én egyéni elrendezésemtől függ. Mondtam azt is, és remélem, ezt meg is értette, hogy a laikus sohasem lehet irányadó a művészetben, mert az igazi művész képtelen meggyőződése ellen csele- kedni, engedményt tenni. A kompromisszum csak a politikusok dolga.

Mindezt azért írom, mert hallottam, hogy a bábjátékomat nagyon silány- nak ítélte meg. Én ezt önnek elismerem, de én nem vagyok és nem is aka- rok költő lenni, mert ahhoz nincs elég tehetségem. Nekem ehhez elég volt elolvasnom néhány Ady-verset, hogy rádöbbenjek. Ha tehát verset, szinda- rabot írok, vagy zenét komponálok, nem teszek mást, mint kacérkodom ezekkel a műfajokkal, s pusztá szórakozásból teszem, mert ez irányban is feszül bennem valami, de ha festek vagy szobrászkodom, akkor nincs ke- gyelem! És éppen ez a problémám, hogy most már az ön segítsége nélkül – s különösen így, betegen – nem tudok dolgozni. Maga pedig elutasít! Ne te- gye ezt velem! A múltkor is, amikor itt járt a nőegylet teadélutánján, s ko- csival magával vitt, azt hittem, ismét eljött a pillanat, amikor megérezte, nekünk szükségünk van egymásra. Emlékezzen vissza, a kocsiiban még a kezemet is megfogta, aztán meg egyszerűen kiszállt, a kocsist meg utasítot- ta, vigyen vissza a városba. Az ilyen találkozások lelkileg nagyon megvisel- nek. Arra kellett gondolnom, hogy ha nem hagyja magát szeretni, akkor talán magára a szeretetre sincs szüksége.

A mai irodalmi délutánon is szinte került a tekintetemet. Higgye el, nem volt könnyű búcsúszó nélkül elmennem, még akkor sem, ha ezáltal

nemes kötelezettség hívott is, olyan, amiről eskü alatt kell hallgatnom, ezért ne is kérdezze, mi volt. De higgye el, most is szívesebben mentem volna el magával.

Kérem, válaszoljon a levelemre, mert egy hét múlva föl kell utaznom Pestre, hogy újabb kiállításom megbeszéljem, de szeretném, ha addig megtekintené képeimet. A szarajevói sorozatomat, természetesen. Biztos vagyok abban, hogy hatalmas sikerem lesz. A Művészház három nagy termet fog adni.

Közölni szeretném magával azt is, hogy még a nyár előtt valószínűleg Szabadkára távozom. A Városi Tanács ugyanis értesített, hogy komoly fontolóra vette tervemet, és még a nyáron meg kívánja nyitni az általam elképzelt művésztelepet. Nagyon szeretném, ha oda is kijönne, művészek között lenne, hogy lássák, milyen művészetpártoló barátaim vannak. A kolóniára való elképzeléseimet is el szeretném mondani, bár bizonyára elolvasta írásomat a Bácskai Hírlapban. Őszintén megmondom, számítok arra is, hogy mecenálni fogja a telepet.

Nagyon kérem, vizsgálja fölül irántam való viszonyát. Ha elfogadható érveket hoz föl, én hajlandó leszek minden érzelmemet félretenni.

Igaz barátsággal üdvözlöm:

Pepi

Üi. A Luther-szobrot már említeni sem merem. Ha minden amiatt volna, hát arról is lemondok, de magáról soha!

P.

Leragasztotta a borítékot, kis reflektorlámpát gyújtott, a terpentines-üvegek közül kivette azt, amelyikben a pálinkát tartotta. Két-három korty szaladt le egymás után, s pillanatokon belül egy érezte, mintha egy vérvörös csíkot húztak volna egészen a köldökéig. Ezt a csíkot azonnal átvitte a vászonra. Villám a fűzesben, ez lehetne a címe – gondolta.

(Befejező része a következő számunkban)

BERLIN–BATSCHKA-GEMÄLDE

Surrealistischer Inter-Heimat Essay eines Künstlers

Teil 2

KERÉKES LÁSZLÓ

„A kenyér az asztalon van”, mondja az ember, akár annak bejelentésére, hogy éppen most tette oda, akár nyelvtani példamondatként; de nem veszi észre, miért olyan furcsa és távoli saját szavainak csengése,¹ akár a megafonból, „A kenyér az asztalon van” sóval feltárlva, aszú borral örökre keményen rászoritva kirendelt, maradék festészetem látványain: Idegek vontatott elégiában csavaros ecsetek,

faláb, szútól reszkető fakéz, faszív, faész, **Faust**
pecsétes, felbontott leveled megkaptam
kátrányos villanykarók folyama Fekete erdejéből: zümmögő verőfényben,
a konkrét szülőházában, fejjel a homok esszenciájában ugyan,
magasak a nyárfák.

Die Sendung wurde leider
beschädigt und deshalb von der
Deutschen Bundespost mit
Kunststoffhülle versehen

Ólmos, képlékeny a mozdíthatatlanság; majd sejted miért lehet,
elvesztett gyermekem; amikor a kísérlet és a könnyed stílus
az élet realizmusával élesen összetűz / köszörűn a példás polgárok hite.
Sem múltja, sem jövője, csak folyamatban mozgó jelene;
Mint neked, apádnak; a nem kívánt – moholi nagy – árnyék, pontosan
délben, derékszögben az Archívumból, kinetikus térkompozícióban
a lassú tisztai slegekre dől.

Igaz, nem teljes a misztifikáció, a burkolt, triviál látomás;
 és írtad, nem az indulat;
 Visszajelző, kiégetett ostoba frázisok / mondják felesleg,
 újonnan mesterkéltszavak; verbalista kéjencek. S lám a másolatok,
 ismétlések képeinek előterében, kicsinyekről arányosan
 felnagyított, plasztifikált, egykor még sárga fotográfiákról:
 a Koplalón már a fővek sem száradnak ki, ahogy kellene télvíz
 idején a vastag hollandus lakk alatt
 → a zsírosan belakott papírkecskék bátorkodó rémségeitől
 remegve, részben a képzelet egy helyben csapkodó szárnyai nyomán,
 de szerteszét döglött pontyok, csukák, aszott halak a libaszarzóld
 legelőn, kifolyt a szemük (FLUXUS), akár a Pusztulás képein²
 éppen Berlinből figyelve a mozgás jeleit, mint gondoltam,
 a háború előtt, várakozóban.
 Ott állt, való, a kocsma is a sarkon, szemben büszke
 Bácskay-kastély, Grand Palais, gyatra malomház;
 a söntésben Hoffmann Jakab – unokaöccse László Kerekes,
 Topolya–Sztára Moravica–Berlin, 1991.
 pontos elrendezésben a búza-fasor perspektívája kaszákkal, vállakon
 vérszívó zsákok, bent izzadt pióca-Krivaj padló-olaj, férfibicikli
 a légyflekkes falnak támasztva: lezonit-rekeszfal, mint
 a festményekhez alap, vagy lehet, mésztől hullámos ábránd;
 Ám a plafonon RAJZszögek, csüngő légyfogók, elszállni róluk nehéz
 (a járási IKAROSZ önfeledten táncol a biliárdasztalon; ömlik
 a sárba a petróleum).

FÜR DIE PHANTASIE INTERNATIONAL

úsznak a plazmában; „választófejedelmek a bálterem közepén”;
 a fordulat és a forradalom nagyjai a remény eszményi glóriájában,
 sorozatban beolvadva a fényképmontázsról
 a hengermintás ornamentika ízlésének dekadenciájába.
 Der Russe kommt!, de ne mondd soha, mindenben segítő szalmaszál,
 hogy a nép elaludt. Mindig másképp bizony, a nép él!:
 Ó, szent történelem, szent lényeg, hagyaték! A Küklopsz például,
 meg a parasztok, látni,
 végre a nemzet IZMUSA. (Hitte fiction
 Alexander Tsúszó, az átutazó nagyok közül, kétéltűek,
 vagy kaméleonok ígéreteinek bedőlve pálinkával maga is vastagon
 árnyékként a tündöklő /avantgárd IZMUSOK/ →

ÚTIKERESZTJE
INÉL

1925 végén kék Ernst
... A Thabor házaiban az országok és kontinensek elhagyják a földet az országok autómobiljaiban
teretnek a világ minden részén az országok és kontinensek elhagyják a földet az országok autómobiljaiban

Jelölje a
SIMPLEX
... Thabor házaiban az országok és kontinensek elhagyják a földet az országok autómobiljaiban

ÖVÖ IMÁRA HAJTVÁN →

ausreichender Bewegung
halten zu können, panthe
ischen Trommeln verbund
er der Dampfmaschine, h
chen, der versichert, da
iank einführt und im er
neren des Kessels
se Indikatoren, die
Dampf

bús fejét a háború előtt, várakozóban.

GULASH FIX, prima, kékes-ködös tájkép:

/levesbe eldobott ecsettel/ objektív légifelvétel, lézersávval

célpont a malomház a számjelzett kereszt közepén: FIRE!-SHOOT;

A monitoron látni

ahogy ő, egy Zigeuner Wunschkonzert-ről³ készített
hangszalag-kazettára hág rá lóként szerencsepatkós(?) cipősarkával,
/Firenze, 1941./ [Kitaposom a beledet!], /fenyegess csak, sógor/
A szétzúzott műanyagdarabok közül, mint mindig, szabadon gombolyog
ki az erőszaktól meggyűrt, általa szemmel tartott elvenség, selymes
mágnesszalag. Mert nem tud mit tenni maga sem; /lehet, ellene
egyszer úgyis felhasználják még majd/ jobb tehát, „ne is az arcát
fedje el, a gyomorgözös szalagot csavarja gémbér ujjaira fel”.)

„Könnyű a fakézzel a sortűzre legyinteni, testvér.”

A futurista fényíró – szerelmes szobrász⁴

impozáns fasiszta témához mintázza Tsúszót

(a hatalom kivételt, fűt-fát, pénzt, vért, vagynem aranyat ígér)⁵;

bár az ilyenek vizuális talentuma is az anyagba vésés-faragással

kezdődött egykor: nagy pinákat az iskolafalba;

de példáz a sors, a túlfűtött hűségre az élet visszavág!

Mecénás jó napot!; kínkeserves gyönyörűség

az asztalterítón morzsás holt természet, doktrináris tudat,

vagyis a jámbor gyűlölet és a lány anarchia kedélyes melankóliája;

a kihegyezett fafülbe a Duce szózata kiált: „Italia!”;

von Wedderkop szavaival, a Vezér – Das System an sich sage mir

nichts, aber es gäbe so Anzeichen, die Züge gingen präzise,

man erhalte kein falches Geld mehr angebettelt usw.

Nichts ist ihm vor allen Dingen zu einfach – was für uns

besonders zu beachten is. Das Volk will Einfachheit

der Symbole – der Duce ist Volk.⁶

„Vive la Littérature!”⁷, „Éljen a szabadság!”⁸, ámbár

„A kenyér az asztalon van” temetőcsósz kenyérszegő McDonalds.

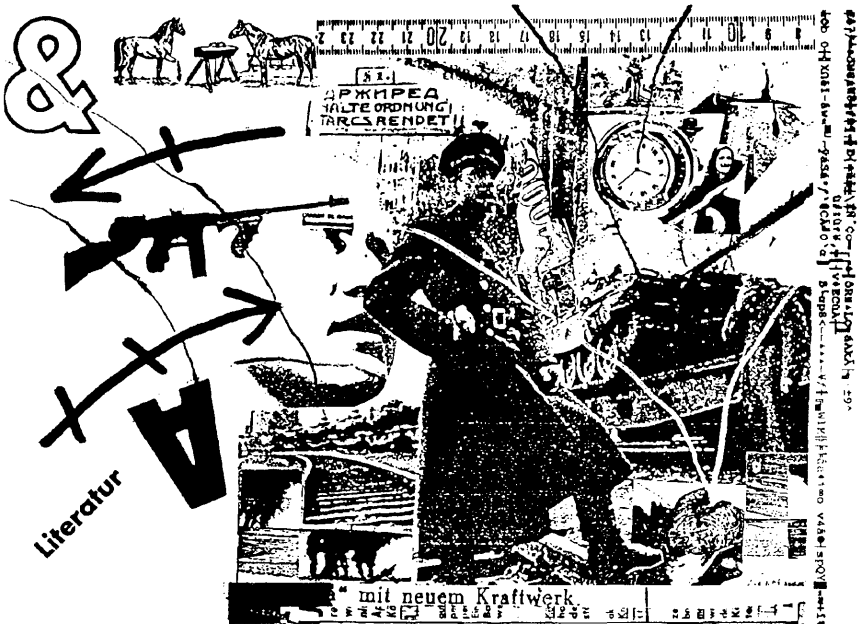
Könnyes a tekintet, az áldott népért dobban a szív, testvér,

(látszatra, őszinte félelem

nélkül a megnyilatkozásban mostanra már), mint gondoltam,

Es ist Krieg!

(Közben távolabbra a marástól;
 „Életem ideje megállt!” „vásznunk sápadt gondja” peremén
 /úzen az áldozó mosoly, a mélyen megrendült hálózat/
 a kolbásztöltő költő a szerelmesek muskátlibokraiban a legújabb
 reklám-seggek anatómiáját méri be a tudós, régi könyökkel,
 de lám, a tegnap, nem is volt lingvális médium
 SCIENCE FICTION, a ma már tudja igazság szépségét!

Dupla csövű vadászgép a padlás non-figuratív képarcitektúrája
 felett: szalonna csepeg a mestergerendán,
 Miféle War!, fáj a nagy fej
 dugasz a huzatban, nyomokat TÜNTETŐ, hős bosszú
 madzágán kivégzett sarló, kalapács.

Berlinben Asphalt & Licht, előttem a képtár, zsírflekkes mail-art /horkol a részeg postás a fűben, biciklistól az árokban a kocsmá előtt/. Míg a performánsz, messi Spanyol-viaszhímezés, buggyos bábu-menyecskékkel → a mennyből zengő kórus ostora a csikósokra csapkod le;¹¹⁾ De nemcsak a rettegő falvédőn, a rádiófelvevő-készülék faládája mögött, eljő a jövő!, hisz emlékszem szüntelen.

Láttam a könyvben, kedvesem, a feltámadt tenger-nagy karján (Fehérek paripáján az Öbölből jövet) The sailor had a tattoo of a warship on his arm.

„Promenadenfahrt auf der Donau”.

Pedig a tízórás Május elseje; a Polaroid-kamera lencséje előtt haldokló, jelképes osztályharc „eksztázis egy olyan pillanatban, amelyben a piktúra hagyományos eszközei általában elfordultak a valóságtól”, oly szép volt veled, kedvesem, ott nálam Kreuzbergben, a Görlitzer Bahnhof körös-körül a fejedben villogott (Európa, ennek is egyszer vége lesz) „abban a harcban, amelybe a művészet belekerült, az események nyomására”.

(A szóvivő transzparens-hordozókra reggel 6-kor, in the morning of the war-day, konkrét betűket hint. Faragatlan megváltó, Szervusz, tömeg! Pedig a poéta /gazdag könyvtárát elásta a kertben/ a langyos radiátorról meg a lélek nyakkendőjéről beszél,

„hogyan világosabbá tegezte értelmét”. „A háttérben alig látható lovas körmenet”, a diadal díszes kapuja „kész gondolatokat feltételez”: Ledőlt a Fal!

LE A HÁBORÚVAL!, még ma reggel hatkor korán →

„A képzelet az eszközökben van”, s emeld magasra az üdvözet kezét a sivatag iránt. A tüntetés előtt mondtam, kedvesem, ismerem jól helyeket, hol gyönyörűk a rengeteg, /látnokságtól néha mit enni sem lehetett – vasbeton – hátakról lenyúzott/ csodás, nagy bunkerek.)

„A háború forrásán kéz kezét mos”; fejmosottak százezer gyertyája világít.

(Kétkézi munkának jelképes ünnepén /„Majális; Légi-riadó!”/ az U-Bhf Rosa-Luxemburg-Platz felé „Futottunk a pátosz és a hevület éjjelén.”; vagy mégsem eléggé; vízgyűs, páncélos rendőrök az újság első oldalán; Gáztól könnyes szemekkel; fogdosott a tömeg, az „igazság lesújtó keze”, te is alul, /100%/ vétkes lelkemen.

Fogjátok el a munkás-akt-festőt!,

„Nur der wahre Realismus ist visionär”,

hallom az ingyen poroktól, talán, a futáshoz, hiszen

„Rohanunk a forradalomba”, hinni vélték sokan.

„Vörös zászlók lobognak a menet előtt.” Láttam a könyvben

Sinkót a felvonulásban az örömnépben.)

(Mit szólna rizikre merész orvosa, viszket a karja;

A bolhapor irigyen megszóló erkölcsi higiéniaja ellen: a tóra armádát hívogat. „Isten akaratából felszerelt fegyverek a határon”;

hullanak a téglák, és a vakolat, és a fejből az ólomgolyók, ekevas,

„csalódott költők” lent, a villamos alatt fekszenek. „Beszántott

álmok legkeserűbb földjéből”, a szóvivő szerint,

lassúból felszakadó Városháza; beindul a ballisztikus rakéta),

látni a monitoron Berlinben, mit gondoltam,

a háború előtt, várakozóban.

Az orvos, fehér-por-csíkot szippant az üveglapról fel.

A parancsnokság dísztermében Orient-tepich: Ennyi a Sors!

„Isten akaratából okádja a lenyelt festéket a porszívó

a határon felszerelt fegyverek közül”

elszakadni nehéz, s tudod is te, honnan jöttem, a bombára

érzékenységnek lóttek már tehát.)

Hallod-e, ketyeg a vándor koffere, szorítsd a borotvát szappanos

hónod alá. „Szakad a díszes mennyezet” detonáló fejekre,

az egzilre rá. Ömlik hát e tejpör; „Köszöntelek, szabadság!”,

„Ajándék lónak ne nézd a fogát”; a kéz a kézbe csap →

emlékszem fehérrel az ötágú mozdony oldalán;

NOTFAT DRY MILK
KEEP TIGHTLY COVERED
STORE IN COOL DRY PLACE
DONATED BY
PEOPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA
NOT TO BE SOLD OR EXCHANGED

(Felpiszkált iránytű a bádogdobozon, a mesterműn telihold, ugató zsoldár, zaklatott karóra és lelkiismeret;

A szerelvény szele, elhasznált karácsonyfákat görget az utcán

felfelé: „hol van az ajándék, van-e még Óceánia?” tudom,

gyöngykagylónak gyöngy a betegsége, forró pincében álmodom

„A művészet örök”, „Es ist Krieg!”.) Civil kristályosítás;

Abwechslungsreiche Landschaft. „Angst!”, és megkövült,

klasszikus műtermi modell az új szabadság vonása;

Szétvetett combjai a képregénykivágásban, (Rauschenberg – He tripped over the step – me too).
 „A térképen, vágyódó, baráti ölelésben” a „történelmi tudat”,
 vagy a „független alkotói akarat szenvedélyes patológiája”
 kenődik szerteszét. Balsam a nemes bőrkesztyűn
 (lőn sivatag, majdnem 1001 éjszaka; a diktátor nyugtalan ajka,
 nyálás, kéjesen ragadós, finom szerető nyelve ünnepélyesen,
 dagadó, kiválasztott, szent nemzete államának szent
 zászlaját csókolgatja), és az utolsó szorgalmas lírai kivétel,
 ütött órájú „áhitott szabadságok”, légsúlyos korszellemek
 legjobb ismerője érzellemmel fojtó példája csillog
 a gyöngy-gomb Alice „szőke lábai között”:
 „ICH LIEBE DICH, STALINGRAD!”; Európa, türelmem kiszívta
 végtelen: Az élvezet mily csodás,
 színekben folynak a hírek szüntelen.
 Ábrákkal megjelölt antenna, nyikorgó szélkakas látszik
 a kifakult elefántsonitorony-utánszatók ismerős keresztjei hegyén
 ravasz hitszegők dobjai tetején, de
 Az eszembe ne nézz, fordul el még egyszer remegő csípőben,
 mint gondoltam, a háború felé, várakozóban:

Washington, 17. Januar 1982

**Es ist Krieg – und der Krieg begann mit
 einem Bombenhagel auf Bagdad!**

**Fast 19 Stunden nach Ablauf des UNO-Ulti-
 matums begann die internationale Truppe
 am Golf mit Luftangriffen auf Ziele im Irak
 und dem irakisch besetzten Kuwait. Das
 Weiße Haus in Washington teilte heute früh
 kurz nach 1 Uhr (MEZ) mit: „Die Befreiung
 Kuwaits hat begonnen“.**

Berlin, 1991. január 15–19.

FRÁZISJEGYZETEK

- 1) Louis Aragon: Kihívás a festészethez (A Goemans-képtárban /49, rue de Seine, Paris/ rendezett kollázskiallítás katalógusának előszavából)
- 2) Susan Sontag: Farrar, Straus & Giroux, New York, 1967.
- 3) King 55; Janitsek: Erinnerung an Budapest
- 4) Bruno Locci (1902–1956), olasz fotóművész és futurista szobrász
- 5) Adolf Hitler: Mein Kampf, 1925.
- 6) Hermann von Wedderkop: Der Duce, wie ich ihn sehe (Der Querschnitt, „Das Magazin der aktuellen Ewigkeitswerte”, (juni 1930)
- 7) Jean Paul Sartre, 1968. (híres beszédéből a lázongó, baloldali értelmiségiekhez)
- 8) Jean Paul Marat (1744–1793); (megtévesztő demagógiával a tömegekhez)
- 9) Mallarmé;
- 10) Hermann Kähler: Berlin-Asphalt & Licht: d. grosse Stadt in d. Literatur d. Weimarer Republik / Das europäische Buch, Berlin 1968
- 11) utalás; Luis Buñuel: Belle de Jour, 1967., Roman Polanski: What?, 1972

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SZELI ISTVÁN HETVENÉVES

AZ ESZMETÖRTÉNÉS SZELI ISTVÁN

B O R I I M R E

„Az ötvenedik évében járó ember, úgy vélem, nem kell, hogy nagyobb, ambiciózusabb terveket kovácsolgasson magának. Erlelje ki, mélyítse el azt, amibe úgy-ahogy beledolgozta magát, s próbáljon abból, amit addig művelt, valamiféle szintézist kialakítani.” Ezt nyilatkozta húsz esztendővel ezelőtt Szelei István, akinek most ünnepeljük hetvenedik születésnapját. Nem azért idézzük ezeket az akkor az Újvidéki Rádióban elhangzott mondatokat, hogy perbe szálljunk az ünnepelttel, önnön művének tanulságait mutatva fel, hiszen az életmű nagyobbik hányada éppen az elmúlt két évtizedben született és jelent meg. Amikor ugyanis lemondott az ambiciózusabb tervek kovácsolásának akarásáról, valójában kitűnő kortörténeti tanulmányára, a Hajnóczy Józsefről írott munkájára, valamint az Utak egymás felé című tanulmánygyűjteményére hivatkozhatott, azóta pedig az életmű kiteljesedését látjuk, és szemléljük az irodalomtörténet, az irodalomelmélet, valamint a közírás és közgondolkodás hármasságának az egységében. Természetesen most is azt mondhatjuk, mint mondtuk, amikor a hatvanéves Szelei Istvánt köszöntöttük, hogy az életrajzközpontú szemlélet szerint a kitűnő gimnáziumi tanárt, majd a zentai gimnázium igazgatóját, azután az egyetemi tanárt, majd az akadémikust tanultuk meg tisztelni életpályájának fő szakaszaiban, s ha egészen személyes vonatkozásokra akarnánk hivatkozni, akár tanítványi elfogultsággal is szólhatnánk róla, hiszen amikor megismertük 1945-ben, a huszonnégy éves fiatal tanárral találkoztunk.

Első tudományos munkájában már az eszmetörténetet szemlélhetjük mindekenélőtt. A *Hajnóczy és a délszlávok* című 1965-ös könyve „kortörténeti tanulmány”, s vele szívének oly kedves korszakába, a felvilágosodás korába lépett, amelyet a romantika korszaka követ majd, amelyben Szelei István olvasóként és kutatóként egyaránt otthonosan és jól érzi magát. Modern korunk hajnala ez az időszak: a felvilágosodás rügyeit a romantika bimbójának hasadása követi. S hogy továbbvigyük hasonlatunkat egy Németh Lászlótól kölcsönzött képben, azt is leírhatjuk, hogy aki azokkal az évtizedekkel foglalkozik, ott a XVIII. század végén és a XIX. század elején, az mintha az éppen megszületett modern Európát ültetné térdére. „A század utolsó két évtizede az egész ma-

gyar szellemi bioszféra mélyreható átalakulását hozza magával – írta könyvének bevezetőjében –, s nemzedékekre előre kijelöli és meghatározza az utakat és ideálokat, a célokat és eszközöket a társadalmi és szellemi haladás számára.” Talán kitetszik idézetünkéből is, hogy Szelei Istvánt az adott korszak konkrétumain túl elsősorban a szellemi mozgások természete érdeklé – a hullámverések éppen úgy, mint a legkülönbözőbb „Golf-áramok” egymásmellettsége, valamint az áramlások örvényléseinek színeváltozásai. Az „ideológiai szférák” érzékeny elemzője tehát, és könyvének Hajnóczy-portréja bizonyítja, milyen mélyre tudott hatolni e korszak szellemi televényébe, s milyen sok vonást tudott felfedezni hőse szellemi arcán, és ezt az arcélt végül is milyen plasztikusan sikerült neki újratерemtenie, ami már nem kis mértékben előadasmódjának érzékletességét is szemlélteti. Hajnóczy József markáns egyénisége Szelei István könyvében az igazán valóságos – a homo politicus jelenvalóságát mutatja meg, azét, aki nem a felvilágosodás nagy eszméinek tisztelője és hitvallója csupán, hanem megvalósításán munkálkodó, tevékeny politikai gondolkodó is, mindig készen a valóságos étellel való szembesítésre. A *való élet* pedig Hajnóczy József esetében Szerém vármegye, amelynek mentora, Széchenyi Ferenc jóvoltából (és akaratából) alispánja 1786 és 1790 között. Szelei István nagy érdeme, hogy ráismert és bizonyította, „Hajnóczy a szerémi élmények anyagából építi fel közjogi rendszerének tartófalait”: „A szándék tehát világos – írja ezzel kapcsolatban Szelei István –, a feudális függés helyett életképes kiszgazdaságok kialakítása, a földesúri kegy gyakorlása helyett pedig egyenlő felek szerződése kell hogy a korábbi állapotokat felváltsa.”

Egy inkább népszerűsítő, de a Hajnóczy-disszertáció tapasztalatait felhasználó írásában (Hajnóczy Szerémségben) azt bizonygatja, Szerémségben a francia felvilágosodás nagy eszméi, azok között a Társadalmi szerződés gondolatai már nem pusztán ideológiai megfontolásokat jelentettek: „az alispán a szerződéssel szabályozott emberi és társadalmi viszonyokat akarta a feudális alárendeltség helyébe iktatni”. A hely szelleme reflektálódott ebben a szükségzerű tudományos felismerésben, a közvetlen intenciók egysíkú hasznossági követelménye fölé emelkedve. Nem csupán „penzumot teljesített”, amikor Hajnóczy Józsefről és a délszlávokról értekezett doktori disszertációjában, nevezetesen hogy „az akkor megalakult Magyar Tanszéken az első disszertációnak olyan témát kellett választania, amely a lehető legnagyobb mértékben képviselhetné az ún. közös haladó hagyományokat”. Figyeli tehát a magyar jakobinus mozgalom délszláv vonatkozásait, idézi Hajnóczy Józsefnek a görögkeleti vallású szerbesség jogairól szóló nyilatkozatát, mondván: „Nem a tolerancia, hanem az egyik vallásfelekezetnek a másikkal teljesen egyenlő jogai kell hogy érvényesüljenek. . . Nincs semmi kétségem abban, hogy a görög szertartású egyesületeket a magyarok minden joga megilleti, amiből kifolyólag szükségzerűen következik a vallás szabad gyakorlata is.” S kapcsolattörténeti nyomozásokat végez a horvát forradalmi vers kapcsán, amely többek között Hajnóczy József kézírásában fennmaradt, ezt Verseghy Ferenc fordította, hogy le-

gyen Marseillaise-e a magyar jakobinus mozgalomnak. S mert Versegly tolmácsolásából mindössze négy sor maradt fenn, maga a Hajnóczy munkásságát vizsgáló tudós szólaltatja meg, méghozzá – mint írja – „a XVIII. század fordítás-gyakorlata szerint” – tegyük hozzá, pompásan oldva meg vállalt költői feladatát is.

Kézenfekvő volt, hogy vizsgálódásaiban a Hajnóczy-értekezés kezdette csapáson indulva haladjon tovább. Ami érdeklő, az az irodalomtörténeti-eszmetörténeti összevetés-összehasonlítás, a komparatiztika, nyilvánvalóan eredeti-elsődleges jelentésében, s majd évtizedes ilyen természetű tapasztalatainak összegezéseként elméletileg is megvilágítja Komparatiztikai számvetés és tanulmányok című tanulmányában, arra figyelmeztetve a kutatókat, hogy sem a felvilágosodás, sem a romantika irodalmi jelenségeit nem szabad leegyszerűsítő szűkkeblűséggel értelmezni, hanem a tünetek gazdagságával kell számolni, s ellentétek létezését is nyugtázni kell. Már az első nagy, a magyar és a szerb, illetve horvát felvilágosodást egybevető tanulmányában ezt állapítja meg, amikor leszögezi: „Az európai művelődéstörténet talán mindmáig legnemzetközibb szellemi áramlatának sajátosan nemzetivé válása, a nemzeti erők felszabadulása törvényszerűen következik be a polgári átalakulás útjára lépő európai népeknél, noha ez a jelenség nem mindenütt azonos formák között ölt testet, s nem is mindig ugyanabban az időben lép fel.” Miközben megvizsgálja a felvilágosodás társadalmi kereteit, felállítja eszmei koordinátáit, megvilágítja a nyelv és a felvilágosodás összefüggéseit, az irodalmiság és a stílus kapcsolatait, a műfajok és műformák kérdéseit, valamint leírja a „polgári közköltészet” énekeskönyvekben megjelenő változatait a magyar és a szerb irodalomban, hogy azután négy pontba foglalja észleleteit, mondván, hogy a francia felvilágosodás tanai, valamint a jofeűnista állameszme más eszmei reakciókat váltanak ki a magyar s más t szerb irodalomban. Ebben majdnem egészében hiányzik a szociális mozzanat és a társadalmi radikalizmus, a görögkeleti egyház nehezebben barátkozott az új európai eszmevilággal, ellenben sokkal nagyobb volt nemzeti összetaró ereje, mint a többi keresztény egyháznak; a nemzeti irodalmi nyelv feljődésében a nem latin és a német nyelv elleni közdelem jellemzi a szerbet, mert az mintegy belülről újult meg és született meg, s az is jellemző, hogy a szerb kultúrában a nemzeti gondolat, mint Szeli István írja, „nagyobb felületen érintkezik a népi élettel, mint a magyar felvilágosodás”. Az 1989-ben készült Dositej-kommentárjaiban tovább mélyítve a hasonlóságok és különbözőségek terén végzett megfigyeléseit, már azt állapíthatta meg, hogy az eszmetörténeti divergenciák a két irodalom, de a két világról való gondolkodás terén már 1782-ben jól észlelhetők: az akkor tervezett törökellenes osztrák–orosz hadjárat a magyarokat elégedetlenséggel töltötte el, a szerbeket ellenben fellelkesítette.

Hogy Dositej iránt megnő az érdeklődése, szinte természetes, s az is, hogy majd újabb tanulmányaiban a Kazinczy–Dositej-féle ízlést emlegeti – mind a kettejüknél a „klasszicizmus már nemzeti érdekekkel” is találkozik. S mi több,

azt is megállapítja ugyancsak, hogy Dositejt az „emberbarát vagy hazafi” dilemmája közelről sem foglalkoztatja olyan mértékben, mint a kortárs magyar írókat. Nem is nő a szerb irodalomban szinte megoldhatatlan és feloldhatatlan kérdéssé, mint a XIX. század második felének magyar irodalmában a *nemzet és haladás* igénye, s nem kísért, mint a magyarban mindmáig a választás kényszere. Esmék mozgástörténetét vizsgálja tehát Szeli István a felvilágosodás kori magyar és szerb irodalomban, és pontosan, finom árnyalataiban is észlelni és rögzíteni tudja a különbségeket és az elmozdulásokat: a művek „rejtettebb vonatkozásainak felismerése” teszi oly tartalmassá a tanulmányokat. S a megfogalmazás tömör véleményjellege! Dositej, mondja egy helyütt, „patriótának kétségtelenül kiválóbb, mint poétának”, s amikor kutatóprogramjáról nyilatkozik Dositej-kommentárjaiban, akkor még nyelvi merészségektől sem riad vissza, s teremt meg a *visszhang* analógiájára a visszkép kifejezést, amikor írja: „Bennünket azonban itt csak eszmetörténetileg foglalkoztat (ti. a Hara-lampije-levéll): a felvilágosodás általában homogénnek tartott gondolatvilágát, annak visszképét keressük.”

A szinoptikus, az összenéző irodalomtörténeti gyakorlat gyümölcsöző alkalmazásáról nem mond le romantikakutatásaiban sem. Hazai komparatiztikai-kapcsolattörténeti kutatásaink egyik alapvető jellegzetességét látjuk az ő munkásságában is, nevezetesen azt, hogy az irodalmi jelenséget nem nemzeti elszigeteltségében szemléli, hanem valóságos összefüggéseiben és párhuzamaiban, kétfelé tekintő módon, a magyar és a szerb, illetve horvát kutatási eredmények szembesítésével és szintézisével. Szeli István munkáiban a kapcsolattörténet, a komparatiztika tehát egyszerre eszmetörténet és filológiai pró-munka is, egy újabb tanulmányának a beszédes A filológia gyalogösvényén címet adja.

Jellemző lehet, hogy Szeli István a felvilágosodás korának vizsgálataitól a nyelvkérdéssel lép át a romantikakutatások problémákban ugyancsak gazdag területére. Nem véletlenül idézte Dositejnek a mondatát arról, hogy „törvény és vallás változhatnak, de a faj és nyelv soha”. A nyelvkérdéssel való azonosulása teszi azt, hogy a romantika eszmetörténetében búvárkodva elsősorban a nyelvszemlélet sorsát figyeli: ez érdekli a kora romantikában (az 1976-os tanulmányával kezdődően), Herder utókoráról szólva és a magyar és szerb romantika párhuzamos vizsgálatát végző tanulmányaiban. Tagadhatatlanul nagy ezeknek a Szeli István-szövegeknek nem XIX. századi, hanem XX. századi időszerűsége, s nem az irodalmi *nagy tájak* mozgásterében, hanem a mi *kis tájunk*éban, hiszen a nyelvkérdés az elmúlt húsz esztendő jugoszláviai magyar kultúréletében központi helyet japott. A nyelv-állam-nemzet fogalomhármasa a romantika korában került szorosan együvé, hiszen mint Szeli István írja, „tudnunk kell, hogy a romantika gondolkodásának előterében többé nem az állam, hanem a nemzet áll”, s hogy Herder ennek az új nyelvszemléletnek és nyelvi állapotnak a prófétája. „A lényeg tehát az – írja Szeli István –, hogy Herder a nyelvről, annak szerepéről és jogairól szólva nem az állam (az állami

érdek), hanem a nemzet (a nemzeti élet) szempontjait hangsúlyozta. Tanítását azonban – mint ahogyan a Biblia óta minden nagy tanítást – az érdekeltek kisajátították, s a maguk felfogása szerint értelmezték.” Ez a pár idézett mondat akár Szeli István munkái egy nagy csokrának foglalatja is lehetne, hiszen Herder „utókorának” vizsgálata a magyar és szerb irodalomban éppen úgy adva van ezekben a mondatokban, mint a jugoszláviai magyarság nyelvhasználati jelenségeit számba vevő dolgozatai – kezdve az 1960-as évek elején írott cikkeitől az 1972-ben készült Nyelvművelésünk múltjából című tanulmányán át az 1985-ben megjelent Nyelvhasználatunk etikája című „nyelvművelő füzetek” szövegéig, illetve a „nyelvi őrázatait” jelentő bírálatokig, reflexiókig.

A Herder-jelenség vizsgálatakor eltér a szokványos témaválasztási gyakorlattól: erre mifelénk ugyanis – a kor tendenciózus szellemiségéből következően is – az érdeklődés a tudományos, inkább a múlt felemelkedő szakaszaival foglalkozott szívesen, a hanyatlás, a gondolkodásbeli megtorpanás időszakának elemzése háttérben maradt. Szeli István „egy irodalmi-szellemi jelenség, irányzat vagy mozgalom hanyatlásának, elerőtlenedésének okaira és tüneteire” irányítja a figyelmet. Nyomban magyarázza, miért:

„A visszavonulás és elhalás folyamatainak nincsenek látványos manifesztációi, s nem is nyújthatják a kutatónak a felfedezés örömet, de felismerésük és azonosításuk éppoly fontos az egész ismerete szempontjából, mint a keletkezése.”

A magyar politikai gondolkodásban megismert Herder-kép mellé tanulmányaiban Szeli István odateszi a szerb irodalom Herder-élményét, s vizsgálja nemcsak az 1848 előtti szakaszában, hanem az 1948-cal záruló korszak utáni három évtized gondolkodásában is: arra figyelve, hogyan szivódik fel, s hogyan színtelenedik el a gondolkodásban ez a XIX. század első felében oly nagy hatású felfogás – természetesen a nyelvkérdésen túl, hiszen a „nemzetté alakulás” folyamataiban játszotta Herder a kovász erjesztő szerepét a szláv népek kultúrájában és történelmében, míg a magyarban a nemzethalál gondolatának volt a magvetője, hiszen Szeli István idézi is Széchenyi István 1829-es naplófeljegyzését, amely így hangzik: „Minden nap jobban látom a magyar nemzet nemsokára meg fog szűnni.” Ám az erősen ideologizált, politikummal telített Herder-recepció a múlt század második felében már inkább irodalmi dimenziókat ölt – a magyarban, tudjuk, majd a XX. század második felében lesz hangozó Herder nevével a közgondolkodás, míg a modern délszláv küldetésstudatban már nem is keresik Herder szellemujjának a nyomát, holott abban a felhajtóerőt többek között Herder jövőigérete is erősítette. „A délszláv köztudatban s általában a szláv népeknél. . . Herder érdemei még ma is főként abban csúcsosodnak ki – írja Szeli István –, hogy tudatosította a szlávok hozzájárulását földrészünk kulturális arculatának megformálásához, leginkább pedig abban, hogy elmélyítette bennük történelmi küldetésük hitét. A körülötte kavargó eszmei örvénylés tehát úgyszólván máig is érezhető.” Ugyanakkor a magyar irodalomban Herdernek a „magyar nyelv kilátástalan jövőre vonatko-

zó megjegyzése a sorsfordulók idején rendkívül időszerű volt az adott társadalmi viszonyok között”.

Érdeemes természetesen a Herder-jelenség más aspektusaira figyelni, s ezeket is jelzi Szelei István tanulmánya, amikor – jogosan – felteszi a kérdést, „helyes-e az itt oly gyakran emlegetett irodalmi népiességet kiegyenlíteni a herderi hatással, s vele azonosítani az irodalmi életjelenségeket a vizsgált periódusban”. Elemzése megmutatták, hogy a herderi hatás halványulásával, de nem annak következményeként, a XIX. század második felében a magyar népies irány háttérbe szorul, ellentétben a szerb népiesség virágzásával még a századvégen is. Ellenben a magunk véleménye szerint még mindig Herder hatásának a nyoma, hogy a magyar irodalomban tartósan él a délszláv (szűkebb értelemben a szerb) népköltészet iránti érdeklődés – most már az idillikus élet látványa iránti sóvárgás bizonyosságaként. Figyelmeztet is Szelei István arra a történelmi tényre, hogy a romantika időszerűtlenné válásával problematikussá lett a természet és a társadalom szerves összetartozásának, az organikus növekedésnek a gondolata, míg – mint írta – „Herdernek a nemzetet népre redukáló naiv hite, az a felfogása, hogy a néphagyomány, amely mintegy a természet akaratóból lett a nemzeti szellem ősfarmája és szilárd alapja: az empirikus, kritikai gondolkodás vizsgáján már nem kap elégséges osztályzatot”.

A komparatiztikai eszmetörténet szép példáit találjuk Szelei István munkáiban. A gyakorlati példák sorát kínálja bibliográfiája akkor is, amikor Mita Popović, Borislav Jankulov, Hadrovics László, Sava Babić munkásságát vizsgálja, s amikor monográfiaigényű tanulmányában Az ember tragédiája délszláv recepcióját összegezi. S elméleti alapvetésének körvonalai is felsejlenek, mert az „egybevetés lehetőségeinek a szempontjait” veszi számba, igazi hajlamainak ösztönzésére hallgatva – nem riadva vissza a perújrafelvétel gondolatától sem a romantika kérdésében. De sohasem preconcepciók, eleve eltervelt vélemények nevében, hanem a vizsgált irodalmi szövegek és jelenségek anyagának kényszeréből, a belőlük kiszűrhető tanulságok és tapasztalatok alapján, gondosan érveket gyűjtve a vélemények igazolásához, illetve cáfolatához.

Nem ártatlan filológiai kalandok azonban a Szelei Istvánéi, főképpen nem a Herder-recepció körüli vizsgálódásaié. Arra gondolok, hogy amikor az eszmetörténész Szelei Istvánról ezeket a mondatokat írtam, a hozzám érkező hírek szerint Hajnóczy József székvárosa, Vukovár körül, ahonnan alispánként az egykori Szerém megyét igazgatta, harcok folynak, s talán a megyeházának a szárnya is találatot kapott, ahol az ő irodája volt. És Herder szelleme lebeg most is a csatateret felett – a megnyugodni nem tudó nemzeti elv hajtja be egyik utolsó XX. századi véradóját. A filológiai-eszmetörténeti vizsgálatok, a források felderítése gyakorlati haszonnal is jár az elméleti meggondolásokon túl. Talán jobban értjük segítségükkel mindazt, ami velünk és körülöttünk történik, kétszáz-kétszázötven évvel Herder és a Herder-recepció évtizedei után! Nem hihető azonban, hogy a most hetvenesztendős tudósunk elégtétele ez a tragikus gondolati-komparatiztikai időszerűség!

A TÉRKÉPRAJZOLÓ IRODALOMTÖRTÉNÉSZ

BÁNYAI JÁNOS

Az irodalomtörténész, a filológus munka- és életformája a szüntelen keresés, boldogsága és öröme a felfedezés, az ismeretlenben rejtőző adat és tény feltárása, a mindig összekuszált szellemi vonulatok kibogozása és a rejtett összefüggések felismerése. De milyen kevésszer van része a filológusnak eme boldogságban és örömben. Nem azért, mintha kevés volna már a feltáratlan és ismeretlen. Ellenkezőleg, túl sok rejtőzik még a múlt és a felejtés leple alatt. És ebből fakad a filológus szomorúsága. Bizony, furcsa lények a tények. Megmutatják magukat, s aztán újra elrejtőznek. Megmutatják magukat, és ezzel együtt azt is, hogy vannak még mások is, homályban maradottak, de fontosak. Talán mindennél fontosabbak. Ne nagyon örüljön a filológus, nincs vége a keresésnek. Amott, az évszázadok rejtekében még ott lapul valami nagyon fontos, sorsdöntő és nélkülözhetetlen. Amihez képest az éppen feltárt és felismert el is törpül, jelentéktelennek látszik. . . Mit tehet hát a filológus? Újra a keresés kalandjába keveredik, cseppet sem boldogan, szomorúan inkább, mert van már tapasztalata afelől, hogy felfedezése nem az út vége, hiszen a felfedezés újabb dilemmák elé állítja, újabb keresési manővert tesz számára kötelezővé. . . Mígnem. Mígnem egyszer például hetvenéves lesz, és már egy életművel a háta mögött azt kérdezi magától, „volt-e értelme a keresésnek”. A kérdésre senkitől sem remélhet megnyugtató választ, legkevésbé önmagától. A születésnap felköszöntők meg mégannyira sem adhatnak választ az önmagát kérdezőnek.

Mégis, válasz helyett, az ünnepi felköszöntők magasra szárnyaló jelzői helyett elmondok egy történetet, igaz történetet Szeli István munkásságáról.

A szerb irodalomtörténet egyik legkiválóbb tudósa, maga is filológus a legjobbabb társaságából, a magyar irodalomnak is kiváló ismerője, felvette néhány évvel ezelőtt azt a szándékot, hogy végiggondolná Madách Tragédiájának szerb irodalmi helyét és visszhangját. Hosszú távú bűvárkodásra rendezkedett be, a tőle szokásos alapossggal vett kézbe minden idevágó adatot és tény, csak a források érdekelték, az eredeti dokumentumok, múlt századi újságok, levelezések, az érdeklődés minden jele és adata. Sok mindent fellapozott már, és sok mindent fel is jegyzett, dossziét nyitott, cédulákat rendezgetett, már-már teljes áttekintést nyert a Tragédia szerb irodalmi visszhangjáról, mire cseppet sem a véletlen folytán elolvasta Szeli Istvánnak A Tragédia délszláv képe című tanulmányát, és becsukta az irattartót, félretette a cédulásdobozt, más munkába kezdett, mondván, Szeli István kutatásai és megállapításai feleslegessé tesznek minden további munkát ezen a téren.

Eddig a történet. A filológus főhajtása a másik filológus munkája előtt. Szótlan főhajtás, annak bizonyítására, hogy ha csak dereng is ama cél az irodalomtörténész előtt, és meglátszik rajta, hogy el nem érhető, azért végül mégiscsak megközelíthető, belátható és áttekinthető lesz. De még az ilyen mindent igazoló elismerés sem tompíthatja az önmagát kérdező, a keresés értelmét feszegető filológus szomorúságát.

Van valami azonban, ami mintha nem volna benne ebben a történetben, vagy nem mondtam el elég hitelesen, A főhajtás nemcsak a tényeket feltáró, az adatok forrásáig eljutó, a kérdéseket és dilemmákat tisztázó filológusnak járt ki ugyanis, hanem az összefüggések leírójának is, a Tragédia korát és jelentőségét megrajzoló tudósnak, az esztétának, aki az értéket nevezi meg, az irodalmi értéket, és nincs tekintettel semmi másra. Két irodalomnak egy „közös térképét” rajzolta meg ugyanis Szele István a Tragédia délszláv képét vizsgálva. Ennek a „közös térképnek” felépítését és elrendezését kell még hozzáadni a fenti történethez. Szele István egész életművének ez a „közös térkép” a meghatározó metaforája. Nemzeti irodalmak és szellemi áramlatok, népek és kultúrák, témák és tartalmak, poétikák és költői formák érintkezési gócpontjaiból rajzolja meg Szele István az együttélés történelmi és szellemi „közös térképét”, amely térképen egyaránt helye van a legapróbb adatnak és a nagy, globális szellemi vonulatoknak. Ez a „közös térkép” európai nézőpontból készült és a helyi színek megbecsüléséből merít erőt és ihletet. Két nagy korszak, felvilágosodás és romantika alapvető adatai kerültek a térképre, mégpedig nemcsak a jelentős állomáshelyek, a kimagasló csúcok, hanem a kanyarok is, az eltérések és az ütközőpontok. Az ilyen térképnek valójában az a szépsége, hogy az árnyalatokat is megmutatja, azt a különös vonalat, amely a völgyből kiemelkedő domboldalt, az erdőségből felfutó sziklacsúcsot, a szántóföldből elnyúló völgyet jelöli, s mindezt olvashatóvá, bemérhetővé teszi.

Szele István Babits Mihály *Az európai irodalom története* című – miként Szele mondja – „Európa-regényében” a „jelentésfunkciókat” vizsgálva s nem hallgatva el Babits arisztokratizmusát, sőt „Európa-sovinizmusát” sem, amely az „európaiul” beszédből kihagyja a csak „olvasó” kis népek hozzájárulását, azt a „heroikus kísérletet” dicséri, Babits, majd Szerb Antal kísérletét, „hogy a szét hullott, megbomlott világban a tévelygő ember az irodalom segítségével ismét rátaláljon a humánus útjára”. Így lett a harmincas években, amikor már „lobogtak a Reichstag tüzei”, és „diktatúrák, könyvmáglyák, börtönök, csisztkák” működtek, Babits könyve a nagybetűs Irodalomról „minden hordaléktól megszabadítva, a maga szárnyaló és lebegő szellemiségében” „szabadító könyv”, heroikus cselekedet, és nem „naiv képzelgés”. Valóban a „szellemi európai-ság” regénye.

Azt gondolom, az a „közös térkép”, amit Szele István egész élete során változtatlan szenvedéllyel rajzol, éppen most, amikor körülöttünk újra lobognak a tüzek, mindennemű csisztkák előkészületben, diktatúrák és börtönök működésben, tanulatlan vezérkedők a harcvonalon, válik igazán megkerülhetetlen-

né, nyeri el igazi jelentését és jelentőségét mint heroikus kísérlet, hiszen éppen a humánus útjait és útkereszteződéseit jelöli meg rajta a térképrajzoló irodalomtörténész okulásul mindazoknak, akik fegyvert csattogatnak, és lemondanak az olvasásról, akik politikai illúziókat keltenek, és lemondanak a gondolkodás útmutatásáról.

Érdemes hát jól áttanulmányozni Szeli István „közös térképét”, amelyről a szellem földrajza olvasható le, és amelynek tanulságai felszabadítóak meg értékeremtők. Persze, ha jól oda tudunk figyelni a térképre rajzolt szellemi, irodalmi, kulturális csomópontokra, kitérőkre és kanyarokra, csúcsoakra és völgyekre.

A történetben emlegetett filológustárs elismerése nemcsak a sok tény és adatot tisztázó tudósnak szólt, hanem ezen „közös térkép” megrajzolásának is bizonyosan.

Említettem, a felvilágosodás és a romantika alapvető adatai kerültek erre a közös térképre. A felvilágosodást, illetve a racionalizmust és az arra épülő felvilágosodást Szeli István még a Hajnóczy-tanulmány idején ismerte meg és sajátította el mint történelmi és irodalmi szemléletet és nem utolsósorban mint magatartást és viselkedési mintát. „A felvilágosodás irodalma – mondja Szeli István – tartalmi lényege szerint ugyanis nemcsak belletrisztika, nemcsak a személyiségen átszűrt egyéni képe a világnak, hanem egyszerűen filozófia és etika, államtudomány és közjog, történelem és nyelvészet, és még sok egyéb is, legjelentősebb művelői pedig a tudományok valóságos polihisztorai, akiknek a művei az egész akkori szellemi horizontot akarják átfogni. Az »irodalom« nemegyszer csak mellékterméke az írói tevékenységnek, csak adaléka az életrajznak, kiegészítése a másirányú szellemi tevékenységnek.”

A polihisztorok attól olyan nagy tudásúak, mert elhitték és másokkal is elhittették, hogy a világ ésszerű, hogy a történelem racionálisan áttekinthető útvonalakon halad, tehát a világgal együtt megragadható és megmagyarázható. Van egy univerzális érték, működik az univerzális szervezőelv. Lehetséges az a gondolat, amit több mint két évszázaddal ezelőtt, a XVIII. század nagy forradalmait megelőzően J. J. Rousseau a *Társadalmi szerződés*ben megfogalmazott.

Nagy hiteket szült a kor, és e nagy hitek jegyében dolgoztak meg éltek, amíg élhettek, Szeli István legtöbbit emlegetett hősei, Hajnóczy József, Martinovics, Kazinczy, s ez a hit a felvilágosodás szellemében „nemzeti programokat” teremt meg „a kor szépirodalma is a nemzetiség-világítás jelszavait hangoztatja”. Persze, ekkor „a nemesség is eljutott a nemzeti jelszavakig”, ám nem a felvilágosodás általános célkitűzéseiből kiindulva, hanem politikai érdekből, s ezért, e lényeges különbség következtében születnek e korban az összeesküvések, születnek a máig hangzó vádak a jakobinusok és a jakobinusság ellen. A felvilágosodás általános célkitűzésében az ésszerűség áll, a politikai érdek magyarkodó virtusa pedig kiváltságmegmentés csupán. Szeli István a felvilágosodás célkitűzéseit követi, miközben leírja Hajnóczy életpályáját és művét, mi-

közben a magyar és a szerb felvilágosodás közös vonásait vizsgálja, vagy nevezetes Dositej-kommentárjait írja. S amikor a felvilágosodás szellemi „közös térképét” rajzolja meg.

Egy egész életre szóló tapasztalat Szeli István számára a felvilágosodás. S ez a tapasztalat, mostanában – a világ ésszerűtlenségeit bőven felismerő posztmodern magatartás korában, mely (miként tudós férfiak mondják) lázadás az „ész arroganciája” ellen – még mindig érvényes. Leginkább abban az értelemben, ahogyan J. Habermas védi a felvilágosodásból kiinduló modernizáció elvét a posztmodernről. Vajda Mihály Habermas álláspontját így határozza meg: „Azt hiszem, hogy a frankfurti iskola ma legjelentősebb képviselője, aki oly radikálisan lép fel a posztmodernnel szemben, Jürgen Habermas pontosan a sötét erőktől való félelmében hadakozik olyan vadul a posztmodern ellen; az az érzése, hogy amennyiben megengedjük, hogy ne csak egy, univerzális ész létezzék a világban, abban az esetben tulajdonképpen elfogadhatunk mint ésszerűt valami olyasmit is, amit egyáltalán nem óhajtunk elfogadni.” Nem fogható rá természetesen a posztmodernre, hogy eme „sötét erőkkkel” cimborál, amikor kérdésessé teszi az „univerzális ész” létezését. Ám arra sincs bizonyíték, hogy a posztmodern hatékonyabb szellemi fegyver a sötét erőkkal szemben, mint a Habermas-féle modernitás vagy éppenséggel Szeli István felvilágosodástapasztalata. Aminek a lényege végül mégsem az csupán, hogy csak egy univerzális ész létezik a világban, még csak az sem, hogy a világ valóban elrendezhető és megragadható az ésszerűség nyomvonalán, hiszen rettenetes dolgokat hirdettek meg hirdetnek ma is ésszerűnek, amikről aztán kiderült meg ki is derül folyton, hogy felháborítóan ésszerűtlen eredményeket hoztak, hanem az a mély meggyőződés, hogy a felvilágosodás projektuma még nem fejeződött be, sőt nem is nagyon látható a befejezés történelmi ideje, hiszen mind a történelemben, mind pedig a művészetek világában még mindig sokkal bőségesebben meríthetők magyarázatok és értelmezések, kezdeményezések és értékek a felvilágosodás általános célkitűzéseiből, mint a felvilágosodás ésszerűsége elleni hadakozásból.

Például a romantika kérdéskörében is. A romantika valóban elképzelhető mint a felvilágosodáson való felháborodás egyik változata, ám elképzelhető úgy is, mint a felvilágosodással párhuzamosan létező világértelmezés, melyben jelentősebb mértékben jut szóhoz a felvilágosodásban háttérben levő belletisztika, s amelyben – talán éppen ezért – már nem lehetséges a polihisztor magatartás és viselkedés. A felvilágosodást az ésszerű szabály elve hatja át, és az a (természetesen téves) hit, hogy a szabály birtokában a világ megérthető, míg a romantika valóban lázadás „a szabály elve ellen” – ahogyan Hauser Arnold mondja, ám ebben a lázadásban, amely Szeli István szerint a nyugat-európai polgári társadalmakban „a forradalom jegyeit viseli magán az irodalmi-művészeti tudatban”, a kelet-európai irodalmakban pedig „átfejlődésről” szólhatunk csupán, nem az „ésszerűtlennek” a hirdetését kell keresni, hanem egy új szellemi légkört, amely újra megteremti ama „közös térkép” érintkezési és

csomópontjait irodalmak és kultúrák, írók és művészek világában. Az irodalomtörténésznek tehát az a dolga, hogy ezeket a csomópontokat kijelölje ezen túlmenően még az is, hogy a felvilágosodásból származó tapasztalatok szerint értelmezze mindazt, ami (igencsak romantikusan) iszkol az értelmezés elől, az egyszeriben, az intuitívben, a csodában jelölve meg magát. Szeli István irodalomtörténeti vállalkozásának hitelességét, megbízhatóságát az bizonyítja, hogy elfogadja az egyszerűnek meg a csodának a tényét, ám a művet, a felvilágosodás jó hagyományai alapján, magyarázattal és értékeléssel utolérhetőnek tekinti.

És az értékeléshez mintát meg mércét Arany Jánostól szerez, akire egész életműve során legtöbbször hivatkozik. Miért éppen Arany János? Erre a kérdésre is választ adhat Szeli István felvilágosodástapasztalata, amit – jellemzően – „Petőfi ünnepén Aranyról emlékezve” fogalmazott meg ily módon: „Az elmúlt kilencvén esztendő történelmi tapasztalata tanított arra bennünket, hogy az élet vállalása éppoly »bátorság«, mint az életet odavető romantikusoké, s hogy egy kevésbé sodró és áradó, de a partot nemcsak romboló, hanem építő költészet nem okvetlenül és eleve alacsonyabb rendű amannál.” Arany János szemléletében a „közös térképet” rajzoló és a felvilágosodás vonzáskörében gondolkodó Szeli István azt a valóban modern költészetismeretet fedezi fel, mely nem is olyan nagyon messzire a felvilágosodástól és romantikától, az irodalom önelvűségét hirdeti, és amit Szeli István az irodalomtörténetben nagy mesterének, Horváth Jánosnak a szavaival bizonyít, önmaga helyett idézve azt, amit Horváth János „Arany érdemének” tekint: „. . . hogy irodalmunk egészében véve a nemzeti érzelmek kifejezője, a nemzeti politikum szószólója és alárendeltje legyen: e kötelezettsége alól a szabadságharc előtti nagy költők gyakorlata, majd Arany János felmentette már, s Gyulai Pál egész kritikai működése az irodalom önjogúságát kodifikálta.”

Ha a felvilágosodásban az irodalom „nemegyszer csak mellékterméke az írói tevékenységnek”, akkor az „irodalom önjogúságának” Arany Jánostól (is) származó felismerése az irodalomtörténész és -kritikus Szeli Istvánt egész munkássága során arra ösztönzi, hogy az irodalomban az esztétikailag fontosat keresse, a „nagybetűs Irodalmat”, miként Babits is tette, miközben egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy e „nagybetűs Irodalomban”, ebben az „önjogúságban” mérhetetlen súlyú emberi tartalmak, egész létezésünk minden elviselhetetlen terhe egy helyen van, és ez az „egy helyen” adat és szellem, értelem és ésszerűtlen, öröm és szomorúság – a filológus szomorúsága is –, vagyis itt, a Műben „maga a szellemi működés szerveződik, összegeződik irodalommá”.

Az irodalomnak mint összegeződő szellemi működésnek geográfiáját írta fel Szeli István arra a „közös térképre”, és ezt a geográfiát adta elő nekünk, egykori és mostani tanítványainak, nem a szavakat tanítva, hanem az értelmet táplálva, miként azt életének költője, Arany János is tette nagykorösi tanárködása idején.

„A SZORGALOM AZ ÖRDÖG PÁRNÁJA”

Újabb adatok Papp Dániel életrajzához

MAGYAR L Á S Z L Ó

Az elmúlt években rendszeresen foglalkoztunk családfakutatással, de állíthatjuk: Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula vagy Fehér Ferenc őseinek és életrajzi adatainak további felkutatása kevesebb nehézséggel járt, mint Papp Dániel néhány biográfiai mozaikkockájának a megelézése. A vizsgálódást főként az a tény nehezíti meg, hogy a levéltárakban és könyvtárakban az ómoravica születésű író adatai csak szegényesen kutathatók. Ezenkívül bonyolította a kérdést írónk névváltoztatása, valamint a régi Budapest egynéhány Papp Dániel névre hallgató lakosa is. . .

Búvárkodásunk az író születési évének kiderítésével vette kezdetét.¹ Ugyanis felfigyeltünk dr. Bori Imre Az életrajz buktatói – avagy Papp Dániel (*7 Nap*, 1990. október 12.) című cikkére, amelyben a szerző a jugoszláviai magyar irodalom előtörténetének egyik legkiválóbb egyéniségéről és titokzatos életrajzáról ír, akinek születési évét eddig megnyugtató módon nem derítették ki. Hadd idézzünk a cikkből: „Több dátum is forgalomban van születési évét illetően. A sírkövön az 1868-as év olvasható. Endrődi Sándor nekrológja is ezt a dátumot rögzíti. Egyesek úgy tudják, hogy pontosan 1868. február 11-én született, 1944-ben azonban a *Kalangya* egy Papp Dániellel foglalkozó írásában az 1865-ös dátum merül fel, amit azután Nagy Miklós mond tovább 1957-ben, az író válogatott műveit tartalmazó kötet előszavában. Ez a másik évszám azért merült fel, és vált elfogadhatóvá, mert úgy tartotta a kikövetkeztetésre vállalkozó kutató, hogy Papp Dániel nem érettségizhetett tizenhét éves korában, 1885-ben (főképpen hogy még osztályt is ismételt!). Zavaró körülményként ott van a zentai gimnázium megőrizte adat (s erről nem szabad megfeledkeznünk), amely szerint 1866. augusztus 12-én született, Zentán járt ugyanis a gimnázium első és második osztályába 1876–1877-ben.” – Az újságcikkből továbbá az is megtudható, hogy habár bizonyosnak tűnik Papp Dániel szülőhelye (Ómoravica) és római katolikus vallása, ám az ott járt kutatók nem talál-

ták nevét a református egyház anyakönyvében sem. Ezért olyan feltevések is napvilágot láttak, hogy esetleg a pacséri görögkeleti templomban keresztelték meg. A szükséges pacséri anyakönyvek pedig elvesztek.

A fenti adatok jó kiindulási alapot biztosítottak a további kutatásoknak. Ez már csak azért is ígérezett izgalmas kalandnak, mert több évtizedes irodalomtörténeti kérdés tisztázását vállalhattuk. Másrészt időközben megtudtuk, hogy mind az ómoravicai, mind pedig a pacséri egyházi anyakönyvek megtalálhatók a helyi irodákban.²

Moravicán készségesen bocsátották rendelkezésünkre az 1862–1873. éveket felölelő katolikus anyakönyvet, s rövid keresés után megoldódott a talány: Papp Dániel törvénytelen gyermekként jött a világra 1868. február 11-én (egyesek a dátumot eddig is így tudták!). Anyja neve: Korapifiszky Anna, férjezett (mulier), római katolikus. Lakhelye: Ómoravica 217. A latin nyelvű anyakönyv tanúsága szerint Dániel édesapja ismeretlen (ignotus pater). Keresztszülők: almási Antunovics Mátyás főszolgabíró és Kovács Julianna. Dánielt február 15-én keresztelték meg. Fontos bejegyzés található az anyakönyv jobb sarkában: „M. k. belügyminisztériumi 16712/V–b/1895. számú végzése szerint a vezetéknev »Pap«-ra lón átváltoztatva. meghalt Bpest VIII. ker. 1900 aug. 14-én.”

Egyértelmű a dolog: csak az 1895-ös évtől viselheti hivatalosan írónk a „Pap” (egy „p”-vel!) vezetéknevét. A fenti bejegyzésből és a rövid pályafutásból arra következtethetünk, hogy Papp Dániel (a fentiekkel ellentétben nevét két „p”-vel írta!) életrajzi adatainak további felderítése a budapesti és a vajdasági levéltárakban valószínűleg némi eredménnyel járna. Időközben az is foglalkoztatott, talán Moravicán tehetnénk valamit az ügy érdekében. Az anyakönyvi adatból kitűnik, hogy Korapifiszky Anna katolikus vallású asszony Ómoravicán a 217-es számú házban hozta világra Dánielt. Vajon áll-e még az író szülőháza?

Dr. Bori Imre említett cikkében megjegyzi: „Anyja neve inkább a katolikus vallást látszik bizonyítani: Ambrozovics Annának hívták. Igen ám, de ott van *A fekete kabát* és *Az aula kapuja* című Papp Dániel-írás, amelyet műveinek értői »önéletrajzi« veretűnek tartanak, s belőlük ismét csak a szerb származására is következtetnek.” Dr. Bori *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (Újvidék, 1982) című könyvének 60. oldalán többek között azt írja, hogy Papp Dániel apja korán meghalt.

Itt valami nem világos! Ugyanis átbogarásztuk az ómoravicai születési és esetési anyakönyvek sok évtizedét, de Ambrozovics, sőt Korapifiszky vezeték-névvel sem találkoztunk. Gyanakvásunk csak fokozódik, ha emlékeztetünk Dániel apjával kapcsolatos anyakönyvi bejegyzésre: „ignotus pater” (apja ismeretlen)!

Papp Dániel életrajzának egy részét tehát továbbra is homály fedi. Ki valójában Korapifiszky Anna asszony, írónk anyja? Azt gondolhatnók, bizonyára

Észak-Magyarországról, avagy lengyel földről idevetődött idénymunkás, cseléd. . . Ennek talán mégis ellentmond az a tény, hogy Dániel keresztapja nem más, mint almási Antunovics Máttyás főszolgabíró.

Az ómoravicai anyakönyvi adatok készítették bennünket arra, hogy kutatásainkat folytassuk Budapesten. Legnehezebb volt valami közelebbit megtudni az író névváltoztatásával kapcsolatban. A Magyar Országos Levéltárban meggyőződhattünk arról, hogy az ómoravicai születési anyakönyvbe bejegyzett belügyminisztériumi szám téves, így nem találhattuk meg az iratot. Ám itt az egyik kinyomtatott féléves névváltoztatási kimutatásban (16712/1896 jelzettel) mégis feltüntették Koratpatzinszky (így!) Dániel „zombori és budapesti lakos” névmagyarosítását,³ de a megadott jelzet szintén tévesnek (?) bizonyult. Sőt a levéltárban nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy az irat (a névváltoztatást kérelmező folyamodványa stb.) egykorú kiselejtezésére került sor. Pedig itt titokban azt reméltük, hogy rábukkanunk Papp Dániel kérvényére.

Miután meggyőződünk, hogy nagy fába vágtuk a fejszénket, kutatásaink folyamán állandóan kapcsolatban álltunk az Országos Levéltár referenseivel, hogy újabb erőfeszítéssel némi életrajzi adatforrásra bukkanjunk.⁴ A *Magyar életrajzi lexikon* adataira támaszkodva szándékunkban volt a budapesti jogi egyetem anyagában is kutatni, miután költőnk itt végezte tanulmányait. Sajnos, a vallás- és közoktatásügyi levéltári anyag java része megsemmisült. Ekkor láttunk hozzá az országgyűlési levéltár dokumentumainak átnézéséhez. Tudniillik Papp Dánielt a múlt század végén a képviselőházi napló segédszerkesztőjévé választották. Itt tudni kell, hogy a magyar országgyűlés képviselőháza az alábbi hivatalokból állt: a. elnöki hivatal; b. háznagyi hivatal; c. nagyiroda; d. gyorsiroda; e. naplószerkesztőség; f. könyvtári hivatal; g. pénztári hivatal; h. telefonkezelő-nők.⁵ E kiadvány naplószerkesztőként Endrődi Sándort, naplószerkesztő-segédként Papp Dánielt jelöli meg. Az országgyűlési könyvtár anyagában kutatva átböngészünk a képviselőház múlt századi naplóját, valamint tanulmányoztuk a *Képviselőház házszabályai*-t (Budapest, 1899). Megtudtuk, hogy akkor a képviselőház elnöke nevezte ki a ház összes hivatalnokát. Huszonöt tagú naplóbíráló bizottságot választottak, hogy a gyorsiroda által összeállított országgyűlési naplót elbírálja, majd azt további eljárás végett a naplószerkesztőhöz visszajuttatta. A napló kötetei ma szép sorakoznak a könyvtár díszes polcain. Lapjai közt kutatva megállapíthattuk, hogy Papp Dánielnek, az írónak, e szerkesztőségben ugyancsak lehetősége nyílt a társadalmi történések közelebbi kísérésére, az országos folyamatok nyomon követésére. A fentiekhez fűzhetjük, hogy a Magyar Országos Levéltárban, a Képviselőház és Nemzetgyűlés 1896–1901. évi iktatószámokra utaló tárgymutatókönyvekben nyomára bukkantunk Papp Dánielnek a „naplószerkesztőségi állásra” írt kérvényére, valamint özv. Papp Dánielné folyamodványára is. Sajnos, e dokumentumnak idővel nyoma veszett az iratcsomóból.

A rendelkezésünkre álló néhány napon mindent megtettünk, hogy a fiata-

lon elhunyt tehetséges író életéről minél többet megtudjunk. Furdalt bennünket a kíváncsiság, vajon hol, a főváros melyik részén lakott Papp Dániel a múlt század végétől bekövetkezett haláláig. A halál okának kiderítése pedig kutatásunk egyik fő feladatát képezte.

Az Országos Széchényi Könyvtárban belelapoztunk az 1896/97. évi *Budapesti cím- és lakjegyzékbe*.⁶ A 811. oldalon a lakjegyzék Papp Dániel hírlapírót a Bástya utca 11. szám alatt (IV. kerület) tünteti fel. A házjegyzéken e cím alatt Szana Tamást találjuk. Ő lenne a főbérlet, Papp Dániel pedig az albérlet? Egyébként e belvárosi utcában írónk szomszédai (a házjegyzék szerint): a 10-es szám alatt Gerlach István, a 12-es számú házban Jablonky Jánosné. – A *Budapesti cím- és lakásjegyzék* (így!) 1901/1902. évi kötetében immár nem található Papp Dániel hírlapíró (hiszen ő 1900-ban elhunyt), ám rábukkantunk özv. Papp (Pap) Dánielné tanítónő nevére,⁷ aki már az Irányi utca 18. szám alatt (IV. kerület) lakik, s a háztulajdonos (?) Halász Gida.

Közben a Krisztina körúton felkerestük Ágh Évát és Földeák Róbertet, hiszen sok éven keresztül szoros kapcsolatban álltak Pap Endrével, az író fiával, aki közel kilencvenéves korában Budapesten hunyt el az 1980-as évek végén. Tőlük tudtuk meg,⁸ hogy az író halála után özvegye, Geiszner (Geissner) Katalin férjhez ment Fáy Halász Gidához, akitől Ida nevű leánya született, s közben Pap Endrét is közösen nevelték. Később a család átköltözik a Veres Pálné utca 10-be, majd a lakást is megveszik. Ida ma is ott lakik, és 90. évéhez közeledik. Pap Endre az I. István gimnázium kollégiumában klasszikus nevelésben részesült, s még időskorában is érdeklődést tanúsított a latin műveltség iránt. Ám apjával ellentétben nem volt literátusi vénája. Az alacsony termetű, nagy, kék szemű, ősz hajú és bajszú „Bandika” haláláig különös szeretettel gondozta édesapja sírját. . . Különben Tasnády Szüts Erzsébet (Nagy-Jenő Erzsébet) volt az élettársa, az az asszony, akinek egykori férje (Nagy Jenő) Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt vesz részt az ellenállási mozgalomban. Nagy-Jenő Erzsébet (hivatalos engedéllyel felvett név) 1981. április 19-én hunyt el, 80. évében. Pap Endrétől nem született gyermeke, de „Bandika” egy korábbi kapcsolatának köszönhetően mégis megszületik Papp Dániel író egyetlen unokája. . .

Ágh Éva és Földeák Róbert emlékezete szerint Papp Dániel felesége erős testalkatú, fekete hajú asszony volt (Endre egészen más alkatú), aki az 1950-es évek elején halt meg, és most Endre fiával együtt a rákoskeresztúri Új Köztemetőben nyugszanak.

Mielőtt Papp Dániel betegségéről, haláláról és sírhelyéről szólnánk, elmondjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában, valamint kinyomtatványtárában néhány érdekes dokumentumra bukkantunk. Az egyik *A rátótiak* című regényével kapcsolatos. Íme az író kérése.⁹

Matricula Baptistorum Ferochialis Ecclesiae *1710-10*

Anno et Die, Mens.		Baptismus		Sexus		Aetas	
Calendaris	S. Baptisum	Nomen	Patris	Sexus	Annus	Mostris	Illigiti
1868							
11	15	David		m	3		1868

1710-10 Archi-Dioecesis Colacensis, Anno 1868

Roma Pontificum, eorumque Coeclis et Belgis	Locum, Diocesis, Praesens	Roma Pontificum, eorumque Coeclis et Belgis	Nomen Baptistae	Observationes
<i>Synodus pro</i>	<i>Diocesis</i>	<i>Diocesis</i>	<i>David</i>	<i>Observationes</i>
<i>1710-10</i>	<i>1710-10</i>	<i>1710-10</i>	<i>1710-10</i>	<i>1710-10</i>

„Budapest 1897 szept. 25-én

Az

Athenaeum irod. és nyomdai r. társaság tekintetes Igazgatóságának

Budapesten

Van szerencsém értesíteni, hogy a „Rátótiak” című társadalmi regényemet, mely jelenleg a „Hét”-ben folyik, átengedem kiadásra a következő feltételek mellett:

1. A regény, melynek terjedelme az Athenaeum Olvasótárának alakjában és szedésével 10–12 ív leend, kétféle módon, és pedig először fűzve, később pedig az Athenaeum Olvasótárában kötve lesz kiadandó.

2. Ezen kétféle kiadás jogáért fizetni tartozik az Athenaeum nekem összesen 120.- szóval egyszázhusz ó. é. forint tiszteletdíjat; és pedig 80.- (nyolcvan) o. é. forintot jelen egyezség megkötésekor; a hátralevő 40.- (negyven) o. é. forintot pedig az utolsó ív imprimálásakor.

3. A nyomtatandó példányszámot az Athenaeum saját tetszése szerint állapíthatja meg.

4. Minden esetleges peres esetben mindkét fél alárendeli magát a Budapest IV. ker. ker. járásbírótság előtti sommás eljárásnak

Tisztelettel:
Papp Dániel”

A második adat Kemény Ferencné emlékkönyvében (1895–1944) található. Benedek Elek, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Lyka Károly, Ambrus Zoltán, Rudnyánszky Gyula stb. sorai mellett Papp Dániel lakonikus bejegyzése a 16. oldalon így hangzik:¹⁰

„*A szorgalom az ördög párnája*
Bpest, IV/3 96
Papp Dániel”

Hogy miért szerepel e mondat írásunk címeként? Mert olyan titokzatosnak, különösnek hat, akár az író maga. . . Csak hosszabb fürkészség után *A magyar nyelv értelmező szótárának* köszönhetően oldhattuk meg a rejtélyt: nem a szorgalom, hanem a henyélés (restség, tétlenség) az ördög párnája. Vagyis e közmondás szerint a lustálkodás, a semmittevés bűnre visz. . . Papp Dániel véleménye ennek ellenkezőjét tükrözi: a szorgalom térít bennünket rossz útra!

Az Országos Széchényi Könyvtár kisnyomtatványtárában őrzik Papp Dániel halottlevelét. Bizony, nem volt könnyű megtalálni e fontos dokumentumot a

jobbára rendezetlen nyomtatványok között. Hadd idézzünk belőle: „Papp Dánielné szül. Geiszner Katalin a saját és kiskoru gyermekei: Dani és Bandi, úgy Geiszner Gusztáv és neje szül. Strohlichler Katalin és Geiszner István, továbbá Papp Anna megtört szívvel tudatják az összes rokonok és barátainak a forrón szeretett s felejtethetetlen férjnek, illetve édesatyjuknak, vő, sógor és testvérnek

Papp Dániel úrnak

író, és a »Képviselőházi-Napló« segédszerkesztője
1900. évi augusztus hó 14-én délután 3 órakor, rövid súlyos betegség és a halotti szentségek ájtatos felvétele után, tevékeny élete 32-ik, boldog házassága 5-ik évében történt gyászos elhunytát. . .”

Az író halotti anyakönyvi kivonatát a VIII. kerületi Polgármesteri Hivatal anyakönyvi osztályán vettük át. Feltűnő, hogy az író vezetéknevét „Pap”-ként, anyja családnevét „Koratpatfinszky”-ként jelölik. De volt eddig már: Korapifiszky és Koratpatzinszky is! A tapasztalat arról tanúskodik, hogy általában a születési anyakönyvi kivonat adatai a legmegbízhatóbbak.

Sajnos, a halotti anyakönyvi kivonat nem tartalmazta a halál okát, és ennek kiderítése nem kis fáradsággal járt. Dr. Bori Imre a *7 Nap* 1990. október 5-ei számában A titokzatos Papp Dániel címmel igen szemléletesen tárja elénk az író tragikus életét, a temetés körülményeit: „Titokzatos írók temettek 1900. augusztus 16-án, tehát kilencven esztendővel ezelőtt Budapesten a Kerepesi úti temető halottasházából. Az irodalmi nyomozásokat annyira szerető Fehér Ferenc másolta át, majd közölte a *Magyar Szóban* a Papp Dániel temetéséről az információkat a *Vasárnapi Újság* egykori tudósításából. . . ott voltak a gyászolók között munkatársai a képviselőházi napló szerkesztőségéből, ott az újságíró-egyesület, valamint az Otthon-kör tagjai – Papp Dániel nyilvános, úgynevezett közéletének tanúi. A sírnál ma már ismeretlen két úr, Márkus Miksa és Cziklay Lajos mondták a búcsúbeszédet, majd megjelentek a nekrológok is – Molnár Ferencé, Ignotusé, Bródy Sándoré, Endrődi Sándoré. . . De írja Bródy Sándor, az ő 1900-as *Fehér Könyvének* augusztusi számában, ez a »hatalmas nagy férfi« beteg volt, s ha nem is titokzatos, de ritka betegségben szenvedett: agoraphóbiája volt, tehát szabad téren nem mert keresztülmenni, hanem szinte a falat súrolva kellett vándorognia az utcán. . . Am nem tudni, valójában mi okozta oly korai halálát. . . Halálának oka ma is találgatások tárgya lehetne, ugyanakkor Féja Géza 1944-ben azt írta, hogy »agyhártyagyulladásba esett s a kór egykettőre végzett vele«, míg az »orvosok szerint lappangó tuberkulózis volt a baj oka«. . .”

Dr. Bori Imre cikke további kutatásra ösztökélt bennünket. Az Országos Széchényi Könyvtárban kibogoztuk, hogy az „ismeretlen” két úr, akik a sírnál mondták a búcsúbeszédet: Márkus Miksa hírlapíró (Bp. VII. Hársfa u. 24. szám alatti lakos) és Cziklay Lajos hírlapíró (IV. Só u. 8.).

Időközben arra is fény derült, hogy haláláig az író a József körút 48. szám

alatt lakott. Egyes vélemények szerint ma is megegyezik a házszám. Kíváncsiságból látogatunk el a Baross utca közelében levő, sárgára festett, klasszikus stílusban épített háromemeletes bérpalotába. A boltíves oszlopfolyosó kövezetén az 1895. év áll, ám a szűkös lépcsőház és egyéb körülmény kissé nyomasztó láványként hatott az esős hétvégén. . .

Türeimedenül készültünk a Kerepesi temetőbe, a Temetési Intézet archívumába. Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatal engedélyével betekinttünk az 1900. évi temetési főkönyvbe.¹¹ Eszerint Papp Dániel halálát „gümös agykérlőb” okozta, vagyis mai nyelvre fordítva: az agyhártyán képződött tályog, kelés (latinul: abscessus). Ez támadta meg később írónk egyensúlyérzékét, idézte elő tragédiáját. A temetési főkönyv ezenkívül tartalmazza Papp Dániel halálának időpontját (1900. augusztus 14.), a temetés idejét (augusztus 16.), sírhelyét (a temető bal kriptasorának 352. számú sírboltja). . .

A Kerepesi temető tájékoztató térképének segítségével minden nehézség nélkül megtaláltuk Geiszner Gusztáv családjának sírboltját. A szürke gránitból készült obeliszken csillogó aranybetűkkel egyedül Papp Dániel író neve látszik messziről, holott itt összesen tíz elhunyt nyugszik, köztük Papp Dániel (1897–1901), az író gyermeke is. A Karinthy Frigyes sírja közelében levő kriptán – a Papp név mellett – még az alábbi vezetékneveket silabizálhattuk ki: Geiszner, Csihás, Scheidl, Strohbüchler. Elmélázva a múltton, a temetőőr megjegyzésére ocsúdunk fel: „Amíg Bandika, az író fia élt, nem volt szebb sírbolt a környéken. . . Halála előtt apja nevét ő íratta aranybetűkkel a sírbolt obeliszkjére. . .”

Jékai, Ady, Blaháné és számtalan híresség sírboltja között bolyongva azon töprengtünk, miként kellene cselekedni, hogy a vajdasági ember zarándokhelyvé váljon Papp Dániel sírhelye.

Mindenekelőtt művei kiadásáról kellene gondoskodnunk. . .

Jegyzetek

¹ Lásd: Magyar László: Papp Dániel születési éve. *Magyar Szó*, 1990. november 10.

² Megjegyezzük, hogy a Szabadkai Történelmi Levéltár szakemberei 1990-ben összeírták a szabadkai, topolyai és kishegyesi községek egyházi anyakönyveit.

³ Az adat megjeléséért köszönetet mondunk Tarsoly István levéltárosnak

⁴ Ezt mondunk köszönetet az Országos Levéltár „Kiskutató”-ja szakembereinek a hasznos útmutatásokért

⁵ *Magyarország tisztai cím- és névtára*. XIX. évfolyam. 1900. A kereskedelmi m. kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1900. 116.

⁶ *Budapesti cím- és lakjegyzék*. Hiteles adatok alapján szerkesztette Janszky Adolf. Kilenctizedik évfolyam 1896–1897. Budapest (év nélkül)

⁷ Pap Endre az egyik levélcímen egy „p”-vel írta nevét. Sőt megemlíthető, hogy az 1901/1902. évi *Budapesti cím- és lakásjegyzék* kötetében az író özvegyének neve a zárójelben Papként szerepel. Megállapítható tehát, hogy az író születési anyakönyvébe bejegyzett hivatalos névváltozat – vagyis a „Pap” alak – inkább a többi családtag esetében fordul elő

⁸ Ezúttal mondunk köszönetet Ágh Évának és Földeák Róbertnek a kutatásban nyújtott segítségért

⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Irattár 3.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Oct. Hung. 1824.

¹¹ Köszönettel tartozunk a Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatal személyzetének, hogy megértést tanúsított kutatásunk iránt

Papp Dánielné szül. Geiszner Katalin a saját és kiskorú gyermekei: Dani és Bandi, úgy Geiszner Gusztáv és neje szül. Strohlichler Katalin és Geiszner István, továbbá Papp Anna megürt szívvvel tudadják az összes rokonok és barátainak a forrón szeretett s felejthetetlen férjnek, illetve édesatyjuknak, vő, sógor és testvérnek

PAPP DÁNIEL urnak

író, és a „Képviselet-hál-Napló” segédeszerkesztője

1900. évi augusztus hó 14-én délután 3 órakor, rövid súlyos betegség és a halotti szentségek ájtatos felvétele után, tevékeny élete 32-ik, boldog házassága 5-ik évében történt gyászos elbunyítát.

A boldogult földi maradványai csir-irtőkön, folyó hó 16-án délután 4 órakor fogtak a kerepesi út melletti sírkert halottas házában a rom. kath. egyház szer-tartása szerint beszenteltetni és ugyanazon temetőben levő családi sírbólba örök nyugalomra léteetni.

Az engesztelő szent miseáldozat pedig szombaton, folyó hó 18-án reggeli 9 órakor fog a jószeffárosi plébániatemplomban a Mindenhalotnak bemutatlatni.

Budapest, 1900. évi augusztus hó 14-én.

ÁLDÁS ÉS BÉKE HAMVAIRA !

A PRÓZAÍRÓ MAJTÉNYI MIHÁLY

UTASI CSABA

Engedtessek meg, hogy a kilencvenéves Majtényi Mihály életművéről szóló vázlatos megemlékezésemet egy személyes élménnyel kezdjem. Bő negyed századdal ezelőtt nemzedékem tagjainak fő találkozóhelye a Forum klubja volt, ahol izgatott várakozással néztünk a jövő elé, abban a naiv meggyőződésben, hogy ha nagyon akarjuk, együttes erővel meg fogjuk váltani irodalmunkat. Egy nap, amikor öten-hatan ismét összefutottunk, és feszült figyelemmel az időszerű teendők stratégiájáról tárgyaltunk, a kellenél tán hangosabban is, oldalt pillantva egy kéz ütközött a tekintetembe, amint tekintélyes szivart emel meg éppen. Röviddel utána már bodorodott is a füstje, s mögüle előviláglott egy szempár, a Majtényi Mihályé. Nem ránk, valahova messze nézett, nagy belső nyugalommal, mint aki jórészt megjárta már útjait, s az életről mindent tud, amit halandó tudhat. Ez a különös, nem várt pillanat azonban csak jóval később nyert számomra igazi tartalmat, midőn már tudtam, hogy írónk tekintetében Christian Ilkentől kezdve Bige Jóskán át egészen a *Tomiban most ősz van* tanáráig minden alakja ott tolongott.

Irodalomtörténeti közhely ma már, hogy a *Bács megyei Napló* 1927-ben pályázatot hirdetett kisregényre, s ezen Markovics Mihály harmadik díjat nyert. A bírálóbizottság „figyelemre méltó, tehetséges munkának” minősítette *Mocsár* című pályaművét, egyúttal azonban megállapította azt is, hogy a „minden tekintetben irodalmi becsű, jó vajdasági regényt ez a pályázat nem hozta felszínre”. A bizottság sommás ítélete ma sem szorul kiigazításra, mert a *Mocsár*, minden erénye ellenére, csakugyan felemás alkotás.

Megírásának indítékát egy valószínűleg költött berlini újsághírbe rejti Majtényi: „Tegnap éjjel a Weimarstrasse egy átjáróházában két késszúrással megölték Christian Ilken 50 éves gyártulajdonost. A tettest, aki rablási szándékkal ölt, a rendőrség ma hajnalban elfogta. A gyilkos orosz menekült, Arkadij

*Elhangzott a kishegyési Csépe Imre-emléknapon

Sztorozsenko újságárus, volt gárdakapitány.” A *Mocsár* ennek a mottóként felhasználta hírnek az előzményeit tárja föl, két regénysíkot alkotva. Az elsőn Ilken sorsát mondja el gyerekkorától kezdődően egészen addig, míg a háborús évek konjunktúráját kihasználva, a vagyonos berlini polgárság soraiba küzdi magát, a másikon pedig, ugyancsak a gyerekkorig visszamenően, Sztorozsenko életét pergeti le addig az időpontig, midőn anyagi és erkölcsi romlása folytán „tegnapi élete halvány epigonja” már csupán. Az egyenletesen emelkedő, illetve egyenletesen lefelé tartó két regénysík aztán a rablógylkosság pillanatában összecsap, metszi egymást, s Majtényi így, amellettt hogy csatornát terem a feszültség levezetésére, egyúttal a véletlen hatalmát is hirdetheti, hiszen a gyilkos és áldozata nem ismerte egymást, sohasem is találkozott.

Módfelett banális volna természetesen, ha a *Mocsár* a véletlent a szó szoros értelmében véletlenként kezelné, s pusztán azt a mindennapi igazságot szeretné illusztrálni, hogy az embert bárhol és bármikor fatális balszerencse érheti. Épp ezért Majtényi Mihály megalapozza, körülépíti, sőt részben a szükségyszerűség szintjére emeli véletlenélményét. A fiatal Ilkent csaknem akarata ellenére odaküldi annak a merényletnek a színhelyére, ahol Sztorozsenko apjával végeznek. Szemtanúvá avatja tehát, azzal a céllal, hogy kapcsolatot létesítsen a két név, a két család között, ami majd később megnöveli a rablógylkosság súlyát, mi több, sorsszerű színezetet kölcsönöz neki.

Kokain című, 1928-ban megjelent novelláskötetében aztán tovább variálja ezt az élményét. „Mert hiszek a végzetben. Hiszem, hogy élnek különös lények körülöttünk. Ezek nevetve nézik a mindennap apró tülekedését, és kárörömmel integetnek, ha valaki eljut az örvényhez” – írja már a kötet bevezetőjében, előre jelezve, hogy a témakört még korántsem merítette ki. S csakugyan, a kötet novelláiban hol halált hozó, hol karriert romboló, hol pedig kényszerképzeteket kiváltó módon újra meg újra közbelép a véletlen, s „kárörvendő” destrukciója rendre azt példázza, hogy hiába minden, az ember nem lehet a maga szerencséjének kovácsa.

Induláskor Majtényi Mihály tehát az élet rejtett mélyeit szeretné megvilágítani, azokat a régiókat, ahol mindennemű racionalitás elégtelennek bizonyul már. Nem a vajdasági táj és annak jelenségei érdeklik még, hanem inkább a közép-európai ember sorsának rejtélyei, amit korai műveinek alakjai és tájai is ékesen bizonyítanak.

Érdekes azonban, noha nincs benne semmi rendhagyó, hogy a harmincas évek elején Majtényi Mihály megtorpan, egyszerűen nem tudja a korábbi intenzitással továbbfejleszteni kispőzóját. Ennek egyik okát nyilván abban kell látnunk, hogy Szenteleky Kornél időközben meghirdette a helyi színek elméletét, és a vajdasági elkötelezettség mellett kardoskodott. Emellettt arról sem szabad megfeledkezni, hogy a háborús-forradalmas-ellenforradalmas évek emlékei fakulni kezdtek ekkorra, a gazdasági világválság mérséklődött, majd a jugoszláv királyság közállapotai is javultak valamelyest, s mindez enyhítette a lelkekben az irracionális hatalmaktól való félelmet, íróinkban pedig csillapí-

totta azokat a lázakat is, melyeket az avantgárd mozgalmak eszközeivel próbáltak megörökíteni alig néhány évvel korábban. Érthető hát, hogy Majtényi Mihály is válaszüthöz érkezett, annál inkább, mert azt kellett tapasztalnia, hogy ha felelősségteljes író akar lenni, legalábbis a Szenteleky mellé fölzárkózott írók szemében, akkor a lélek problémáiról a tájéira kell helyeznie a súlyt. Az áthangolódás azonban eléggé lassú folyamat volt nála.

Előbb ötlet-novellákat írt, melyekben valamely különös, meglepő pillanatra összpontosít, s minden eseményt, fordulatot ennek a pillanatnak rendel alá. *A lámpás kialszik* jámbor és ügybuzgó tanár ura a könyveinek él elszigetelten albertletében, egy este azonban, áramszünet lévén, „véletlenül és házikabátban” lakásadói körébe csöppen, s megütközve ébred rá, hogy azoknak megszokott nyájassága és udvariassága valójában alpári viszálykodást és gyűlölködést takar. A rendkívüli pillanat révén Majtényi Mihály letépi tehát az álarccokat, s végsőkéig kiélezi a látható és a tényleges valóság ellentéteit.

*A falábú Tatár András*ban az azonos nevű hős, akit toprongyos szerencsétlennek ismer és egy kicsit meg is vet a környezete, egy holdfényes estén betér a vedéglőbe, önérzetesen helyet foglal, urasan rendel, és iszogatni kezd. Később már szórja a pénzt, s miközben asztaltársait kocsmáról kocsmára invitálja, alakját egyre sűrűbb talányosság övezi, hisz „akinek szegény ember létére sok a pénze, az titkot rejteget”. Mondani se kell talán, hogy Majtényi épp ennek a titoknak az ötletéből bontja ki a novellát, és teremti meg végül azt a groteszk, tragikomikus helyzetet, amelyet itt is a szöveg kivételes pillanataként érzékelünk. Kiderül ugyanis, hogy Tatár András a személyi iratait tette pénz-zé, „géplábat” szeretett volna csináltatni magának a tudós doktorokkal. Mire azonban a sejtelemteli éjszaka véget ér, már se pénze, se neve, s úgy búcsúznak botladozó alakjától, falába egyhangú kopogásától, mintha a létből vonulna ki.

A harmincas-negyvenes évek fordulóján, alkalmasint a történelmi események hatására is, Majtényi felhagy a különös pillanatok novellásításával, s kisprózáját ekkor újra a végzet gondolata járja át. Sors-novellákat ír, melyek jószerevével csak annyiban különböznek korai végzet-novelláitól, hogy ezekben már fölerősödik a személyes élmények és a helyi színek szerepe. *A Jakab, a kése*ben a régi bánáti vásárokat idézi meg, s mintha csakis a vásári nyüzsgés érdekelné, ráérős tekintettel pásztáz végig a sátorokon, abba a könnyű bódulatba ringatva bennünket, mely hasonló gyülekezetekben mindig is úrrá szokott lenni az emberen. Azt azonban, hogy mégsem a vásár naturalista tablója a fontos itt, kezdettől fogva sejteti a mértéktartó stílus, a visszafogott kedélyesség, a tompított kolorit. Valami készül, valami történni fog, sugallják már a leíró részek, s amikor a novella utolsó harmadában megvillan, szűr és talál a nem akart, a véletlenül megvett „örök” kés – az elkerülhetetlen végzet szele éppoly erővel tör be a novellába, mint amilyen erővel kiszáratva a vásár környékén is végigsöpör a fürgeteg, s utoléri Jakabot, amint „jámbor és örök kötelességtudással” viszi a késeket százával, nem is sejtve, hogy a „végzet feltar-

tóztathatatlan fuvarosa”. Azzal, hogy a „mágikus erejű”, ősi kés hatalmát kiegyenlíti a természeti erők hatalmával, Majtényi Mihály a vásári gyilkosság jelentésmezejét is kibővíti, s valójában a történelmi időbe projiciálja a novellát, anélkül hogy a konkrét világhelyzetre akár egy szóval is utalna.

A negyvenes évek elején már egy másik Majtényi Mihállal találkozunk. Ekor már az anekdotikus novella egy lehetséges típusát műveli, melyben maga a történet, az eseményesség foglalkoztatja elsősorban, a századelő világából előlábáló novellahőseit pedig, nemegyszer az olvasóra is odakacsintva már, teljesen familiárisan kezeli. A cselekményközpontú, könnyedén mesélő, magát az előadásmódot esztétikai értékévé emelő novellának arra a válfajára talált rá tehát, melyet jellegzetesen majtényisnak tart mindmáig az irodalmi köztudat. S ezzel párhuzamban most már egészen egyértelműen tájaink felé fordul. Amikor a háborús években Crnjanski *Örökös vándorlása* magyarul is megjelenik, adósságérzet keríti hatalmába. „Az igazság és a valóság az – szögezi le 1943 nyarán, a palicsi írótáborozáson –, hogy a bácskai táj írásainkban nem kapta meg azt a szerepet, ami kijár neki”, majd az egész magyar irodalomra kiterjesztve ebbéli hiányérzetét, Crnjanski példamutató művét emeli ki: „Ő nézett először felejtetetlen szemmel a bácskai síkságról a szlavóniai hegyekre, ő vándoroltatta alakjait a hadak útján a Mosztonga mocsarai között – úgy mennek ezek az alakok Mária Terézia testőreinek és granicsárjainak köntöskében, hogy örök földközelségben mindig a bácskai tájat érzem körülöttük.” A Crnjanski-ihletés, legalább részben, föltétlenül közrejátszott abban, hogy hamarosan megírta s közzétette *Császár csatornája* című első regényét, melynek „fullasztó légkörére” már a korabeli kritika fölfigyelt.

Majtényi Mihály tehát a negyvenes évek elején definitíve rátalált arra az útra, melyen haladva legfontosabb szépprózai műveit fogja megalkotni. A háborút követő első időben mégis kisebb ingadozás tapasztalható pályáján. Egyrészt újságírói teendői hatottak gátlólag munkájára, másrészt pedig az, hogy a szocialista realizmus eszmei és poétikai elvárásaitól mindig is idegenkedett. Noha témái és alakjai megannyi lehetőséget kínáltak volna az osztályellentétek ábrázolására, ha csak tehette, kerülté az igehirdető sematizmus csapdáit. Nem véletlen épp ezért, hogy alkotókedve csak az ötvenes évek elején, a ljubljanei írókongresszus után hozza meg az első igazi értékeket. Ekkor teszi közzé a *Császár csatornája* nak az alakok galériája tekintetében is emlékezetesebb változatát, az *Élő vizet*, nem sokkal később pedig a *Garabonciást*, amelyet folytatásával, a *Bige Jóska házasságával* változatlanul Majtényi Mihály legjobb regényének kell tartanunk.

A két mű cselekménytartománya csaknem fél évszázadot ölel fel. Bige Jóska-t a kilencszázas évek elején pillantjuk meg először, s egészen addig nyomon kísérjük, míg a második világháború viharában nyomtalanul el nem tűnik a szemünk elől. Az immár történelemmé szelídült, részben feledésbe ment időkből Majtényi egymás után hozza előtérbe vidékünk poros, levegőtlen falvainak, mezővárosainak jó érzékkel megrajzolt alakjait, kiknek mozgásteré-

ben szinte megélednek, jelenvalóvá válnak az akkori társadalmi viszonyok. A *Garabonciás* azonban mégsem társadalmi regény elsősorban, hiszen Majtényi minden helyzetet, epizódot az egyszerű, töretlen életkedvű regényalak lelkivilágán keresztül láttat és elevenít meg. Bige Jóska első személyben beszél viszontagságos, hányatott, de derűs mozzanatokban is bővelkedő életéről. Mondatai az élőbeszéd tempóját, fordulatait követik, közvetlen kapcsolatot teremtve az olvasóval. Hősünk többször szinte kilép a könyvből, és régi ismerősünként mozog közöttünk. S ezt a benyomást csak elmélyíti az, hogy Majtényi Mihály időnként megszakítja a mese fonalát, közvetlenül az olvasóhoz fordul, párbeszédet kezdeményez vele, a reagálására, a véleményére kíváncsi. Humora tiszta, fegyelmezett. A kérészéletű, harsány tréfálkozásnak nyomát sem találjuk nála, ami egyúttal annyit is jelent, hogy nem a kompozíció vagy a lélektani elemzés telitalálatai teszik emlékezetessé a regényt, hanem épp a kedély egyensúlya, mely alkotóereje teljében mutatja írónkat.

„Nagy mesélőkedv szegődött mellém életem kezdetén, és ezt a mesélőkedvet bontottam csak, ezzel alkottam mindig. . . Írói programom továbbra is: magamat adni a mesék szárnyán, s mindazt, ami átforrósodott bennem mint élmény” – vallotta egy helyt Majtényi Mihály, s ez a mesélőkedv nemcsak a *Garabonciást*, legjobb novelláit, irodalmunk hőskorát idéző emlékezéseit határozza meg, hanem gazdag publicisztikai munkásságát is. Újságírói témáit csaknem kizárólag a mindennapok jelentéktelen, bagatell eseményeiből merítette, anélkül hogy ezeknek szélesebb társadalmi háttérét megvilágította volna. Sohasem törekedett aktualitásra, sohasem pörlekedett az adott pillanat elmentmondásainak túlhaladásáért, sohasem művelte az ún. angazsált publicisztikát, mely állásfoglalásra kész tetőn lelkes híveket és lesben álló ellenfeleket szerzett már annyi íróembernek. Nem volt kenyere a disputa, még az irodalmi perpatvarokba sem szólt bele, csak szemlélődött tűnődőn, és a „senkit sem megbántani” belső parancsának engedelmeskedve, a jelen és a múlt perifériáján kalandozott. Akár szépprózájában, itt is gyakran megszakítja a szöveg folytonosságát, nyelvből gondosan kiiktatja az irodalmi nyelv sémáit, s ismételten az élőbeszédre jellemző laza, fordulatos mondat szerkezeteknél állapodik meg. Mindnyájunkkal megtörténhet jelentéktelen eseményeket húz alá, nagyít ki, nagy ráismertető effektussal, több helyütt pedig játékosan önmaga ellen fordul, kissé élehetetlennek, ügyetlennek, a modern élet rejtélyei között nehezen tájékozódónak mutatva magát.

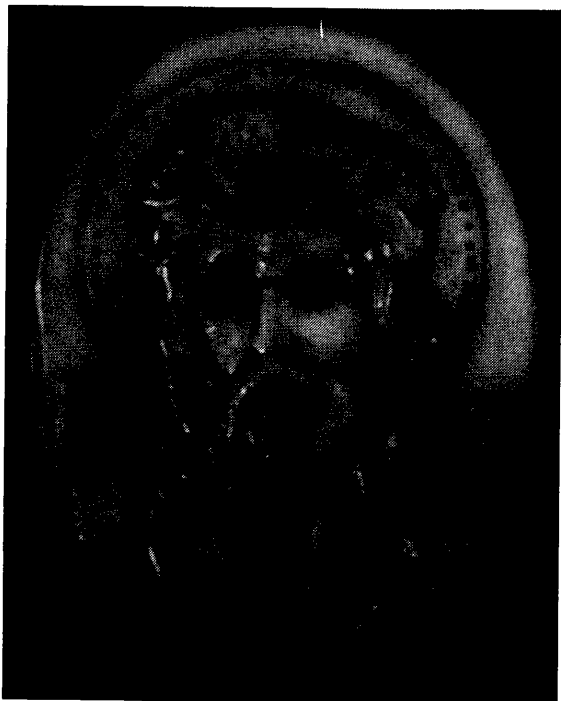
Legjobb tárcái, cikkei mégis azok, melyekben valamely nem várt felfedezés hatására szemlélődése maradéktalanul bensővé transzformálódik. Amint eltekint a nemes szórakoztatás feladatától, és a maga mögött hagyott évtizedekbe lép vissza, bujkáló, áttételekben gazdag líraisággal telítődnek sorai. Ilyenkor mindig ott látjuk kezében azt a néhány szál tulipánt, melyet egy iskolai ünnepség után szorongatott egészen hajnalig a sáros, fekete alföldi éjszakában.

Egyébként Majtényi Mihály nem tartozott a közvetlen vallomástevők közé. Életművében lapozgatva, alig találni olyan helyet, ahol eszmélkedésének alap-

vető dilemmáit, gondjait fogalmazta volna meg. Nem vezetett naplót, melyben reflexióit rögzítette volna, és nem írt esszéket, melyekben létünk kérdéseire kereste volna a választ. Mindenkor a távolságtartó mesemondó pozícióján kívánt maradni, s így csak ritkán történhetett meg, hogy egy-egy szövegében, ha visszafogottan is, hagyta szóhoz jutni legszubjektívebb élményeit. Mint a *Tomiban most ősz van* című kései novellában, amely látszólag Ovidiusnak, a római elégia legnagyobb mesterének pontusi száműzetéséről szól, valójában azonban Majtényi Mihály elégikus búcsúzkodásának meggyőző dokumentuma. Majtényi Ovidiusa ugyanis az „örökké jelenvaló Ősz pillanatát” örökíti meg, fényt derítve arra is, hogy a költőnek nem a száműzetés pusztája fáj, az, hogy értetlen barbárok közé taszította az önkény, hanem inkább az, hogy immár szívében is a kívülrekedtség, az egyedülvalóság csöndje honol. S miközben ezt az alapgondolatot megfogalmazza, a novellában a hangulatot elmélyítőn, refrénszerűen állandóan visszatér a címadó mondat: Tomiban most ősz van.

Igen, Tomiban most ősz van, mondhatjuk mi is. Borzalmas, esztelen ősz.

Mihály bácsi, gyűjtsen rá egy szivarra.

Viktor Hohlenko: Krisztus (csont)

A LEGNEMESEBB PROVOKÁCIÓ

Bulgakov remekművéről

VAJDA GÁBOR

Mihail Bulgakov századunk orosz irodalmának egyik legproblematisabb jelensége. Nemcsak azért írt viszonylag kevés művet, mert a nélkülözések már negyvenkilenc éves korában sírba vitték, hanem azért is, mert a sztálinista rendszer nem tartott igényt az övéhez hasonló alkotói attitűdre. Bulgakov ugyanis értelmiségi származású volt, s a hagyományokhoz való ragaszkodása, a régi, bevált értékek megbecsülése több művének is ihletője. Ennek megfelelően a szovjet társadalom jelenségeit, az új élet torzulásait a satíra és az ironia eszközével pellengérezte ki. Kritikus magatartásának következményeként legjelentősebb művei csupán harminc évvel a halála után kerülhettek nyilvánosságra. Nagy visszhangot különösen *A Mester és Margarita* című regénye váltott ki, nem függetlenül attól, hogy a kritikusok e művet dicsérve a bolsevista uralommal szembeni ellenszenvüket is kifejezhették. A regény azonban sokkal több volt időhöz kötött szenzációnál, hiszen ma is századunk világ-irodalmának egyik legkiemelkedőbb alkotását tisztelhetjük benne. Még akkor is, ha az értelmezése körüli viták lankadatlanok, nem egészen függetlenül attól, hogy Bulgakov nem végezhetette el művén az utolsó simításokat.

A Mester és Margarita talányos szerkesztésmódjával, realizmust és fantaszti-kumot váltogató groteskségével, tragikus komolyságnak és játékos könnyedségnek az egymásra játszásával, többértelműségével hívta fel magára a figyelmet. Hogy milyen óriási volt az érdeklődés iránta, az nem csupán abból látszik, hogy Magyarországon is nagyobb példányszámban adták ki, mint némely ponyvaregényeket, hanem a vájt fülű kritikusok pozitív véleményéből is. Ezért nem alaptalanul s nem is haszon nélkül készített Kamarás István egy kötetnyi felmérést a regény magyarországi fogadtatásáról, értelmezéséről és hatásáról, a külföldi vélemények ismertetésével és értékelésével egyetemben. Az esztétikai és olvasásszociológiai vizsgálatok sokoldalúan tárják fel *A Mester és Margarita* belső összefüggéseit s ezzel együtt rendkívüli hatásának okait. Ám olyan szempontból is hasznosak, amelyre a kutató talán nem is gondolt. Az

egymás mellé sorakoztatott, sokszor egymással ellentétes vélemények láttán ugyanis óhatatlanul az jut eszünkbe: vajon nem közeledhetek volna- e a kritikusok egymáshoz, ha a regény olvasása közben az alkotó egyéniségre is tekintettel lettek volna. Arra az alkotó egyéniségre gondolok, aki az egy évtizeden át csiszolgatott nagy mű készülése során s azt megelőzően számos egyéb alkotásában juttatta érvényre ars poeticáját. Ennek lényegéről a csak közvetve tanúskodó alkotások mellett Ligyija Janovszkajának az elmúlt évtizedben magyar nyelvre is lefordított monográfiája mond sokat. Eszerint Bulgakov, nem függetlenül életkörülményeinek súlyosságától, a személyiségét ért sérelmek-től, az alkotókedvet serkentő feltételek hiányától, többnyire olyan önéletrajzi indíttatású műveket írt, amelyek csak a kifejezés (a szatirikus indulat, a groteszk látásmód) révén emelkedhettek a hiteles világkép esztétikai színvonalá-ra. Annak ellenére tehát, hogy *A Mester és Margarita* formai összetettségének és filozófiai mélységének köszönhetően fölébe nő a többi Bulgakov-műnek (regényeknek, drámáknak és kispórázai műveknek egyaránt), az értelmezésnek mindekelőtt azt az indulatot kell minősítenie, amely ebben a műben is meghatározó erővel van jelen, s amelyet – mint Kamarás István felméréséből látszik – egyik-másik kritikus a többi Bulgakov-mű ismerete nélkül is központi fontosságúnak tartott.

Írónk társadalmi valóságával való szembenállásának nyomatékoságára a hivatalosan elfogadott valóság-képzület viszony radikális megfordítása figyelmeztet már az első két fejezetben. Eszerint amit az új hatalom valóságnak és igazságnak hisz, az csupán látszat, amellyel a földöntúli hatalom, a Sátán és szolgálói (valójában a bosszúvágyát a szellemi játéknak ilyen magas szintjén kiélő alkotó) úgy lepleznek le, ahogyan akarnak. E látszatvilág helyébe a Sátán, illetve maga az író, azt állítja valóságként, igazságként, amit a szocialista ávalóság képviselői kitaláltak, mitologikus jellegűnek minősítenek. A „jelenlét effektusával” (L. Janovszkaja), vagyis az érzékletes realizmussal előadott Jézus-történet igazságfedezete azonban korántsem azon múlik, hogy az alkotói beleélés milyen eredménnyel szegődik a kétezer évvel ezelőtti események nyomába. A Jézus-, illetve Pilátus-történet igazságfedezete (a meggyőző esztétikai megvalósulás mögött) antropológiai tartalmában van. Ilyenek az emberek – sugallják az író által szabadon alakított hajdani Újszövetség-beli események. Ilyenek az emberek – jelzi a moszkvai hétköznapiakból, azok démonikus megmutatott lényegéből eredő másik, terjedelmesebb cselekményszál. Az író e kettőzéssel és lemeztelenítéssel mindkét egymást átfedő igényét kielégítheti. Zsurnalisztikusan megcsipkedheti kortársait, nyomorúságának okozóit, s emellett – Margaritát és Jézust állítva a gyámoltalan Mester mellé – önirónia formájában önmaga fölött is ítélőszéket tarthat. Egyáltalán nem véletlen ugyanis, hogy a befejezésben nem kap többet az általa áhított nyugalomnál a megváltótól.

A múlt és a jelen tehát azért nem alkothat a szó hagyományos értelmében vett szerves epikai egységet *A Mester és Margaritá*ban, mert jóllehet Bulgakov (érezve, hogy nem sok ideje van már hátra) sokkal átfogóbb és mélyebb akart

lenni, mint rövid szatirikus írásaiban vagy akár a drámáiban, nem tudta s nem is akarta leküzdeni az alkotómódszerében lappangó kettősséget. Egyfelől azt a realiztikus valóságábrázolást, amely nemcsak a korai Fehér gárda című családi krónikájában, hanem a kései *Színházi regény*ben is jellemző írói módszerére; másfelől pedig a fokozások, torzítások formájában kifejezésre jutó, főleg Gogoltól s részben Dosztojevskijtől örökölt lényegkeresést, amely oly nagy-szerűen érvényesül az *Ördögösd*i és a *Végzetes tojások* című kisregényeiben.

A plasztikus realizmus formájában feltámasztott múlt cinikusan provokálta a jelen értékfogalmait, az ideológiai normák alapján összetakolt szocialista realizmust. Bulgakov a hivatali elvárásokra azzal válaszolt, hogy a jelen viszonyainak ábrázolási feltételeként tudott kauzalitást áttette a múltba. Így a hatóságilag értelmesnek tudottat értelmetlennek ábrázolta, míg az állítólag sohasem létezettet egyértelműnek mutatta be. Ám nem csupán egyszerűnek! Az ő vándorfilozófusának, Jesua Ha-Nocrinak, vagyis Jézusnak az átvételben sokban módosított története ugyanis nem más, mint az időtlenül tipikus emberi magatartásoknak a mítoszba vetítése. Bulgakov, ahelyett hogy átvenné vagy magyarázná a mítoszt, a régi helyébe újáteremtí az. Jézusból, az Isten fiából naiv moralistát, tehát egyszerűen példamutató, jó embert alkot; Pilátusban, az emberi értékek iránt közönyös katonában önmagával való meghasonlást, súlyos lelkiismereti válságot lát. Lévi Mátét, az egyik tanítványt viszont a rajongó önfeláldozás példájává növeszti, de a Jesua kínjainak megszüntetésére irányuló kísérletének, emberfeletti próbálkozásának meghiúsulása által azt érzékelteti, hogy az Isten a legnagyobb áldozat és a legkritikább önfeláldozás esetében sem avatkozik közbe. Hát hogyné hallgatna a szovjet hétköznapiokban lassú, de mégsem oly kegyetlen halálra ítélt, passzív Mester esetében! – villan fel bennünk a párhuzam. Mint ahogy Afraniust, a helytartó titkos szolgálatának főnökét, Júdás gyilkosát, az elgépiesedett kötelességteljesítést is eltűri. Nem így Jézus árulóját, akit Bulgakov tudatos számíttóvá formál, tehát a bűnét megnöveli. Vajon miért? Nyilván azért, mert Júdás kihangsúlyozott kapzsisága, majd az általa kiszolgált hatalomnak való áldozatul esése, az ókori jeleneteket etikailag teljessé téve, mintegy történelmi előképe lehet a moszkvai hétköznapiok haszonleső emberi komédiájának, circulus vitiosusának.

Habár a Jesua-, illetve Pilátus-regény (miként azt már többen megállapították) önmagában is megállhat, Bulgakov teljességigényének megfelelően az alkotó világképe egyetemességének lett az eszköze. Nélküle nem kaphatott volna az író üzenete érzékletes nyomatékot, amely szerint az emberi lényeg változatlan. Az eszme példamutatója (Jesua), a kötelességtudatból, együttérző szeretetből való önfeláldozás (Lévi Máté), a hatalomvédő vallásos dogmatizmus (Kajafás), a személyiségnek a hatalmi és az egyéni érdek konfrontációjából adódó meghasadása (Pilátus), az önmagát csapdába ejtő gyarlóság (Júdás), a hatalom feltétlen kiszolgálása (Afranius) sűrített kifejezése a mindenkori emberi társadalomnak. Olyan tiszta képlet, amelybe a későbbi korok sok körülménytől függően sokféle módon helyettesítették be saját embertípusaikat.

A lehetséges emberi magatartásoknak e modellje (amely hasonló visszafo-

gott fájdalommal búcsúztatja az isteni elé törekvő értékideálokat, mint *A fehér gárda* Turbin családja) az az egyértelmű alap, amelyhez képest áttekinthetetlennek mutatkozik a moszkvai jelen, az emberiség hivatali megváltásának ideje. Az antik világban nem lehetett egyensúlyban egymással a Nap és a Hold, mert noha a bűnös elnyerte büntetését, a fő értéknek, Isten fiának kínhalált kell hálnia. S ugyanúgy a szovjet valóságban is a homály dominál, azzal a különbséggel, hogy itt az író nem tesz erőfeszítést az emberi kapcsolatok áttekinthetőségére. Undorodik a jelenétől s ezért többnyire távolságtartással szemléli azt. Szereplői (még az előtérben állók is) halványabbak, megfoghatatlanabbak, mint az antik jelenetek hősei. A két szintér lényegbeli azonosságában is benne rejlő különbség nyilván abban van, hogy Bulgakov saját magát sem tartja olyan naivan önzetlen embernek, mint amilyen Jézus Krisztus volt. Írónk ugyanis a szatíra és az irónia fegyverével hirdette az igazságot, s a hajdani vándorfilozófussal ellentétben nem tartotta jóknak az embereket. Vele szemben Jézus a hatalommal is dacolva, az életét is kockára téve tett esküt akár a bűnösök eredendő jósága mellett is. Hozzá képest Bulgakov a kételynek, az elvitatásnak, tehát a tagadásnak az embere. Egyszerűen sem külső feltétele, sem pedig lelki ereje nincs ahhoz, hogy a kétségbevonás helyett az állítás, a tagadás helyett a bizonyítás kerekedjen felül attitűdjében. Bulgakov egyik énjé, a Mester csak a saját tisztaságának megőrzésére képes (ha egyáltalán tisztának mondható az, aki a rossz hatalmak nyomásának engedve megsemmisíti művét) s a patológiába menekül, elmegyógyintézetbe húzódik, majd utóbb az életét rá áldozó nő hívásának is alig enged. Bulgakov természetesen nem volt annyira gyámoltalan, mint hőse, ő újra és újra összeszedte magát, s ha az életben passzív maradt is, a szellem világában az első vonalban küzdött. E másik énjét a Sátán, vagyis Woland (és segédei) alakjában vetítette ki. Hogy az író részben azonos az ördöggel, arra nem csupán az utal, hogy a Jézus-történet első részét Woland beszéli el, hanem az is, hogy az ördög botrányos cselekedetei nincsenek ellentétben a Bulgakov-művek nagy többségében testet öltő szellemmel. Az ördögi közbeavatkozásnak a konkrét formái vitatható értékű pszichológiai, az alkalmi túllövésnek a célon résznél a regényességnek a kellékei, résznél pedig az alkotói öngúnynak a kifejezései.

Az író énjének és Wolandnak az azonosságára már a műnek a Goethe *Faust*-jából vett közismert mottója felhívja a figyelmet. Eszerint Mefisztó „Az erő része, mely örökké rosszra tör, s örökké jót művel”. Ha ez Goethénél nincs is így, annál inkább így van Bulgakovnál. Mert igaz ugyan, hogy az ördög és társai legtöbbször gonoszoknak, ám igazi bosszúságot nem az egyszerű halandóknak, hanem a hivatalnokoknak okoznak, azoknak tehát, akik a hatalmi viszonyok kiszolgálása miatt vagy pénzügyi manipulációknak köszönhetően megérdemlik a groteszk „rögtön ítélő bíróság” ítéletét. Azokat leplezik le és büntetik meg, akiket Bulgakov szépirodalmi munkássága reménytelen elszánt-sággal vett célba. Állításomat azonban belső összefüggések is igazolják. Margarita ugyanis, akár nagy szerelmének érdekében is, aligha adná el magát minden feltétel nélkül az ördögnek, ha ahhoz (mint életképtelen kedvesét kiegé-

szító erőhöz) nem vonzódna. Kezdetben húzódozik ugyan, de csak addig, míg egyrészt megtudja: a Wolanddal kötött szövetség által a Mestert szolgálja, másrészt: nem is olyan kellemetlen a Sátán társaságában meztelenkedni. Mindazonáltal esze ágában sincs az ördög bálján a Mester után epekedni. Szerelmével kapcsolatos kívánságával csak legvégül, csupán akkor rukkol elő, amikor már az olvasó számára is kínossá válik szerénykedése. Jól érzi magát (nem véletlenül meztelenül!) a szellem világában, ahol csupán hazugság nélküli játék van s a korábbi évszázadok bűnösei, mint az emberi lényeg groteszk megtestesülései, rövid időre feltámadó úri vendégekként vesznek részt a mulatságon.

De akkor miért válik el legvégül a Mesternek és Wolandnak az útja? Hogyan lehetséges termékeny alkotói magány az ördög kísértései (segítsége) nélkül? – kérdezhetné valaki. A válasz: nem szabad komolyan vennünk az író utópiáját, vagyis Wolandnak a Mester alkotói nyugalomban való helyezésére, „fausti” munkálkodására vonatkozó javaslatát. Vajon miért kellene Jézusnak az ördög közvetítésével eligazítani a Mester túlvilági életét? Hiszen a Mester a maga gyámoltalan szerénységében magának a megfeszített Jézusnak a halvány képmása, akinek szelleme csupán az ördög segítségével kelhetett életre. Bulgakov csak ilyen csúfondáros módon szolgáltathat igazságot önmagának. Akinek erejéből legfeljebb társadalomkritikára futotta, azzal az istenfia személyesen nem áll szóba. Túlzott önkritika? Ha az írónak a másokkal szembeni szigorára gondolunk, akkor nem. Gondoljunk csak Pilátusra, akinek a mentségére szolgálhatna, hogy a világi törvénynek tett eleget, amikor, ahelyett, hogy megmentette volna a csodadoktort (akitől migrénjének gyógyítását remélhetett), hóhérré adta. Mert a bátorság különösen ez esetben viszonylagos fogalom, következésképp Pilátus a római logika szerint a könyörületet inkább minősíthette volna gyávaságnak, hiszen Jézus végső soron új igazságot hirdető, az emberek egyenlőségét tisztelő lázadó eretnek volt. Pilátus valójában azáltal vált gyávává, hogy az író elhatározta: a mindenkori önámító kötelességteljesítő hatalom monumentális lelkiismereti szobrává teszi. Csupán ezért vár kétezer évig arra, hogy hajdani áldozatának közbenjárására végre bűnbocsánatot nyerjen s elbeszélgessen azzal, akivel hivatali kötelességből megtagadta a társalgást.

Hogy Bulgakov, a hittudományok tanárának fia, a keresztény vallás tanítását illetően szkeptikus volt, az onnan is látszik, hogy Jézus alakját szabadsággal formálta meg s az isteni gondviselés nyomait nem érzékelte a világi életben. Görbe tükröt tartott kora elé, ám e tettét korántsem azonosította a legnagyobb értékű cselekvéssel. Mindenesetre óriási erkölcsi erővel rendelkezett, s ez már a fiatalkori *Egy fiatal orvos feljegyzései* című novellaciklusán is látszott, amelyben azokat a rendkívüli (jézusi!) erőfeszítéseket tárja fel, amelyekkel indulásakor a nép egészségügyét igyekezett szolgálni. Azért is fontosak ezek a novellák, mert nyilvánvalóvá teszik, hogy a Mesternek az ördöggel kötött szövetségében erkölcsi maximalizmus rejtlett. S egyúttal arra is rávilágítanak: miért látja Bulgakov elszigetelve a Mesternek és Margaritának a túlvi-

lági helyét. Neki ugyanis egész életében a normális munkakörülményekre, szabad alkotói kibontakozásra lett volna szüksége, úgyhogy ő nem a munka okozta kínok megszűnését várná a magasabb rendű igazságszolgáltatástól, hanem csupán normális alkotói életfeltételeket a szeretett élettárs mellett. Számára tehát a kívánt mennybeli életkörülmények csak olyanok lettek volna, mint amilyenek a kiegyensúlyozottabb korok és társadalmak szerencsésebb alkotóinak már e gyarló földi viszonylatok között is megadattak. Bulgakov a befejezés ironikus utópiájában azt mondja el: mi hiányzott neki életében, az erősödő s kívülről és fölülről is csodált nagyhatalom világában: az életnek és a munkának az alapfeltételei. Mert az igaz, hogy nyugalomra elsősorban a neuraszténiásnak van szüksége, ám a gonosz és önző bürokráciának az alkotóra nehezedő nyomása alatt viszonylag gyorsan idegbeteggé lesz az ember.

E két regényhez viszonyítva, vagyis egyfelől a Mesternek és Margaritának, másfelől pedig Jézusnak és Pilátusnak egymást kiegészítő történetéhez képest – formailag-szerkezetileg nézve – lazán illeszkedik be a mű egészébe Ivannak, a Hontalannak az esete. A méltatók közül többen – joggal – Pilátus bűnével és bűnhődésével állítják párhuzamba ennek a hatalom által manipulált, majd az ocsúdása során egyre inkább elbvesző s csak legvégül viszonylag megnyugodó költőnek, majd írónak, legvégül professzornak a vergődését. Közvetlen párhuzamról azonban már csak azért sem lehet szó, mert, míg Pilátus sorsa néhány sorsdöntő órán múlik, addig Ivan előttünk alakul át a hatalom naiv kiszolgálójából elmekórházba zárt eretnekké – Saulusból Paulussá. A lényeget tekintve viszont ugyanúgy a tanítványává lesz a Jézus hajdani létezésére esküvő Mesternek, ahogyan Pilátus is jobb belátásra kényszerült végzetes tettét követően. Ivan tragikomikus kálváriajárása azokat az óriási nehézségeket nyomatékosítja, amelyek az igazsággal szembesülő embert terhelik a bolsevik totalitarizmus rendszerében. Bulgakov kezdetben úgy viszonyul Ivanhoz, ahogyan a többi egyéni arcot nélkülöző moszkvaihoz. Levetkőzteti, s egyik bohózati jelenetből a másikba löki. Az életre pofozás folyamata a Mesterrel való találkozásokor ér véget, amire az a biznyság, hogy Ivan írja meg a Jézus-történet következő fejezetét. Bulgakov azonban nem bízik rendületlenül az ember erkölcsi felemelkedésében (hiába akarták ennek ellenkezőjét állítva a dogmatizmusukból engedő ideológusok a cenzúra szögcsodáján belülre csempészni), ezért Ivan számára a Mester és Margarita eltűnését követően csupán egy nehezen megmagyarázható idegszenzáció marad a kórházbeli etikai emelkedettségnak az emléke. Nem az alantasság, hanem a kor sivár racionalizmusa mossa ki elméjéből mindazt, amit egykor eleven valóságként élt meg.

A többi moszkvai pedig nem is érdemli meg, hogy külön beszéljünk róla.

RÉGI DOLGAINKRÓL (IV.)

HERCEG JÁNOS

Vértesi Károly irodalmi ambíciói, úgy látszik, hatással voltak egész családjára. Kiterjedt atyafiságában sok volt a literátori hajlam, a Városyak, a Virterek, a Borovszkyak inkább a tollat forgatták, mint a kardot, amire egyébként az ő idejükben nem is igen volt még alkalom.

Csak egyikük próbált a családban tollal és karddal egyszerre érvényesülni, a fiatal Virter Ferenc, Vértesi unokaöccse, de csakhamar elhagyta harci kedve, s azután már élete végéig kitartott a civil élet szolgálatában.

Virter Ferencnek a literátor nagybácsi legfőbb példaképe lehetett, ezért vállalkozott már egész fiatalon egy tengeren túli utazásra, s évekig kinn maradt Amerikában. Mert nem elégedett meg az útleírók felületes benyomásaival, alaposan szerette volna megismerni az Újvilágot. Amerikában akkor már, a századvég idején, kialakultak az osztályellentétek, s egy új demokrácia indult ugyanakkor hódító körútjára, amelynek az irodalomban Walt Whitman, a költő volt a legfőbb szószólója.

Virter Ferenc viszont véletlenül megismerkedett Carnegie-vel, a világszerte ismert milliomossal, aki gyári munkásból lett az Egyesült Államok egyik leggazdagabb embere. Carnegie szerette hangoztatni, hogy nem felejtette el a múltját, közdelmes gyerekkorát, s mesébe illő vagyonából emberbaráti alapítványokat tett. De ugyanakkor könyörtelenül elfojtotta a trösztjéhez tartozó acélmunkások bérmozgalmát, miközben a büntetéstől és megbélyegzéstől se riadt vissza.

S a hódási születésű Virter Ferenc karriert csinált: a Carnegie-háznak magántitkára és amolyan sajtófényke lett. Egy több hónapos utazást is tett a családdal az Antillákra, hogy aztán önkéntesnek jelentkezék az amerikai-spanyol háborúba. A haditengerésznél szolgált, s részt vett a kubai flotta hadműveleteiben, majd sebesülése után hazatért Magyarországra.

Írásait a századforduló legerősebb fővárosi lapjai közölték. A *Hét*, az *Új Idők*, a *Vasárnapi Újság*, a *Pesti Napló* és persze a vidéki újságok is. Carnegie

könyvét is ő fordította magyarra, s egyáltalán őt tekintették az emberbaráti intézmények legfőbb pesti szakértőjének. Egyben Virter Ferenc volt a magyar sajtó egyik legtájékozottabb külföldi munkatársa.

Ismertette az angol színházi életet, s a londoni klubok tevékenységét, és színházi leveleket küldött Párizsból, sőt egy novelláskönyvet is kiadott *Párizsi elbeszélések* címmel Francois de Rive álnév alatt. Hogy miért álnéven? Talán így előkelőbb volt, mintha csak Virtert írt volna a címlapra. Szóval, kifogástalan világfí volt Vértesi Károly unokaöccse. De aztán egyszerre búcsút mondott a nagyvilágnak, az irodalmi érvényesülésnek, és beült Budapesten a bácsordasi Borovszky Samu népes szerkesztőségébe.

Borovszky akkor már akadémikus volt, elismert tudósa a néprajznak, s két nagyszabású vállalkozás, a Magyarország vármegyéi és városai, valamint a Monográfiai Társaság főszerkesztője. Itt végezte névtelen munkáját, a magyar falvak történetét ellenőrizve évekig Virter Ferenc.

Alig múlt harmincéves, amikor jelentős sikerei ellenére hátat fordított az irodalomnak, sőt az újságírásnak is. Ki tudná megmondani, miért! Talán az is hozzájárult elkedvetlenedéséhez, hogy az amerikai magyarokról sokkal érdekesebb és igazabb tudósításokat írtak, mint aminőket maga írt, mindennek előtt Ady Endre leveleiben ugyancsak hitelesebb, de főleg művészibb írásokon keresztül keltette fel a magyar olvasók érdeklődését.

Aztán a Monográfiai Társaságot is otthagya, s átvette egy az ő korában igen modern intézmény, az Uránia tudományos színház igazgatását. A világot járt Virter Ferenc igen alkalmasnak tűnt erre a szerepre. Képvetítéssel kísért ismeretterjesztő előadásokat rendeztek az Urániában, s ha időnként vidéki városokba is eljutott egy-egy ilyen előadás, valósággal lázba hozta a környék tudományszomjas ifjúságát.

De a film fejlődésével ezek a vetített álló- és mozgóképek hamarosan esetlenné váltak, s amikor Heltai Jenő a hosszú mozgóképszínház szót mozira egyszerűsítette, az Urániának is lépést kellett tartania a fejlődéssel: Budapest legnagyobb mozija lett 1922-ben, s Virter Ferencnek az új intézményhez már nem volt köze. A mozi idegen volt számára, talán nem is értette, s fölöslegességérzetét negyvenkilenc éves korában, 1924-ben megszüntette a jótékony halál.

*

Az 1906-ban megjelent országgyűlési választások a 48-as függetlenségi párt győzelmével végződtek a Bácskában. A választást megelőző agitációs kampányban a szerb politikusok nem voltak egységesek. A Svetozar Miletić korában kialakult szilárd egységnek nyoma se volt. A nemzetiségi szavazatokon négy párt osztozott, s Bácskában azok közül is egy, a szlovákoké váratlanul megerősödvé küldte a parlamentbe a későbbi Csehszlovákiában oly nagy szerepet játszó Hodzsa Milánt, aki csaknem kétszáz szavazattal hagyta maga mögött Schmausz Endre volt főispánt. A szavazás természetesen nyílt volt, s a

nemzetiségek szavazati jogát, ahol csak lehetett – mint ezt a korabeli szerb lapok felpanaszolták –, kijátszották. Bácskából ebben az évben került ki a legkevesebb szerb képviselő: mindössze kettő. Títelen Musiczki Döme, Bácsótvároson Adamovics István. A szerb választók többsége a 48-as függetlenségi pártot támogatta. Anélkül, hogy ellenjelöltet állított volna.

Ezen a körülményen több mint nyolcvan év távlatából visszanezve joggal csodálkozhat az olvasó. Mert nincs mit szépíteni rajta: a függetlenségi párt szélsőséges nacionalizmusa csak taktikai engedményeket tett, s magyarosítási programja nem kedvezhetett semelyik nemzetiségnek.

De a szerb kisebbségi politikának is megvolt a maga taktikai elképzelése. Mindenekelőtt abból a meggyőződésből indultak ki, hogy csak győztes párttól remélhetnek valamit. S 1906-ban – ahogy be is következett – minden jel arra vallott, hogy a választásokból a 48-as függetlenségi párt kerül ki győztesen. Más kérdés volt, hogy mit szól majd ehhez a király. A szerb politikusok egy része azon a véleményen volt – s igaza lett! –, hogy Bécs nem fog megtérni egy függetlenségi kormányt. A jóslatokra épült taktika zúzta szét a szerb politikai egységet a Bácskában.

A választási előkészületek Zomborban is nagy izgalommal folytak. A volt szabadelvű párt tekintélyes vezetői – Krónics, Konyovics, Lalosevics, Bugárszki – tanácskozássra ültek össze, és meghívták a függetlenségi pártot támogató szerb politikusokat, akiknek képviseletében Dr. Vujics, Pavkovics próta, Bikár Lyubomir, Maglits István és Bikár Kuzman jelent meg.

A tanácskozást egy incidens előzte meg: a tankerületi főigazgató felfüggesztette a zombori főgimnáziumi szerb nyelvet előadó óradíjas tanárát, Pavkovics Györgyöt, ami kölcsönös vádaskodást váltott ki. Bugarszkiek lapja, a Sloga a függetlenségi párt sovíniszta aknamunkáját vélte látni a dolog mögött, azt a pártot, amelyhez az érintett Pavkovics György is tartozott. A Bácsmegeyi Függetlenség viszont azt állította, hogy a szabadelvű párt szerb tagozata indított hajszát a 48-as Pavkovics ellen, a kultuszminisztériumnak is feljelentést téve ellene. Az igazság most már sosem derül ki.

Szakadás állt be azonban a szabadelvű párti szerbek soraiban is. A fiatalok törtek előre, s a város képviselőjét, Drakulics Pált meg se hívták erre a tanácskozásra. Biztosak voltak a bukásában, mint ahogy ő maga sem hitt a győzelmében, és nem indult a választásokon. A tanácskozásnak a békét kellett volna megteremtenie a zombori szerbek között, de ehelyett tovább fokozta a politikai ellenségeskedést. A radikálisok nevében – ahogy a 48-as pártot támogató szerb csoport nevezte magát – dr. Vujics János mindjárt az értekezlet elején kijelentette, hogy „a párt Fernbach Péterrel szemben nem állít jelöltet, hanem őt bárkivel szemben teljes erejével támogatni fogja. E kijelentés után a radikálisok eltávoztak, és az értekezlet összehívóit faképnél hagyták” – mint erről a *Bácsmegeyi Függetlenség* beszámolt.

De a radikálisok között sem volt meg a teljes egyetértés. Mert utána Pavkovicsot mégiscsak jelölték népszerűségére s a hithű szerbek tömegeire számít-

va, aztán határozatukat megmásítva visszavonták a jelölést. A képviselő Zomborban a szerb szavazatoknak köszönhetően Fernbach Péter földbirtokos lett. Pavkovics György pedig örök időkre visszavonult a politikai életből. Az impériumváltás után, amikor Zomborban politikai ellenfelei jutottak hatalomra, s dr. Lalosevics egy ideig a vajdasági kormány elnöke volt, még a kis szerb templom parókiájának gondozásáról is lemondott.

Fernbach Péter se maradt sokáig hatalmon. A következő választásokon dr. Konyovics Dávid lett Zombor képviselője, s a Fernbach név csak negyven évvel később tűnt fel újra, a második világháború alatt, amikor Fernbach Péter fia lett Újvidék város főispánja, míg édesanyját, az egykor ugyancsak szerepet játszott nagyasszonyt a bevonuló magyar honvédek utcai lövöldözéseik során véletlenül agyonlőtték.

*

Mikor egyik tanácsadója aggodalmát fejezte ki Mária Terézia, a „copfos kanca” előtt – ahogy ellenségei nevezték a háta mögött –, hogy talán mégiscsak sok lesz a jutalom, amit a királynő oly bőkezűen osztogatott a telepítők között, egyszerre százezer holdakat kihalítva Magyarország testéből, csak annyit felelt mosolyogva: Megengedhetjük magunknak!

A jutalmazás ilyen gyakorlásának hagyománya volt. Az uralkodók századokon át mindenütt birtokokkal jutalmazták hűséges embereiket, s a háborúkban kitűnt hősöket, nemegyszer vissza is vonva a hűtlenné vált alattvalónak adott ajándékot. S amit a törökverő Szavoyai Jenő kapott a Zentai csata után, Bellyét, aztán később Csepel szigetét, az aránylag nem is volt olyan sok a későbbi telepítők jutalmához mérten. Mert a zentai hős lett volna az első telepítő ezen a vidéken, ő azonban, mint említettük, elhanyagolta itteni birtokait, Csepelnek sokkal nagyobb figyelmet szentelt. Ráckevén épített kastélyt, oda hozott be németeket és szerbeket. Magyarellenes híre volt, amit azzal láttak bizonyítva, hogy Pesten kaszárnnyát épített, Bécsben viszont királyi nyaralót, a Schönbrunn, egyebek között. A francia származású osztrák hadvezér azonban, miközben eleget tett a barokk kor követelményeinek, mindenekelőtt katoná volt. Ezzel magyarázható, hogy minden lelki gátlás nélkül harcolt a franciák ellen, s aratta győzelmeit fölöttük.

De Savoyai Jenő korában Eruópa-szerte országokat daraboltak fel és osztottak el jutalomképpen, illetve büntetés gyanánt. Egy-egy kis tartomány sorsa nem okozott különösebb gondot. Meg aztán ezek a birtokok korábban is olyan nagyurak tulajdonában voltak, akik talán nem is jártak erre soha.

Nagyobb területről volt szó a Zentai csata után. Egész Magyarország sorsáról. Mert azt az udvar és a legfőbb haditanács, amelynek elnöke Savoyai Jenő volt, „fegyverrel meghódított tartománynak” tekintette. Még IV. Károly sem akarta elismerni a rebellis magyarok jogait Rákóczi szabadságharca után, s Magyarország déli részein sokáig szabad keze volt a hadseregnek. A visszafog-

lalt Temesi bánságot nem is akarták Magyarországhoz csatolni, hanem Erdélyhez hasonlóan önálló tartományá tenni. Katonai megfontolásokon kívül azonban a bizonytalan politikai helyzet is hozzájárult, hogy ezen a vidéken évtizedekig váratott magára az intenzív telepítés.

Jutalmat kaptak a határőrvidék katonái, amikor megkezdődött a vidék polgárisítása. Sőt, Mária Terézia ezen túlmenően még magyar nemesi rangra is emelt számtalan szerb, illetve „dalmata” tisztet, főként a tiszai kerületben. A katonák pedig megtarthatták korábban élvezett földjüket, amely most már a tulajdonukba ment át. Akik nem akarták alávetni magukat a városi hatóság-
nak Szabadkán és Zomborban, új települést alapítottak, például Nemesmiliti-
cset, mert részben nemesek, részben militárisok voltak. Eleinte haszonbért fi-
zettek, később pedig adományozás útján 40 ezer forinttal megváltották a tulaj-
donukba került birtokot.

A katonai erények jutalmazása még a régi idők szokásjoga volt. Mert amíg Rákóczi seregei valósággal éhen haltak, „a nemesi martalócok – Jászi Oszkár szerint – csak úgy megrohanták a fejedelmet birtokadományért. Abból, ami még elajándékozható – kérdezte Károlytól – mi maradt hátra? Hiszen szűkös helyzetének így is az egyik oka, hogy érdeme jutalmát mindenki időnek előtt kívánta, hazáját bérért, fizetésért, jószágért szolgálta”.

Nemcsak a jobbágyok, hanem a behozott telepések is összehasonlíthatatlanul kevesebb földet kaptak, mint a leszerelt katonák vagy pláne a nemesek. Idő kellett, amíg a földosztó urak megértették, hogy az így elosztott föld nagy része parlagon maradt, mert annyi volt, hogy tulajdonosa maga meg sem művelhette, vagy megszokta még katona korában, hogy nem okvetlenül kell birtokának minden darabját kihasználni.

S ezek az érdemek jutalmául szétosztott földek lettek aztán a föld nélküli szegények eltartói. Béresek, cselédek foglalták el később a jobbágy helyét az urak birtokán, akik a legmagasabb társadalmi rendhez tartoztak már, és senki sem emlékezett többé rá, hogy őseik közönséges martalócok voltak.

Az állandó hadseregek megszervezése, az általános katonakötelezettség vett véget annak a középkori állapotnak, amely a fegyverforgatást érdemnek tekintette, nem pedig kötelességnek. De mit változtatott ez a birtokában biztosan ülő uraság, és a kiszolgáltató föld nélküli ember helyzetén.

*

Amikor Ferenc József 1860. október 20-án kelt királyi diplomája visszahe-
lyezte alkotmányos jogaiba a magyar vármegyéket, Vajdaság megszüntetésére
és az anyaországhoz való visszacsatolására is sor került. A történelmi változás
viszonylag simán ment végbe. Isa Popović tartományi főnök átadta az újra ki-
nevezett Rudics József főispánnak a vármegye kulcsait és pecsétjeit, és ezzel a
megyei önkormányzat formailag is helyreállt. Szabadkán december 31-én,
Szilveszter napján rendeztek örömmünnetet, Zomborban pár nappal később,

mivel ide a hír megkésve érkezett. Elénekeltek a Himnuszt, a Szózatot – melyet az apatini német énekar magyar nyelven énekelt –, s már az első megyei közgyűlésen felirati indítványt fogadtak el. A feliratot a királyhoz egy bizottság szerkesztette meg, amelynek elnöke Isa Popović volt, a megszünt tartomány volt főnöke, s ebből a tényből következtethetünk az önkényuralom alatti magatartására. Nem lehetett sem kegyetlen Bach-huszár, sem elfogult szerb nacionalista, ha most az 1848-as törvények visszaállítását kérelmező bizottság épp őt választotta elnökéül. Valószínűleg a nemzetiségi béke jegyében járt el akkor is, most is, sőt, ezen túlmenően magyarbarát érzelmeit sem rejtette véka alá.

A felirat a kor barokk stílusában, a kötelező lojalitás hangján íródott, de ugyanakkor imponáló önérzettel. A visszacsatolásról szólva például ilyeneket olvashatunk a hosszú körmondatban: „. . . ez intézkedésben Ófelsége atyai gondoskodása, s a hű magyar nemzetet kiengesztelő legmagasabb szándékának további bizonyítékát látta.” Szóval, haragudott a nemzet, s a királynak ki kellett engesztelnie. Nemzeti jogait sem tartotta királyi kegynek a vármegye, hanem „Ófelségének koronás elődje által szentesített törvénynek”.

Azt sem titkolja a felirat, hogy a vármegye tudatában van, milyen okok készítették a királyt az engedékenységre. Kérelmét is ezzel a szinte fenyegető indokkal támasztja alá, további engedményekkel sürgetve, mondván: „Ófelségének Európa jelen válságos perceiben az özves birodalom nehéz viszonyaihoz képest tett kezdeményező intézkedése csupán átmeneti hidat képezend.” S ez igaz is volt. Mert amint a Monarchia helyzete kicsit megszilárdult, a király feloszlatta a magyar országgyűlést, s a vármegyék élére királyi biztosokat állított.

Gróf Forgách Antal főkancléllá lett, s a reakció s Bécs érdekeinek legfőbb védelmezője Magyarországon. Első dolga volt rendreutasítani a vármegyét, mert „törvényhatósági jogain messze túlhaladva Ófelsége jogait megtámadni merészelte”. De a bátor felirat aláíróinak: Isa Popovićnak, Latinovits Vincének, Mártonffy Károlynak, Millasin Jakabnak, Koczik Pálnak és Aszt Nándornak nem lett semmi bajuk. Tisztelettudóan, de szembeszálltak a királlyal, és a hajuk szála sem görbült meg. Különös kor volt. Próbálna valaki ma szembehelezkedni valahol egy uralkodóval!

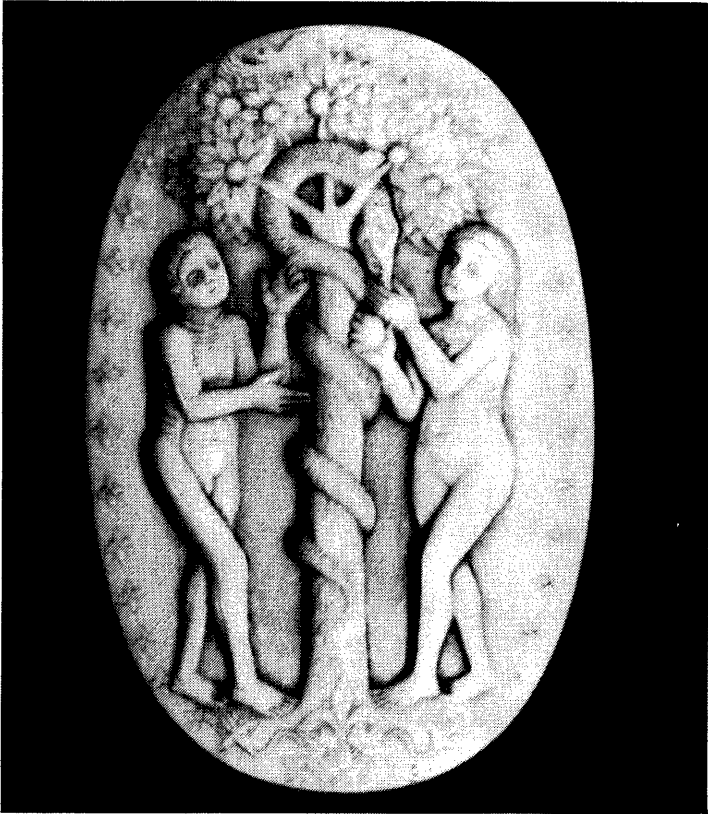
Persze, a közben megválasztott országgyűlési képviselők mandátuma megszünt. Pedig nem mindennapi politikai figurák nyerték el a voksok többségét. Külán például Jámbor Pál, a Petőfi ellen kijátszott Hiador lett képviselő, még hozzá gróf Erba-Odescalchi nagybirtokost buktatta ki. Pedig a szép nevű gróf bizonyára többet költött korteskedésre, mint a tízévi párizsi emigrációjából hazatért, kopott reverendájú költő.

Ómoravicán a nyelvész Ballagi Mórt választották meg, annak ellenére, hogy nem volt politikus, sőt, még a tetejébe Mór is volt. De a magyar nyelvfejléséről írt tanulmányokat, és szótárt szerkesztett, s a magyar nyelv előbbre viteleinek ügye olyan nagy és szent dolog volt, már magában véve politikai tett, hogy még a Krivaja völgyében is biztos sikert jelentett. Igaz, hogy négy évvel

később jött egy Vojnics, és simán legyőzte. De hol volt már akkor a nemzeti lelkesedés tüze! A kiegyezés előestéjén a választók is megfontoltabbak lettek, mivel a „haza bölcse”, Deák Ferenc is mérsékletre intett.

És türelempróba is volt a kiegyezésig tartó négy év. A függetlenségi párt megalakulására még várni kellett, és nem mindenki volt hajlandó várni. Aszt Nándor például, akit a szabadságharc leverése után minduntalan letartóztatnak, váratlanul állást vállalt, megyei főjegyző lett, amit az újabb kor történetírója, a fiatal Móricz Zsigmond is csak fejcsóválások közepette volt képes megjegyezni negyven évvel később.

De Aszt Nándornak lehetett igaza, mint egyébként mindenkinek, aki tudja, hogy a kellő pillanatban hova kell állnia, mert a kiegyezés évében már alispán lett, és nemsokára királyi ítélőtáblai bíró. Kipolitizálta a jövőjét!

Viktor Hohlenko: Ádám és Éva

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A FILOLÓGUSI VIZSGÁLÓDÁS IZGALMÁVAL

Szeli István: *Hosszú útnak pora*. . . Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

A szerző új, születésnapra – hogy kedvelt költőjének, Arany Jánosnak szóhasználatával éljek: évnapra –, a hetvenedikre megjelent könyve jellegzetesen Szeli István-i felépítésű vegyes kötet, amin azt kell érteni, hogy fejezetenként más-más területet – irodalmat, művelődéstörténetet, nyelvészetet stb. – ölel fel, s hogy tanulmányt, kritikát, cikket egyaránt tartalmaz, de ugyanakkor szemléletében és természetesen stílusában éppen úgy egységes, ahogy egységes volt az *Utak egymás felé* (1969), a *Történi történelem* (1981) vagy az *Erózió ellen* (1986) című, hasonló struktúrájú Szeli-kötet is. Amiben némileg más az eddigiekhez képest a *Hosszú útnak pora*. . . , hogy az előbbi könyvek „tárgyszerűségét és visszafogottságát személyesebb hangnem váltja fel”. A rendezőelv azonos maradt, „felismerhető – a szerző – szándéka, hogy értelmezze nyelvünk és irodalmunk, történelmi helyzetünk, nemzeti-kisebbségi kultúránk jelenségeit”, csak a hangnem – Arany János: „hangköre”! – más, mert immáron inkább magánemberként nyilatkozhat meg, mint tette azelőtt, amikor – úgy érzi – kissé „feszélyezettebben” szólhatott vizsgálódásainak a tárgyáról, személyi-emberi kapcsolatairól, olvasmányairól”. Megvallom, nem egészen értem, miért kellett néhány évvel ezelőtt „feszélyezettebben” szólni, s lehet most kevésbé feszélyezetten, személyesebben, de igyekszem méltányolni, tiszteletben tartani a szerző vallomásértékű megjegyzését, még ha – megvallom – magam nem is érzékelem a jelzett különbséget, legfeljebb annyiban, hogy ebből a kötetből hiányoznak a művelődéspolitikai, kulturális és oktatási kérdéseket taglaló közéleti írások, cikkek. Szeli István irodalom- és művelődéstörténeti dolgozatai között semmiféle hangnembéli különbséget, változást nem lehet, nem tudok felfedezni. Ugyanúgy a keresés, a filológusi vizsgálódás izgalma irányítja Szeli István tollát, mint máskor, ez jelenléti munkáinak értelmét, azzal az árnyalati különbséggel, hogy gyakrabban tűnik fel írásaiban, gonolkodásában a kétely, nemcsak arra vonatkozóan, hogy a filológus „araszoló mozgása”, megannyi apró lépése, kifelé vezet-e „abból az áthatolhatatlannak látszó százados ősbözőtől, amely szinte reménytelenül körülötte őt magát és témáinak java részét”, hanem tágabb értelemben is, hogy amikor „sokszor hónapok, sőt hetek alatt omlottak össze társadalmi szerkezetek, ideológiák, gondolati struktúrák, s velük

egyidejűleg igazságok, eszmék, esztétikai értékrendek”, akkor egyáltalán van, lehet értelme az efféle tevékenységnek, s lehet-e tartós igényű véleményt formálni, meg minek ilyesmivel foglalatostkodni, ami másban is óhatatlanul megfordult.

A kétely méltányos, a gondolkodó, a tudós ember becsületesességére mutat, de szerencsére alaptalan is, maguk az írások, a tanulmányok, kritikák és cikkek cáfolják és oszlatják el. Mégpedig függetlenül attól, hogy irodalom- s művelődéstörténeti tanulmányok fogalmazódnak meg tolla alatt, mint a *Korok, tájak, írók* fejezetben, vagy mint a *Közfelvételekben*, melyben író- és tudósportrékat rajzol meg, kivétel nélkül alkalomhoz kötődően, nyelvtudati vagy nyelvhasználati kérdéseket vizsgál, mint a *Nyelvi vártánban* teszi, vagy zömmel szláv szerzők könyvei kapcsán nyilatkozik az irodalmi és közösségi tudat jelentkezési formáira, érintkezési pontjaira és gyűrődéseire figyelmeztetve, ahogy a kötet *Könyvek közös gondjainkról* című zárórészében olvashatjuk.

Tematika szerint változatos, észrevételei alapján gazdag, eredményeit tekintve értékes könyv a *Hosszú útnak pora*. . . Mindegyik szelete külön figyelmet érdemelne, a recenzió terjedelmi korlátai és a recenzens érdeklődése folytán azonban az olvasónak meg kell elégednie két szöveg tüzetesebb taglalásával, a *Modellvázlat Vajdaság XVIII. századi kultúrájához s A filológia gyalogösvényein* címűekkel. Nem kevésbé azért is, mert ezeket érzem legreprezentatívabbnak Szeli István munkásságát illetően.

Mindkét írás a *Korok, tájak, írók* kezdő fejezetben található. Az elsőkben arra tesz kísérletet, hogy felvázolja azt a történeti modellt, amely Vajdaság népeinek szellemi kultúrájára jellemző a 18. században, ennek is utolsó harmadában. Jól tudván, hogy mennyire nehéz feladatra vállalkozik, hiszen olyan korszeletről van szó, melyben „annak minden lehetséges összetevője egyszerre van átalakulóban, születőben vagy pedig elhalóban”, de erre a modellre szükség van, mert olyan standard elemek fontosságára figyelmeztet, melyek „tiszteletlen tartásával kerülhető el, hogy bármelyik itt élő nemzet kisajátítsa vagy önkényesen értelmezze a vele együtt élő nemzetek kultúráját, művelődésének múltját”, s mert „csak így szavatolható a kultúrának az ideológiáktól és az efemer politikai érdekektől mentes objektív, tudományos igényeket kielégítő vizsgálata”. S ez az idézettöredék, melyben Szeli István nem az egyik nemzet kultúrájáról, hanem „a” kultúráról tesz említést, mindazokéról, akik ezen a földdarabkán élnek, most is, főleg zűrzavaros napjainkban nyer különös időszerűséget. Olyan ez a higgadt, okos tanulmány, mint egy aktuális vitacikk, amely nem csupán a VTMA *Vajdaság kultúrája és civilizációja* című elaborátum elvének mond ellent, nevezetesen annak a felfogásnak, hogy az itt élő népek „nemzeti-etnikai különneműségét” nem szabad külön-külön tanulmányozni, hanem kizárólag egységesen, összemosva, amit Szeli István joggal elutasít, tagad, mondván, hogy a tudományos igazság sohasem lehet káros, mérgező, kivéve persze ha a politika sajátítja ki a maga efemer igazságainak bizonyítására, hanem az akadémiai tervezet mellett szinte a legújabb szerb politikai, parlamenti „tudományos képtelenségekkel” is polemizál. Úgy hirdeti az egységet, hogy ezen belül a nemzeti sajtóságok teljes szuverenitásukban mutatkozzanak meg. Ezért keresi azokat a mutatókat, amelyek egyfelől az egységet, másfelől viszont a különbözőséget emelik ki, tudatosítják. A modell felvázolásához szükséges premisszák között említi Szeli István, hogy a „régio vizsgálatokor mindig szem előtt kell tartanunk, hogy az Európa kulturális struktúrájának a része, tehát azzal összefüggésben, annak szerves elemeként kell vele foglalkoznunk (szembesítenünk vagy párhuzamba állítanunk vele)”, továbbá hogy a „modell nem merev képlet”, hanem „folyton változó történelmi folyamat” függvénye, s hogy vajdasági kultúra nem egységében, hanem elsősorban összetevőiben, nemzeti kultúrák-

ban létezik, de azt sem szabad elfelejteni, hogy kultúrájának születésekor ez a terület európai „peremzóna”, ahol minden jóval erőlenebb, mint a központban.

Ennyiből is látszik talán, hogy Szeli István művelődéstörténeti vagy irodalmi jelenségeket vesz szemügyre, de sohasem mellőzi a történelmet. Egyik kötetének címe: *Történelmi és irodalmi párhuzamok* cím olvasható, interjúkötetét pedig *Így hozta a történelem* címmel jegyzi a bibliográfia. Vagyis: a történelem sohasem hiányzik látószögéből, mert ahogy a Kosáry-recenzió – *A történelem veszedelmei* – bevezetőjében vallja önmagáról: „nem történész, csupán az irodalom múltjában többé-kevésbé otthonos s a művelődéstörténetben is próbát tett kutató, gyakorló komparatista, akit azonban éppen ebbéli foglalatosságai készítetik arra, hogy nap mint nap konzultáljon a történettudománnyal”. Ez is ékes bizonyítéka annak, hogy Szeli István mindig mindent összefüggérendszerben kíván látni és bemutatni. Sava Babić könyvét – *Kako smo prevodili Petefija* – a Petőfi-filológia legkomplettebb idegen nyelvű darabjaként köszönti, Jan Kmet’nek a jugoszláv–szlovák szlavista kapcsolatokról írt munkájában viszont azt észrevételezi, hogy a szerző olyan korra alkalmazza az irodalom nemzeti kritériumát, amikor a nemzet tudat még ki sem alakult, a történelmietlen szemléletet rója fel. Fried István komparatista könyvében – *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmában* – is azzal együtt, hogy dicséri összeveteit, hiányolja a jugoszláviai magyar irodalom önelvűségének elismerését.

Nem hagyható szó nélkül, hogy a *Hosszú útnak porá*. . .-ban található alkalmi írások kivétel nélkül tartalmaznak olyan elemeket is, amelyek az általános érvényű megállapítások mellett a megírás pillanatához is kötik ezeket. A *Dositej-kommentárok* azt juttatja eszünkbe, hogy a nyelv kérdésében már akkor előtérbe került közösségformáló mozzanatot mennyire ma is élő funkció, azzal az árnyalati különbséggel, hogy kétszáz évvel ezelőtt szerb tudós veti fel, ma pedig – ugyanitt – nemzetiségek kénytelenek felemlíteni. A hetvenéves Penavin Olgát köszöntve említi, érdeme, hogy „igényeket támasztott önmaga, hallgatói” iránt. A nyolcvanesztendő Hecceg János köszöntésekor figyelmeztet, hogy nála itt nincs megbízhatóbb informátorunk a regionalizmus értelmezésében. A húsz éve halott B. Szabó Györgyről írva a kezdeményezés dicséretére utal, a szintén húsz éve halott Sinkó Ervin kapcsán pedig annak a sajátos irodalomfelfogásnak erjesztő hatásáról szól, amely tudósaink, íróink, tanáraink irodalomfelfogását meghatározta. Ennek legszebb konkrét példáját találjuk abban az írásban, melyben Szeli István a hatvanesztendő Bori Imrét köszöntve pályaképe felrajzolásának bevezetőjében Bori műközpontú irodalomszemléletét emeli ki meghatározó mozzanatként.

Ha összefoglal, ha áttekint, lényeges, elgondolkodtató megállapításokat tesz, de portréi, tanulmányai, cikkei mindig észrevehetően kötődnek a jelenhez, a mosthoz, anélkül hogy ez a szerzőnek külön észrevehető, tetten érhető szándéka lenne.

A *filológia gyalogsávevényein* című tanulmányában Tuboly László 1820-ban írt, eddig ismeretlen, szerelemföltétéről szóló, gúnyolódó poemavariánsát mutatja be. Nem lihegi túl a témát, de körüljárja, hogy azután olyan fontos kérdésre térjen rá, mint a szerzőségé, a szerzői tulajdonjog korabeli értelmezéséé, s ezek fényében mutatja be az író–műolvasó egykori viszonyát, s bepillantást enged a „két évszázaddal korábbi irodalmi élet bizonyos megnyilatkozásaiba”.

Szeli István a samobori múzeumból származó füzetet, melyben Tuboly László Zala megyei főszolgabírónak Poóts András 18. század végén írt szatirikus poemaváltozatát azon művek közé sorolja, melyek a magyar irodalmi kultúra megalapozásában kaptak fontos szerepet. Előkészítették a talajt az esztétikailag értékeőbb művek számára, iro-

dalmunk jelentős alkotóinak, akik – Petőfi, Arany példája bizonyítja – jó érzékkel mérítettek is az effajta művekből. A tanulmány szerzője külön foglalkozik Arany János a *Jóka ördöge* című munkájának és Tuboly *Házi kereszt* című, részben átmásolt, részben átdolgozott, „eredeti” munkácskájának összevetésével, megállapítva hogy a Poóts-féle vers, ennek variánsa Tubolyé, nyilván nem szerepelt Arany „forrásai” között, de a „*Házi kereszt* házsártos feleségének a figurájában, rajzának bizonyos részleteiben, külső és belső megjelenítésében és apró vonásaiban, az ábrázolás néhány eszközében, nyelvi és stílusában mégis mintha Judit asszony – az Arany-mű szereplője – egyféle ösképe képzene meg előttünk”. Külön kitér a „megfigyelés és az ábrázolás (látás – láttatás) mechanizmusának hasonló működésére”, bizonyítván így a költői szemlélet és ábrázolás folytonosságát, akárcsak Arany János költészetének szerves kötődését a magyar poézis szinte irodalom alatti előzményeivel. Ugyanakkor az sem kerüli el a figyelmét, hogy a 18. század végi s 19. század eleji szerb költészetben szintén honos volt a Poóts-Tuboly választotta műfaj és tematika, amit – ahogy Aranyék – a szerb romantika költője, Branko Radičević vesz birtokba a hagyatékából.

Ez a tanulmány mutatja számunkra azt a Szelei Istvánt, aki nemcsak értékeli minden adatot, hanem ezek között megtalálja az összefüggéseket, a felkészült, türelmes, gondolkodó filológust, aki törmelékből tud palotát építeni. Azt, akire teljes mértékben érvényes, amit ő egykori tanáráról, Hadrovics Lászlóról írt, akinek „különösen módszerezességét és filológiai gondosságát” értékelte, azt, hogy „bármilyen irodalomtörténeti, nyelvészeti vagy művelődéstörténeti témához nyúlt is, sohasem hagyta magát befolyásoltatni a tárgytól idegen szempontoktól”. A *Hosszú útnak pora*. . . s Szelei István egész tudóspályája mindenekelőtt ezt a tanulságot kínálja mindenkinek, aki erre a mostoha, de szép útra téved, és kitart makacsul dacolva mindennel.

GEROLD László

NOSZTALGIKUS KÉPEK

Szúnyogh Sándor: *Halicanumi rapszódia*. Válogatott versek 1963–1989. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Jó találkozni Szúnyogh Sándor életpályányi versválogatásával, melyben mintha Baranyai Júlia nyomdokain haladna a Muravidék költője: bizakodó melegséggel üdvözlí, himnuszozza a tájat.

Szúnyogh lírai énje más, egyszerűbb, problémamentesebb köröket rajzol elénk, mint más költőké. Számára a nyelv menedék és vigasz, a bizakodás forrása. Fényes égi jelek – szikraáradat, aranszárnyú madarak –, majd a természet életadó elemei teszik verseit. Tűz és víz, erdő, rét, élet és halál s nem utolsósorban a szerelem s a szeretet szálán létesít bensőséges kapcsolatot a tájjal: „A végtelen zöld tenger / egybeolvad lényeddel, / s indáival örökké / leköti távozni akarásod.”

Csakhogy a tavaszvárás vad izgalma ingatag. A kétely, a csalódás megfertőzi „az acélosztos álmok szövését”, s „mennydörgésként csattan a pillanat”. A gondolat betörése szétzúzza a szívfény harmonikus erővonalait: „Valamit kapunk / és elveszítünk önmagunkból, / amikor keressük létünk értelmét” (Két kezünk). Az idill lehetősége el-

vész, a gondtalan életöröm hasadozó szilánkjai közé halálképzetek sötét kavicsai csapódnak. „A pusztulás tengeréből ittam egy kortyot” – kezdődik az első szerelmes vers. A fény megtörik, homály, köd és a kedves szemében lakozó sötétség szegélyezi a mámor felé vezető utat. Az önnön halandóságára eszmélt ember szerelmében sem képes szabadulni a pusztulás, a halálraítélttség rémeitől. A két érzés egybefonódik, s őszi esték hidegében hol a szenvedély tüzetől (Libidó, Jöttöd, A boldogság ára, Őszi szerelem, Tested), hol az egyedüllét megkövesedett perceitől vacog a fog. A játékos évvédés ritka vendég (A csalfa szeretőnek, Örök mosoly). A kedves folyton távozóban levő alakja elsodorja a béke utolsó megállóit. Lankadatlan vágyával és akarásával az én ismét egyfajta végleteesség rabja lesz, mely olykor túlcsoorduló érzelmességgé fajul (Ha álom tengerén hajózol..., Virrasztás), máskor meg a gyűlölvé is imádlak állapotáig hevül (Leg). Amor távozásával megfakult a valóság, s a legfőbb erő, a szó sem az, ami volt, mert „ereje már nem hevít”. A Hajnali impresszió elégikus sorai ennek az állapotnak a legmélyebb pontjáról hangzanak: „Kökemény némaság / teremteni kell a mosolyt / az ereszről folyik a hideg vér / égető eszmék / összeszorított fogak / eltiport kacsajok / némaság”. A kiütéskeresés most is igény marad: „gránitkő némaság / és magány / így keresed utadat / az alvó ablakok alatt...”

A kötet nullpontját hamarosan lassú emelkedés, az én újbóli magára találása követi, noha hangja már nem határozottabbé. A gyógyulás jelei nyilvánvalóak: „Ajkamom helyett / mégis dal fakad” – szól a vallomás, hogy máris feltűnjön a költészet, a teremtés ismételt dicsőítése: „A vers agyagtáblái / nem férnek az aktatáskába / térdrehullva / áhítattal kell olvasni / a jövő ódáit / az esőzaj-strófákat / a lánycsók-sorokat / a pattanószikra szavakat / a gége-remegtető rímeket / a lábfarasztó ritmusokat / a kitapintható szókarakatokat.”

A sebek lassan gyógyulnak, az eszmények feltápaszkodnak a továbblépés akaratával. Mint földtörténeti korok megkövült misztériuma, vergődik és lélegzik előttünk a panon rög. A Tv-szerelem, az Olcsó élet, az Élettempó, a Fáklyavivők című versek helyzetleírása nem hagy kételyt, a költő hazafelé tart. Olykor még világsavargók boldog elszabadulásába bonyolódna, vagy verseivel bibelődik (Észrevétel, Vers), de most már egyre közelebb a Mura völgye.

Halicanum (Lendva) körbejárása csakis megtisztulással, a hazai hőesések fehérségével kezdődhet. A falvak, a források, a szőlőhegyek, a Feketeér kanyargó vize mind-mind nosztalgikus képek éltetői. S ha a régi táj változott is, ha szépségei megtörtek is, egy titokzatos erő gólyasorsra, „örökös visszatérésre” ítéli a vidék szülöttét, aki „kutyánál hüebb fia” e földnek.

Táj és idő – közös börtönben őrlődik. „Küszködnek az idővel” a dombok, a szőlősorok és a gerendák férgjei. Időlen csöndjük omlik, hasadozik, néptelenedik, mégis meleg borokat, éltető nedveket bugyognak a pincék. Óhagyományok és emlékek vizében fűrésztik a visszatérőt a szalmakontyos házak, az antik boros amforák.

Az idő árnyékában novemberek ősze bomlik élénk. Csak a megtalált nyugalom biztonságában lehet ilyen szép az őszi dő „kioszkos-tarkaságú” fényeivel és „levél-bazárjával”. S ami eddig többnyire az elmúlás jelképeként szerepelt, az most értéket vált. „Társra lett az ősznek az élet, / elszakíthatatlan konok társa”, s „valahol menekülni vágyik egy múlt világ”. Ez még akkor is biztató, ha már érezni a Téli nap „melegét”.

MOZDULATLAN ÁTMENET EMLÉKBE, SZEREPBE

Rakovszky Zsuzsa: *Fehér-fekete*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1991

Rakovszky Zsuzsa költészetére a szokásosnál jobban odafigyel a magyar verskritika. Ennek a (jogos) megkülönböztetésnek a okát Lengyel Balázsnak abban az egyszerű és meglepő megfigyelésében lehet megtalálni, miszerint „Rakovszky Zsuzsa mindent tud, amit egy költőnek tudnia kell. Szakmabelit és szakmán túlit”. Sok mindent rejt magában ez a megfigyelés. Leginkább valami megfeythetetlen ellentmondást. Egy ellentmondást, ami akár evidenciának is mondható. Már a kritikus kijelentése is erre utal. Nem kevesebbet állít, mint azt, hogy van valami „szakmabeli és szakmán túli”, amit egy költőnek „tudni kell”. Így, parancsolón. Például a költői hagyományról, a költői témákról, a versírásról magáról, a versírás eszköztáráról, a műfajokról, a műfajok történetéről, a versstiliztika és a prózastiliztika közötti különbségekről, a nyelvről, a szavakról, a szó és a mondat történetéről. . . Mindezt „tudni kell” a költőnek, még ha soha senki nem is kéri számon rajta. „Tudni kell”, ám ezért, ezért a sok tudásért nem jár dícséret. Mert végül is nem ezen a műveltségi tényezón múlik. Vagy csak részben. Megkülönböztetés sem illik emlegetni a költő műveltségi mutatóját. Ám igaz-e az, hogy nem ezen múlik? Meg hogy sértó a költő műveltségéről, tudásáról, széles körű („szakmabeli”) ismereteiről szólni? Persze, leginkább azért, mert mást kérnek számon a költőn, inkább a „szakmán túlit”. A kérdés mégis így hangzik: szakmabeli műveltség nélkül vagy alacsony szintű szakmabeli műveltséggel el lehet-e jutni a szakmán túli térségekbe?

Sok válasz adható a kérdésre, s minden válasz példával bizonyítható. Ám a válaszadás helyett fontosabb talán, hogy a kérdés éppen a benne rejlő ellentmondást erősíti meg. Ennek az ellentmondásnak termékeny megfeythetlenségét.

Rakovszky Zsuzsa költészetének „lírai érvényességét” dicséri Domokos Máttyás, „sűrített tartalmasságát”, „megbízható költői megfigyeléseit” Lengyel Balázs. Ha az „érvényesség”, a „tartalmasság”, a „megbízhatóság” megkülönböztető értéke ennek a költői teljesítménynek, és ehhez nem férhet kétség, akkor vajon mire alapozható, mivel bizonyítható ítélet ez, a költői élmény vitathatatlan átéltségével és mélységével, tehát a megélttség bizonyosságával, avagy a költő szakmabeli és szakmán túli tudásával? Ha van lírai érvényessége ennek a költészetnek a gazdagon termő és sok „igazi” lírai tapasztalatból sok jól „megcsinált” verset termő magyar költészetben, akkor ezen az igencsak naiv, közhelyes, megkopott kérdésten túl van Rakovszky Zsuzsa versében, a *Tovább egy házzal* (1987) című második és a mostanában olvasható *Fehér-fekete* című harmadik versfüzet írásában valami rendkívüli is, valami szokatlan, bár jól ismert, valami félreismerhetetlenül más és mégis az elődökével rokonítható megkülönböztető jegy.

Ennek bizonyítására és a fenti kérdésekre válaszjavaslatként álljon itt egy minimális „verstörténeti” megfigyelés. Hosszú évekig tartott a magyar költészetben (is) a versszerűség hagyományos eszköztáranak lassú kiiktatása a költői gyakorlatból, a versműfajok felismerhető jegyeinek minimálisra csökkentése. A sokszor látványos kihagyások, a szakmabeliről való megfeyedkezések a költői életművek fordulatait, új szakaszait hozták. Arra is van bőven példa, hogy a hagyományos versszerűség megőrzése az ironikus közlés eszközüvé tette a rímet és a ritmust. Egy új „verskülső” született az utóbbi egy-két évtized magyar költészetében és a lebontások meg kihagyások után megmaradt egy „maradék”-vers, az elhanyagolt külsejű vers, ami természetesen nem feltétlenül sza-

badvers, hiszen a mostanában írt szonettek legtöbbje is ilyen szándékosan elhervasztott „maradék”-szonett. Ebben az elhanyagoltságában a versnek a költészet ösztönös önvédelme figyelhető meg az egyre fokozódó közönnnyel, a mind gyakoribbá váló kiutasításokkal szemben. Mintha így lázadt volna fel a vers a mindig működő verstani, stilisztikai, műfaji szabályozók ellen a lírai közlés szabadságáért, gáttalanságáért, szárnyalásáért. Óriási lehetőségeket nyitott meg ez a megtisztítási folyamat („Egy talált tárgy megtisztítása”). Legalábbis látszottak ezek a lehetőségek. Menedéket jelentettek, kiutat az egyre mélyülő (lírai) válságtudatból. Esélyt a vers számára még akkor is, ha a sok megtisztítás, elhagyás és kihagyás után a maradék igencsak kevés volt, egyetlen jel csupán, a hasonlatnak csak egyik fele, máskor csak a hasonlító kötőszó, a költői kép valamely minimális jelére csökkentett részlet. Így közelebb kerülhetett a költői gyakorlat a lényeghez, megközelíthette a kimondhatatlant, vagy éppenséggel nem költői (nem lírai) kézmozdulatok birtokába jutott, és így kaput nyitott akár az ellopott és elfeledett költői formák felújítása, akár a próza felségterületének hitt narráció és ironia (meg ennek változatai) előtt. A lényegig lecsontozott, megtisztított vagy újra felfedezett, kopott, aranyszínű lírai műfajok mind sorra a „maradék”-vers változatai. Ezekkel a versformákkal a költészet a létezés rettenetének falába ütközött, és az ütközés utáni bénultságból a fanyar humor, a hátborzongató nevetés hullámain tért vissza a közlés, a költői beszéd, a „verscsinálás” eszköztárához. S ott, nagy meglepetésére, mérhetetlen gazdagságra lélt. A versszerűség eszközeinek, a versformák és -műfajok gazdag (műzeumi?) gyűjteményére. Egy egész költői hagyományvilágra, amelyet a „maradék”-vers tapasztalatainak birtokában újmódin kezelni lehetett.

Ennek a verskezelésnek egyik változata, egy különös, a lecsontozott vers utáni bőség, a telített költői képek, a végigmondott hasonlatok, a pontosan elhatárolt verstárgy jelenségei figyelhetők meg Rakovszky Zsuzsa költői gyakorlatában, leginkább pedig abban, hogy ő valóban mindent tud, „szakmabelit és szakmán túlit”, amit a költőnek „tudni kell”.

Rakovszky Zsuzsának már említett második kötete is, mint az új kötet, a címadó verssel indul. A címadó versek a kötetek élén; ennyi elég ahhoz, hogy e versekben külön jelentőséget keressen az olvasó. Az egész kötetre érvényes hangot, nézőpontot, a szelektálás aspektusait is.

A Tovább egy házzal című versben a kötet meghatározó alapjelentését az „Ami szilárd volt, végleges volt, / kitöltött tér – ezentúl élőként élő testbe / épül és időbe” sorok adják meg, még pontosabban ezt az átmenetet összefoglaló költői kép, az „átlakom emlékemmé”. Egy köztes helyzet tehát, megőrzése az élménynek, az időnek és a megőrzés által az elmozdítása minden véglegesnek. A tárgyak és az élmények, amelyek jelenvalóságunkban még vannak, de már elmozdultak, kimozdultak szilárdságukból, és beléptek az emlékké alakulás bizonytalanságának térségeibe. Egy mélységesen türelmes pesszimizmus hatja át ezt a situációt, annak szívet tépő megélése, hogy az élmény és a létezés óriási pillanatai azért nagyok és emlékezetesek, mert „eddig még nem” és ezzel együtt, egy időben „többé soha”, tehát mert nem következnek semmiből, és nincs folytatásuk. Se befejezésük. Csak a helyszín van meg változatlanul, majdnem cinikus ittlétében, és a jégszekrény, a mosdó, a fürdőkád, az ajtó, a két pohár, minden más bevonul a védhetetlen és ártatlan átmenetbe, a még nem és a többé soha közötti emléktérbe. Így rajzolja meg Rakovszky Zsuzsa a Tovább egy házzal kötet verseinek alap helyzetét, és ebben a mozdulatlanságában is átforrósult átmenetben („átlakom emlékemmé”) helyezi el a kötet „sűrített tartalmasságait” érzelmi gazdagságát és telt eroti-

káját, és persze azt az asszonyi aspektust is, amit a költő magáénak tud, és fölénynek tekint, nem veszedelemnek.

A *Fehér-fekete* kötet címadó és kötetnyitó verse is egy (hasonló) köztes állapotot fogalmaz meg, már nem a pesszimizmusba hajló emléktermő átélés, hanem az intellektuális választáskényszer területén. „Minden úgy jó, ahogy van: / ez a szem nézete. Holott az agyban / egy végtelen védő- és vádbeszéd / folyik egyszerre s szortírozza szét / – melyik ki mellett szól – a képeket.” Amott az átélés emlékké mozdulatlan átmenetisége, itt a „csont-jég laboránsdó”, „a fehér-fekete logika”, az „érv-ellenérv” mérlegelése a képek között, a választást megelőző senkiföldje, az intellektuális átmenetiség. A pitypang és a patkány közti választás képtelen kényszere. A nem lehetséges választás. Amiben nem is a döntés zsarnoksága a legfontosabb, hanem az „egész-igen, vagy az egészre: nem” helyzet maga, a rejtély, a megelőző pillanat homályossága és gazdagsága, a félelmet és örületet termő átmenetiség. Ebbe a rejtélybe és homályba épülnek a kötet versei, azzal a halvány reménnyel, hogy az „egyre szennyezettebb szókészletek” automatizmusából még kibontható „A reggel és a rózsa, a harmat és a hála”. Ám ennek a kibontásnak leküzdhetetlen ellenérve már nem a mondhatatlan, nem a némaság, hanem az irónia. Az irónia, amibe beleütközik minden lírai élmény. A kimondott élmény is már csak ironikusan tapasztalható és kezelhető. Mint gyerekkori papírhajó emléke, mint a Lakásmúzeum két egymásra vetített verse, a két szabadság képe, a múltat felőrlő, majd a múltat („a polgárt”) leporoló szabadsága, a Mint és Mintha című versek „köztes állapota”, melyekben „Mintha egy langyos, átlátszó öröklét / lakná két szó között a senkiföldjét.” Mindez mint „Gombostű lány iszapban”, a vég nélküli süppedés, a lassú eltűnés, a végleges megkopottsága szellemnek és testnek. Ez utóbbiból egész arcképcsarnokot formál Rakovszky Zsuzsa a kötet második felében, a Hangok című ciklusban. Mint a gombostű, iszapba süllyednek itt lassan életek és sorsok. Jóbé, az öregasszonyé, a bukkoti diktátoré, a szép utasnéé, az elhagyott lányé, a kövér asszonyé, a profétáé, a narkománé, a rossz házasságban élőké, a sörivőké, a trónfosztott királynőké. . . Mind egy-egy első személyű vagy egyszemélyes „megvívott szabadság”, amit „a már végleges otthontalanság / tágas tele és dermesztő tere” jár át. Ezek mind szerepek persze, a mozdulatlan átmenetiség lírai helyzetének objektivizálása lehetséges és mintaértékű sorsokban, életrajzokban. Ezek a szerepvallomások mind egytől egyig arról szólnak, hogy „minden sötétebb lesz idővel”, hogy „a szabvány szenvedésben mind egyformák leszünk”. Van egy sémája ennek a süppedésnek az iszapba, valami könyörtelenül működő isteni vagy sátáni minta, ami nem hagy választatot, hiszen „fontos ügyeiben nem dönt szabadon az ember”. Ez a szabvány, ez a minta, ez a séma, miként az „egyre szennyezettebb szókészletek”, kötelező érvényű, nem hagy kiutat, még a „pár mégis-négyzetméternyi” szabadságot sem teszi kivívhatóvá.

Ennek az élménykörnek a közlését Rakovszky Zsuzsa a „maradék”-vers nyomán felfedezett szakmabeli ismeretek gazdagságával fogalmazza meg, pontosan kidolgozott verssorokban, korrekt módon elhelyezett rímekkel és jambusokkal, hiánytalan mondatokkal, befejezett képekkel. A szakmabeli tudás így fordul át „szakmán túliba”, amiről nagyon nehéz, talán nem is lehet megmondani, hogy milyen természetű. Az ésszerűségnek, a felvilágosult verscsinálásnak olyan területei ezek, ahol a költő, ha ad magára, kötelezően ölti fel az irónia ruházatát, mert annak a mozdulatlan átmenetiségnek, annak a köztes állapotnak a megfogalmazása, ami a *Tovább egy házzal* kötetben és a *Fehér-fekete* címűben is jelen van, ott az emlékek, itt az intellektus fogalomkörében, nem is lehetséges másként, mint az iróniába rejtett feloldhatatlan ellentmondás, a válasz

nélkül hagyott kérdés formájában. A műveltség, a költői műveltség magas szintje alighanem nélkülözhetetlen az ilyen költői vállalkozáshoz. Bár nyilván nem ezen múlik.

BÁNYAI János

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Tanyaszínház '91 – Nem ahhoz képest-előadás az idei Tanyaszínház alig egy óránál valamivel hosszabb estje. Ugyanis nem ahhoz képest kell méltatni, elnézően írni róla vagy túllihelve dicsérni, hogy jócskán megkésvé – nem nehéz elképzelni, mi- és hányféle problémával kellett szembenézni és megküzdeni, melyek között a hagyománytól eltérően a nehéz anyagi helyzet bizonyulhatott a legkönnyebben megoldhatónak –, de mégis sor került megtartására. Vagy hogy ismert, már affirmálódott színészek helyett, ahogy ez az utóbbi több mint tíz évben gyakorlattá vált, lényegében teljesen kezdőkkel, leendő, tanulmányaikat most kezdő színiakadémisták közreműködésével készült, olyanokkal, akik között a néhány apróbb és egyetlen főszerepet játszott, a *Légy jó mindhalálig* Nyilas Misijét megformáló Magyar Attila nagy tapasztalatúnak tekinthető. Semmihez sem képest ilyen vagy olyan az idei Tanyaszínház, hanem önmagához képest igen jó, ahhoz a feladathoz képest, amit ez a fontos alkalmi, de évi rendszerességgel működő színházi intézmény egykor magára vállalt, igyekezett teljesíteni és teljesített – színházat vinni oda, ahol ilyesmi sohasem vagy csak nagy ritkán volt. Kétségtelenül azonban örülni is kell, hogy volt erő, elsősorban persze Soltis Lajosban, minden őstanyaszínházi közül a legkitartóbban, no meg a mellé társult kezdőkben, hogy volt bátorság, elszántság itt, de főleg most olyan vállalkozásba fogni, amire éppenséggel nem alkalmas az idő, nem megfelelőek a körülmények – színházat csinálni. Kinek? Minek? Ez most hősibb tett, mint előtte bármikor lehetett, ideszámítva még a kezdet legkezdetét is.

Vérbeli tanyaszínházi est részesei voltunk ezúttal, szeptember 13-án pénteken Kavilón, akkor is, ha a műsor nem volt olyan tömény, mint az előző években, s ha talán az érdeklődés némileg szerényebb volt is.

A darabválasztás igencsak megfelelő. Az öt jelenet, egy Hans Sachsé, négy pedig ismeretlen szerzőtől való, a legalkalmasabb mind a kezdők számára, mind pedig a szinte minden hagyományos színházi keretet, körülményt nélkülöző helyszínhez, ahhoz az üres térhez, amelyen csodának kell történnie: a néző színházat lát ott is, ahol más sincs előtte, csak néhány színész. Jól emlékezünk még rá, a kezdet kezdetén adtak elő néhány jelenetet a Tanyaszínházban. Talán ez az igazi tanyaszínházi forma, mondhatnánk, bár tudatában vagyunk annak, hogy évről évre lehetetlen csak jeleneteket közönség elé vinni, szükséges volt egész estét betöltő darabokat is műsorra tűzni.

Szerencsés a jelenetek műfaji megválasztása is. Vásári komédiák, melyek problematikája igencsak közeli lehet mindenki számára, ahogy egy Boccaccio-novella is közeli és mulatságos. De szerencsésnek mondható a jelenetek műfaja azért is, mert nem igénylik az árnyaltabb színjátást, a mesterség fortélyait ismerő, alkalmazni tudó színészek közreműködését.

Egyenesen akár tanyaszínházi műfajnak is mondhatnánk a vásári komédiák közé sorolható jeleneteket, a Tanyaszínház földporondján faluvég-színháztermében ugyanis egészen másféle színjátszás érvényesülhet, mint a kőszínházakban, a dobozszínpadon. A Tanyaszínházban nincs, nem lehet – mert a tér tágas, a hang elveszik, a láthatóság meg esetleges, sok mellékkörülménytől függ – színészi aprómunka, sem hangban, sem gesztusokban. Itt romantikus szélességükben térnek vissza a színész mozdulatai, itt kiabálni kell. Nincs alig észrevehető fintor, nincs suttogás. Csak szélesség és erő van. Effektusok vannak. Szembetűnőek, erőteljesek, harsányak. Úgy, ahogy a – színhely mellett – a műfaj is igényli.

Pontosan ilyen tolmácsolású az idei Tanyaszínház öt jelenete. A színészek inkább akrobaták, cirkuszi bohócok, mint színészek. De ilyennek végtelenül ügyesek. Remekül, önmagukat nem kímélve tudnak esni, cserélik fel a tartalmi cselekményt a fizikai cselekvéssel. Itt a test, a gesztusok beszélnek, szórakoztatnak. És ebben segít egy kiváló ötlet: a színészek mellett főszerepet kap egy néhány méteres vastag kötél is. Ez köti egymáshoz a szereplőket, akadályozza meg szétválásukat, gabalyítja őket kupacba a tartalmi vonatkozásoknak, kapcsolatoknak megfelelően. Istráng-színház. S ebben a kötelékeket jelentő kötél egyben a fizikai cselekvés meghatározója, irányítója is. A gyerekek közül hárman különösen ügyesnek bizonyulnak: elsősorban Magyar Attila, majd Erdélyi Hermína, aki kiváló komikai tulajdonságokat sejtet, és Mezei Zoltán. De nincs színészi tehetség nélkül Illés Gabriella, Tényi Edit, Káló Béla és Vukosavljev Iván sem. Kivétel nélkül mindannyiukat dicséri, hogy felismerték s elsajátították a sajátos tanyaszínházi játéktílust, ügyes mozgásúak, s többnyire jól mondják a verses szöveget. Az első három ennél többet is nyújt a Soltis Lajos irányításával készült és munkáját dicsérről előadásban.

A nehéz körülmények talán egy újabb lelkes csapatot kovácsoltak össze, amelyre néhány évig számíthat a mindannyiunk számára annyira fontos Tanyaszínház.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

IN MEMORIAM
NÉMETH LAJOS
(1929–1991)

Egyazon napon két helyről érkezik gyászjelentés. Az egyikben csak a hátborzongató tény: Németh Lajos, 1929. XII. 4.–1991. IX. 4., majd a temetés időpontja és Kosztolányi négy sora:

*A hosszú, néma, mozdulatlan ősz
aranyköpenybe fekszik nyári, dúsz
játékai közt, megvert Dárius,
és nem reméli már, hogy újra győz.*

A másik gyászjelentésben a név s alatta a rangok és titulusok sokasága, a Magyar Tudományos Akadémia tagságától kezdve a Svéd Királyi Művészeti Akadémiáig, majd a díjak, kitüntetések s a végén az igaz megállapítás:

„Személyében a magyar művészettörténet-írás kezdeményező és példamutató művelője, az egyetemi művészettörténeti oktatás megújítója, a kortársi kultúra, a művészet és a tudományos közélet ösztönző egyénisége távozott korunkból.”

Farkasrét, szeptember 19-én, 15 óra. Csendes, napos délután, az őszi szomorú színei játszadoznak a fán, némán haladunk a koporsó után. Németh Lajos barátja és tanártársa, Kovács Péter a halál után is élő műről beszél. Igen, ha majd elkészül Németh Lajos munkáinak bibliográfiája, akkor teljes egészében látni fogjuk e hatalmas életművet, a mai magyar művészettörténet minden bizonnyal legjelentősebb alakjának opusát, de korszakokat feldolgozó monográfiáit, a festői életműveket a szakma számára is prezentáló könyveit eddig is valamennyien ismertük és becsültük. A századforduló magyar művészetéről írt két hatalmas kötetét éppúgy, mint Csontváry- vagy a Kondor Béla-tanulmányát. S nem feledkezhetünk meg *A művészet sorsfordulója* című kapitális munkájáról sem.

S nekem most az is eszembe jut, milyen nagy lelkesedéssel buzdított múltunk feltárására, s hogyan örült azoknak az eredményeknek, amelyek itt, a Vajdaságban születtek. Hallom szakmai tanácsait, melyek nélkül talán meg sem születhetett volna a vajdasági építészeti szecesszióról szóló könyv. Az ő segítségével is folyó kutatásaink eredményeit minden további nélkül emelte be saját összefoglaló munkáiba, s így mentette meg a feledéstől pl. Streitmann Antal s Pechán József festői munkásságát, az építészek népes táborából pedig Raichle J. Ferencet.

De nemcsak a művészettörténet iránt vonzódott oly nagyon, hanem a modern művészet iránt is. Irányításával kezdtük szervezni 1962-ben Kondor Béla szabadkai grafikai kiállítását, amelynek megnyitója 1964 szeptemberében volt, s amelynek katalógusa éppen Németh Lajos értékelő szavait őrizi. Ugyancsak Kondor Béla művészete hozta őt Szabadkára 1985 júniusában is, amikor ki más, mint őt kértük meg ennek az immár retrospektív kiállításnak a megnyitására.

Tiszteltük, becsültük, s ennek jele, hogy több írása megjelent a Hídban is, és arról sem feledkezhetünk meg a búcsú perceiben, hogyan lelkesedett pl. a Forum Könyvkiadó képzőművészeti sorozatáért, s fáradozott azon, hogy az egyetemes magyar képzőművészet is végre tudomást vegyen pl. egy Hangya András, Oláh Sándor vagy Nagypáti Kukac Péter munkásságáról.

Legutóbb egyik gondolatát a 6. pancsovai jugoszláv szobrászati kiállítás katalógusa is hozza. Ezen a kiállításon Németh Lajos a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének elnökeként kívánt itt lenni, de erre az eseményre már nem jutott el. Lélekben viszont minden bizonnyal itt volt, mint ahogy azon a kiállításon is, amelyen Csiky Tibor szobrász munkásságát mutattuk be, s amit az akkor még élő szobrász költőként megfogalmazott gondolatával zártunk:

JEGENYÉK
eresztenek gyökeret
itt a földbe
az ég felé
EGYENESEDNEK

Bela DURANCI

HANGULATLENYOMATOK

Dudás Sándor és Viktor Hohlenko kiállítása – Képzőművészeti Találkozó, Szabadka

Két, egymástól első pillantása távol álló világ, két eltérő alkatú, magát különböző műfajokban megmérettető alkotó, Dudás Sándor topolyai szobrász és Viktor Hohlenko egyesszai éremművész találkozása a szabadkai Képzőművészeti Találkozó kistermében megrendezett kamarakiállítás. Noha más égtájak levegőjét szívták magukba, művészetükben mégis van valami ősi rokonság, valami manapság drámainak ható üzenet. Portréjaik, amelyek az ábrázoltról, de az ábrázolóról egyaránt sokat elárulnak, ezek a finom művű, eltűnt idők nyugalmit hozó érmek s ezek az olykor ironikus, cinkos fintorral készült, de mindenkor mély emberszeretetről tanúskodó kisplasztikák az emberi nemre jellemző, történelmi múltra visszatekintő törekvéshez kapcsolódnak: az egyén számára azokat az azonosulási lehetőségeket keresik, amelyek megengedik, lehetővé teszik saját értékeinek kibontakozását, személyes küldetésének megtalálását.

Különböző műfajokban keresik a megmérettetés lehetőségét, mondtuk, mégis e tekintetben is van bennük valami közös, hiszen éppen az érem és a kisplasztika a szobrász legközvetlenebb műfaja. A kis méret általában lehetővé teszi, hogy egy-egy művet „egyszerre” mintázzon meg, s ezáltal a tárgy nemcsak a művészi gondolat hordozójává, de egy pillanatnyi érzelmi állapot, egy hangulat lenyomatává is válhat.

Nem kimondottan szívderítő dolog, ha egy szobrász kényszerből, munkafeltételek és nagyszabású megbízások híján készíti apróságokat, de adott esetben van ebben valami jó is, ezen apróságok nélkül ez a kiállítás elveszítette volna meghitt hangulatát. S különben is, noha Dudás saját bevallása szerint nem kisplasztikusnak készült, ezek a művek mégis tevékenységének lényegét mutatják. Szobrai, groteszk kisértői tisztá, emberien meleg szívetet képeznek e didergő világban. Ami e kisplasztikák közös sajátja, az az olykor groteszkbe hajló ironikus, cinkos, de sohasem kaján fintor, amellyel a kiszemelt modellek lényegére rátapint. Éppen ezért ezeken a szobrokon az anyag másodlagos hordozó. Ez a helyenként precíz, másutt elnagyolt kidolgozás inkább azt a benyomást kelti, hogy az alkotó sietett, hogy minél frappánsabban megragadhassa a modellre szerinte jellemző vonásokat, arckifejezést. Ezek a munkák immár nem a portré-szobrászat hagyományai szerinti hűvös távolságtartást, a modell objektív megőrkítését célozzák. Dudás a barátait, a számára fontos és értékes vagy csupán érdekes embereket mintázta meg úgy, ahogyan ő látja a velük való személyes kapcsolatban. Létrejöttük olyannyira az alkotó hangulatától függött, hogy a szobrok soha nem megbízásra készültek, s nagy részüket sem a modell, sem más nem kaphatta meg, és máig is a művész tulajdonában vannak. Bár különféle emberek portréit készítette el, művésztársakét, barátokét vagy éppen „csak” Topolya jellegzetes figurájának, Parittya Misinek a mását, ebből az együttesből mindig elsősorban Dudás személyisége bontakozik ki, s talán ennek köszönhetően ez az együtt tartott és hosszú idő után először így és együtt kiállított kollektív mintegy főfeladatként visszahat rá és erősíti ezt a művészi pályát.

Viktor Hohlenko, ennek az eredetileg festőművésznek készülő éremművésznek a munkáiban valószínűleg a művészetekben kevésbé járatos közönség is ösztönösen megérzi a művészet ősi hivatásának beteljesülését, a forma-tartalom-funkció szerves egységét. Közérthetőbben fogalmazva: azon túlmenően, hogy általában valamire használhatók (hiszen érmei medálokba, fülbevalókba vagy gyűrűkbe zártak), még igen szé-

pek is. Érmeinek nagyobb része mély vallásélményből született. Benne van ezekben az ábrázolásokban a középkori orosz ikonfestészet megközelíthetetlenül, fenséges, zordon szépsége, a mélyértelműség élménye csakúgy, ahogyan Andrej Rubljov és társai művészetében is megvolt. Valami delejesen ható antikvitásiszünetet és mély vallásosság sugárzik ezekből a miniatűr érmekből, amely bennünket is rabul ejt, amennyiben felocsúdunk abból a csodálatból, amelyet az kelt, hogy Viktor Hohlenko errefelé merőben szokatlan anyagokba, gyöngyházba, kagylóhéjba, féldrágakövekbe, elefántcsontba vagy éppen az ámbráscect fogának egy szilánkjába vési istenanyáit, Krisztusait. Alkotásai a nemesfém, a féldrágakő megmunkálásának diadalai az anyag felett, s e mívesen megmunkált figurák a lágy líra és a nyers erő együttes, egy műben történő megszólaltatását reprezentálják. Viktor Hohlenko olyasmit művel, amire manapság csak a megszállottak képesek, hiszen a megszerzett-megszenvedett tudást úgy istenigazából becsületesen formába önteni egyre kevésbé általános. Megrendelésre készült portréi vagy „szabályos”, ikon jellegű ábrázolásai mellett valódi, a szakmai virtuozitáson túlmutató értékeket alighanem ikonparafrázisai jelentenek, amelyek mélyen és tiszteletteljesen kötődnek ugyan az eredeti mintákhoz, mégis ezek a csontba vésett kompozíciók modernebbek, oldottabbak, eltűnt belőlük a festményhatás, a merevség. Mária finoman oldalt hajló alakja, Ádám és Éva ágakkal közrefogott alakpárja már átlépett a kánon-szabályokon. Krisztus alakjában a magányos, kiszolgáltatott, szenvedő ember kap hangsúlyt, Ádám és Éva alakjában pedig a bűnbeesés drámája elégiává szelődül, s ezáltal válhat Viktor Hohlenko művészete a szakmai virtuozitáson, a hihetetlenül fegyelmezett mintázás kiváltotta csodálaton, az áhítatosan formált szabályosságon túl melegen emberivé, élővé.

NÁRAY Éva

Viktor Hohlenko kispasztikái (bronz)

KRÓNIKA

MŰVELŐDÉSI RENDEZVÉNYEK – A viharos idők ellenére szeptember folyamán számos művelődési rendezvényre került sor. Ezek legtöbbször központi témája a 150 évvel ezelőtt született Laza Kostić munkásságának értékelése volt. A Matica srpska Könyvkiadó megjelentette Mladen Leskovac *Laza Kostić* című monográfiáját. A Vuk Stefanović Karadžićról elnevezett tršići rendezvény is ennek a jubileumnak a jegyében telt. Számos jelentős művelődési esemény mellett a zombori Népszínház bemutatta Radoslav Zlatan Dorić színjátékát, amely Laza Kostić elképzelt utolsó zombori napjáról szól. A Dositej-napokon – melynek megnyitójára a Hopovo-kolostorban került sor – a számos fró-olvasó találkozó, irodalmi és képzőművészeti rendezvény során többek között Laza Kostićra is emlékeztek.

Karlócán huszadik alkalommal tartották meg a Brankovo kolót, amelyen három hét alatt mintegy hatvan irodalmi, zenei és képzőművészeti eseményre került sor. A legnagyobb szerb romantikus költőnek, Branko Radičevićnek szentelt napok idején – Nenad Grujić költő szavai szerint – „Karlóca a művészet menedékhelye volt, talán az egyetlen hely, ahol az emberek nyíltan egymás szemébe nézhettek”.

A mai időkben szokatlan téma körülmények között vállalkoztak a Stražilovói Találkozók résztvevői. Jeles frók, költők, irodalmárok Hogyan vidítsuk fel az irodalmat címmel tartottak beszélge-

tést. A nevetés tiltakozás a tragédia ellen, az irodalom pedig az irracionális erejével egy valóságos túli világról szól – indokolták meg témaválasztásukat a szervezők.

Kevesebb résztvevővel, mint a korábbi években, és csak egy külföldi íróvendéggel, de megtartották az idei Kanizsai Írótábort. A tanácskozás témája, amelyet tavaly határoztak meg, és egy év alatt ugyancsak megnőtt az időszerep, a tűz volt. Az írótábor alkalmából megnyílt Szilágyi Gábor tárlata, bemutatkozott Vrábel János népművész, és a közönség megtekintette Slavko Matković, valamint Siflis Zoltán és Erlauer Csaba rövidfilmjeit. Az frók részt vettek a szokásos fró-olvasó találkozókon, valamint megemlékeztek Laza Kostić, Ferenc Ferenc, Miroslav Antić és Majtényi Mihály munkásságáról.

Ugyancsak Laza Kostićra emlékeztek a szeptember 21-én Kishegyesen megtartott Csépe-emléknapon. Itt Dávid András méltatta költészetét, míg Utasi Csaba Majtényi Mihály frói pályáját tekintette át, Radmila Marković Kishegyés történetét ismertette, Bori Imre a hetvenes Szeli Istvánt, Juhász Géza pedig a szintén hetvenesztendős Urbán Jánost köszöntötte. A Csépe-napon az idején is kiállították a Forum-könyveket, valamint megnyílt Andruskó Károly zentai festő és litográfus tárlata.

Szabadka hatszáz éve alkalmából nagyszabású kiállítás nyílt a múzeum galériájában. Ma-

gyar László, a Történelmi Levéltár munkatársa hazai és külföldi kutatásainak eredményeit mutatta be a közönségnek. A prezentált dokumentumokból megtudhatjuk, kik voltak a legjelentősebb egyéniségei a város művelődési életének, és melyek voltak a legjelentősebb események Szabadkán az elmúlt hatszáz évben. A kiállítás második része a város névváltozatait dolgozza fel, míg a harmadikat Iványi Istvánnak, Szabadka történetírójának szentelték.

SZELI ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE – Dr. Sze-li István egyetemi tanár, akadémikus hetvenedik születésnapja alkalmából ünnepséget rendeztek az Újvidéki Színházban. Sze-li Istvánt Hornyik Miklós köszöntötte, Bányai János irodalomtörténeti és filológusi munkásságát méltatta, Vékás János pedig pályájáról beszélt vele. Az Újvidéki Színház színművészei szemelvényeket olvastak fel műveiből.

Tanítványai és tisztelői Sze-li Istvánt Zentán és Szabadkán is köszöntötték.

MEGEMLEKEZÉS CSUKA ZOLTÁN-RÓL – Csuka Zoltán születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából Érden siravató ünnepeket tartottak. A költő, műfordító, a délszláv népek irodalmának jeles tolmácsolója sírjánál Herceg János, Czine Mihály és Mák Ferenc emlékezett rá és méltatta munkásságát. Az érdi könyvtárban irodalmi délutánra került sor, amelyen többek között France Prešeren, Jovan Jovanović Zmaj, Vuk Karadžić, Gustav Krklec, valamint Csuka Zoltán verseiből olvastak fel.

Az évforduló alkalmából *Múlt és jövő között* címmel megjelent Csuka Zoltán verseskötete.

ÖT ÉLETJEL-KÖNYV – Könyvkiadásunk az utóbbi évtizedek legszükösebb esztendejét éli, ezért az a tény, hogy valahol egyszerre öt könyv jelent meg, jelentős művelődési esemény. A szabadkai Életjel adta ki Mák Ferenc, Dér Zoltán, Cvetko Maluše, Urbán János és

Milovan Miković kötetét, s noha ezek a kiadványok füzetszerűek, mégis figyelmet érdemelnek.

Mák Ferenc *Fényességek titkai* címmel kritikagyűjteményt adott közre, amelyben a magyar irodalom klasszikusai, Bibó István, Kosztolányi Dezso, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Csáth Géza, Radnóti Miklós és Márai Sándor mellett hazai magyar alkotók, könyveit, munkásságát méltatja Herceg Jánostól Apró Istvánig. Dér Zoltán kötete öt színművet és hangjátékot tartalmaz, míg Cvetko Maluše könyvének műfaja az önéletrajz és a napló között határozható meg. Számunkra külön érdekessége van, hogy a szerző a háború előtti *Híd*-nak nemcsak „könyvelője” volt, hanem a mozgalom lelkes híve, s könyvének utolsó fejezetei adalékként szolgálnak folyóiratunk történetéhez. Az idén a hetvenes Urbán Jánost verseskötetével köszöntötte a szabadkai kiadó, Milovan Miković verseit pedig Molcer Mátyas fordításában ismerheti meg a magyar olvasó.

AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ MŰSORÁRÓL – Elmaradt az Újvidéki Színház szeptember 19-ére tervezett évadnyitó előadása. Molière *A nők iskolája* című vígjátékát kellett volna színre vinnie a társulatnak Babarczy László rendezésében. Habár a színház ideiglenesen több férfi-színész nélkül maradt, nem szüntette be munkáját. Megváltoztatta repertoárját, amelyet főleg színésznőkre, nyugalmazott színészekre és főiskolai hallgatókra alapoz. Az első bemutató Arisztophanész *Lüszisztraté* című vígjátéka lesz, amelyet Vidnyánszky Attila kijeji rendező állít színpadra. A színház számára ezúttal korántsem mellékes, hogy a darabot öt nő és két férfi adja elő. Ezenkívül Soltis Lajos hamarosan megkezdi Brecht *Kurázi mama* című drámájának a próbáit is. A repertoáron Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényének színpadi változata is szerepel, Abraham Irén színművésznő pedig felújítja Tolnai Ottó *Briliáns* című monodrámáját.

Dudás Sándor: Liszt Ferenc (bronz)

- Magyar László: „A szorgalom az ördög párnája” (Újabb adatok Papp
Dániel életrajzához) 909
Utasi Csaba: A prózaíró Majtényi Mihály 918
Vajda Gábor: A legnemesebb provokáció (Mihail Bulgakov regé-
nyéről) 924
Herceg János: Régi dolgainkról (IV. rész) 930

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Gerold László: A filológusi vizsgálódás izgalmával (Szelei István: *Hosszú
útnak pora...*) 937
Csapó Julianna: Nostalgikus képek (Szúnyogh Sándor: *Halicanumi
rapszódia*) 940
Bányai János: Mozdulatlan átmenet emlékebe, szerepbe (Rakovszky
Zsuzsa: *Fehér-fekete*) 942

S z í n h á z

- Gerold László: Színházi napló 945

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci: In memoriam Németh Lajos (1929–1991) 946
Náray Éva: Hangulatlenyomatok (Dudás Sándor és Viktor Hohlenko
kiállításáról) 948

KRÓNIKA

Művelődési rendezvények; Szelei István köszöntése; Megemlékezés Csuka
Zoltánról; Öt Életjel-könyv; Az Újvidéki Színház műsoráról 950

Számunkat Dudás Sándor és Viktor Hohlenko munkáival illusztráltuk

Dudás Sándor: Zsigmond király (bronz)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1991. október. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó, Nyomdaipari Közvéllalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsrószámára; előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 400 dinár, fél évre 200 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár; külföldre egy évre 800 dinár, fél évre 400 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült a szabadkai Minerva Nyomdában. – A Köztársasági Oktatási és Művelődésügyi Titkárság véleményezése alapján a kiadványt háromszázalékos adó terheli.